

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2020

10

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

„Dugne“ pagal Maksimo Gorkio pjesę paprastai būna vienas dažniausiai į tarptautinius festivalius užsienyje kviečiamas Oskaro Koršunovo spektaklis. Deja, visame pasaulyje siautėjanti koronaviruso pandemija kardinaliai pakoregavo teatro planus, todėl itin intensyvios tapo gastrolės po Lietuvą. Ne išimtis ir „Dugne“, spalio 18 d. rodytas Trakuose.

„Man džiugu, kad šiame spektaklyje labai atvirai kalbama apie žmogų. Nebūtinai apie sėkmės lydimą – tiesiog apie žmogų. Šių, o gal ir visų laikų paradoksas tas, kad nusileisdami į patį dugną ten randame vertingiausias dalykus tiek profesiniu, tiek žmogiškuoju atžvilgiu. Tokia yra ir aktorius profesija – visą laiką jausti dugną, bet neprarasti žmogiškumo“, – teigia Oskaras Koršunovas.

Pokalbj su režisieriumi skaitykite p. 19

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 8 652 32034

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Romėna RAČKAITYTĖ-ČEPAITIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (*eurozine*)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra *Eurozine the netmagazine*
partneris. www.eurozine.com

KULTŪROS BARAI

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Vytautas LANDSBERGIS. Apie kultūrą / 2
Mindaugas PELECKIS. Kas yra ir kuo svarbi kalbų ekologija? / 3

Problemos ir idėjos

Ettore Maria MAZZOLA. Miestų ir miestelių pertvarkymo programa / 7

Kūryba ir kūrėjai

Goran SIMIĆ. Eilėraščiai / 15
„Menas nepavalduis laikui – dabartis čia parodoma per patirtį ir ateities nuojautas“. Su
Oskaru KORŠUNOVU kalbasi Kasperas POCIUS / 17
„Norime atviros Lietuvos – mažesnės atskirties ir glaudesnės integracijos“. Su menų
agentūros Artscape vadove Aiste ULUBEY kalbasi Monika MEILUTYTĖ / 25
Kristupas ŠEPKUS. Šv. Stepono g. nr. 5 misterija / 30
Aistra tobulam paprastumui. Su dizaineriais Juozu BRUNDZA ir Ingrida DIDIKA kalbasi
Jūratė STAUSKAITĖ / 32
Literatūros kūriny – ne enciklopedija ir ne aiškinamasis žodynas. Su vertėju Valdu V.
PETRAUSKU kalbasi Gabija LEONAVIČIŪTĖ / 35
Justė LITINSKAITĖ. Teritorija – Kauno gatvės. Remio Ščerbauskio gatvės fotografijų paroda
buvusiame „Drobės“ fabrike / 40
Kornelijus PELKYS. Kritikų pusryčiai / 42
Gediminas JANKAUSKAS. Iš Seredžiaus į Holivudo olimpą / 44

Paveldas ir paminklai

Neringa ŠARKAUSKAITĖ-ŠIMKUVIENĖ. Autorius užmirštas, kūrinio likimas neišskus / 49

Pažinti naujaip

Vida GIRININKIENĖ. Vainikas 1941-ųjų Birželio sukilėliams / 54

Praeities dabartis

Edita DEGUTIENĖ. Kur dingio Karališkoji dėžutė? / 62
Vladas TERLECKAS. Apkartęs vadovavimas Lietuvos Respublikos nepriklausomybės
gynimo fondui / 66

Istorijos mįslės

Virginijus SAVUKYNAS. Gedimino kodas / 71

Laikai ir žmonės

Kazys SAJA. Juos šiek tiek pažinojau / 85

Apie knygas

Astrida PETRAITYTĖ. Vilko vaikai: vokiškoji prizmė / 89

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Politinis balansyras / 93

Viršelio 1 p.: Marius Ivaškevičius. „Išsvarymas.“ Režisierius Oskaras KORŠUNOVAS.

Spektaklio scena

Dmitrijaus Matvejevo nuotrauka

4 p.: Juozas BRUNDZA. Auga

APIE KULTŪRĄ

Apie kultūrą dažniausiai kalbama kaip apie įstaigas ir produkciją. Aptarnavimą, poreikių tenkinimą. Be abejo, tinkamą finansavimą. Toks yra mūsų vargšas materializmas.

Noriu žvelgti kitaip.

Viskas, ką darome, yra kultūra. Viskas – kūryba. Tik imame štai ir išskiriame kai kurias ypatingas to darymo sritis. Kai kas mus ypatingiau domina.

Dabar mane domina deivė Pradžiapati.

O šios dienos tema – kultūra.

Kultūra, tai žmogaus raiška. Ji atsirado kartu su žmogum, turbūt su juo ir išnyks.

Jei liks joje vartotų daiktų, tai gal marsiečiai be skiriamųjų ženklų kada nors tyrinės, kokių ten padarų Žemėj gyventa.

Žmogaus raiška, tai nebe vienišo Adomo, o genčių ir tautų buvimo būdas. Prisiminkime Simono Daukanto „Būdą senovės lietuvių“ – ir kalnėnų, ir žemaičių.

Senovės Indijos deivė Pradžiapati kaip tik ir sako, kad kultūra – tai genčių gyvybė, pasireiškianti kaip jų tęstis ir gyvastis (bemaž gyvatė), kuriai įdomu pasaulis, įskaitant ir siaubus, grožį ir prasmę.

Jei tau kas nors įdomu, tu tikrai gyvas. Be abejo, nemažai tokių, kurie tarsi vaikščioja, bet yra jau mirę. Jų netraukia šviesa, jiems niekas neįdomu, ypač tiesa. Šventajame Rašte apie tai aiškiai sakoma.

Tačiau tautos gyvena, kalbasi savo viduje ir į lauką – išorėn. Randasi tautų šeima. Visi joje dvikojai, beveik visi turi klausimų.

Tokia raiška, tai ir skirtingos tapatybės. Darosi papildomai baisu – ar anie ne žmogėdros? – ir papildomai įdomu.

Išnaikinti kitokius būtų klaida. Kitojie – svarbūs! Su jais atsiranda plotis.

Saulius VALIUS. Maironio tėviškė. Įrengta meninė instaliacija „Pasandravio dvaras“. Atkurtas tikslus gimtojo Maironio dvaro pastato kontūras

Raiškos plotis – kultūros plotis.

Jau susitarėm, kad kultūra – tai žmogaus raiška. Tautos raiška ir panašiai. Tautų sertifikatai.

Kultūra turėtų ginti pasaulį.

Todėl kultūra, kuri naikina pasaulį, yra savižudybė. Tokią ją reiktų stabdyti. Nebevadinti jokia pelnų ir be-saikio godulio „kultūra“.

Kiekvienas industrininkas ir pinigų gamintojas tu-rėtų apsidairyti, ką palieka po savęs.

Kultūroje telpa viskas. Pavyzdžiui, teisėjavimo ais-tra ir teismų sistema. Teisynai.

Politika, retorika, net politinė retorika. Jos prisižiū-rime Lietuvos Seime, kartais pašiurpstame. O ji irgi yra mūsų kultūros raiška.

Menas – tai kūrybinė socialinė raiška. Menas ku-riamas **kam nors** kaip jausmo (skausmo) arba minties pareiškimas. Net jei tik Dievui. Rašykite, brangieji, siųskite pareiškimus.

Ypač išmaniomis arba tuokartinio grožio (būna ir bjaurasties) formomis.

Regis, menas – tai veidrodis, kuriame žmogus mato save.

Meno definicijų yra visokių. Tarp senų popierių ap-tikau ir tokią:

„Menas – kai skauda.

Pro juodą spaudą
kreša ir limpa
kraujas ir limfa.

Menas – kai lengva
mesti į langą
melsvą – į saulę –
paukščio apgaulę.“

Be abejo, menas irgi kultūros dalelė. Viso labo dalelė. Ačiū už jūsų dėmesį. ■

Kalbėta Kultūros kongrese. 2020-09-18

Mindaugas PELECKIS

KAS YRA IR KUO SVARBI KALBŲ EKOLOGIJA?

Ekologija – mokslas, tiriantis gyvų organizmų santyki su gyvenamąja aplinka, sąveiką su gyvąja ir negyvąja gamta, su tokiais fiziniais veiksniais kaip klimatas, geografinės sąlygos... Pagal šią analogiją sukurta ir kalbų ekologija (arba lingvistinė ekologi-ja), tirianti, kaip kalbos sąveikauja vienos su kitomis, kaip galėtume išsaugoti tas, kurios nyksta.

Terminas „kalbų ekologija“ pirmąsyk paminė-tas 1967 m. knygoje, aptariančioje „*kalbų situaciją*“ Arizonoje (JAV).¹ Terminą išpopuliarino norvegų kilmės JAV lingvistas Einaras Ingvaldas Haugenas (1906–1994), vadinamas amerikiečių sociolingvisti-kos pionieriumi. Jo knyga „Kalbos ekologija“ (1972) yra kertinis šios lingvistikos srities veikalas.

Nuo „Kalbos ekologijos“ pasirodymo praėjo beveik pusšimtis metų, kai kurias kalbas jau tenka gaivinti, o kai kurios mirė (pavyzdžiui, keltiška meniečių kalba išnyko 1974 m.).

Bloga naujiena: kalbos nyksta, miršta, yra draudžia-mos, niveliuojamos, gimtakalbiai nenori jų vartoti.

Gera naujiena: kalbos gaivinamos, daugėja entu-ziaistų, kurie mokosi itin retų ir nepopuliarių kalbų (pavyzdžiui, Australijos aborigenų, papuasų, Okeani-jos gyventojų, nedidelių Azijos, Amazonės, Europos tautelių ir kt.). Gaivinti kalbas labai padeda inter-netas, tampantis vis galingesnis, socialiniai tinklai. Dabar norintiems išmokti daugelį kalbų paprastai nebūtina vykti į džiungles, tolimas salas ar kalnus (nebent norėtų pagilinti žinias ar patirti įspūdžių),

dažniausiai visiškai pakanka interneto, bibliotekų ir bendravimo socialiniuose tinkluose.

Haugenas kalbų ekologiją apibrėžė kaip „bet kurios kalbos ir jos sąveikos su aplinka tyrimą“. Jo požiūris laikomas visų pirma „reakcija į abstrakčių Naomo Chomsky'o propaguojamą kalbos kaip monolitinio, dekontekstualizuoto, statiško fenomeno sampratą, nes čia ji pateikiama kaip plati, tarpdisciplininė sistema. „Ekologijos“ terminą taikydamas kalbotyrai kaip biologijos metaforą, Haugenas suformulavo dešimt klausimų, išsamiai nagrinėjančių aplinkos veiksnius, lemiančius konkrečios kalbos būklę, jos padėtį visuomenėje. Kiekvienas iš tų klausimų yra susijęs su tradicine kalbos studijų sritimi, apimančia istorinę kalbotyrą, kalbinę demografiją, sociolingvistiką, kontaktus, variacijas, filologiją, planavimą ir politiką, kalbos politiką, etnolingvistiką ir tipologiją, vienam ar keliems pogrupiams susikertant tarpusavyje. Atsakymai į šiuos klausimus irgi yra kalbos ekologijos dalis. Nuo to laiko ekologijos sąvoka kalbotyroje plėtojosi, kad būtų galima spręsti socialinius, švietimo, istorinius ir apskritai raidos klausimus. Plėtojantis ekologijai kaip ypatingai biologijos šakai, iškylant XX ir XXI a. problemoms, tokioms kaip migracija, hibridiškumas ir marginalizacija, kalbos ekologijos sąvoka vaidina svarbų vaidmenį, sprendžiant plačius kalbos ir visuomenės pokyčių klausimus“ (HYPERLINK <https://benjamins.com/catalog/le/main>”<https://benjamins.com/catalog/le/main>).

Kalbų ekologijai labai svarbus mažų, ypač nykstančių, kalbų santykis su dominuojančiomis kalbomis. Lietuvoje tarp gausybės kalbų egzistuoja jau seniai čia gyvenančios bendruomenės – karaimų – kalba, tačiau jos situacija kritiška.

Kiekvienas galime šį tą padaryti, kad Žemė būtų žalesnė, lygiai taip pat galime pasistengti, kad neišnyktų mažumų kalbos, dar gyvuojančios greta mūsų. Kas nors galbūt ims jų mokytis, kas nors naudos kitus metodus, padėsiančius, kad šios kalbos išliktų. Kalbų ekologija turėtų rūpėti ne tik pavieniams žmonėms, tuo užsiimti privalo kiekviena valstybė vyriausybinio lygmeniu, jei suvokia lingvistinės įvairovės svarbą.

Kiekvienas žmogus, susidomėjęs kalbomis, gretų, kurios populiarios, naudingos, globalios, mokymdamasis bent vienos retos kalbos, prisideda prie to, kad pasaulis (susi)kalbėtų įvairiausiomis kalbomis.

Stephenas Michaelas Hewittas laikosi šiek tiek kitokios nuomonės ir sako, kad „didžiausia problema – neokalbėtojų (naujakalbių) fenomenas“. Suintriguotas tokio požiūrio, trumpai su juo šnektelėjau. Niujorke gimęs, šiuo metu Švedijoje gyvenantis lingvistas baigė mokslus Kembridžo, Vello ir Sorbonos universitetuose, studijavo vokiečių, rusų, švedų, bretonų ir arabų kalbas. Dirbo vertėju, dėstė..

Mindaugas Peleckis. *Pirmiausia norėčiau paklausti apie bretonų kalbą, kuria laisvai kalbate, parašėte daug straipsnių apie ją. Kokia jos dabartinė situacija ir prognozuojama ateitis? Kokia Prancūzijos kalbų politika apskritai, ne vien bretonų kalbos atžvilgiu?*

Stephen Michael Hewitt.

Bretonų kalbos tiek dabartis, tiek ateitis gana niūri. Šiuo metu ja kalba apie 200 tūkstančių žmonių, šis skaičius vis mažėja. Didžioji bretonakalbių dalis yra 60-mečiai ar vyresni. Dėl tradicinės Prancūzijos politikos, draudžiančios bretonų kalbą vartoti mokyklose, vos 0,2–0,3 proc. gimtakalbių yra raštingi, t. y. sugeba paprastą asmeninį laišką parašyti bretoniškai. Tik maždaug 3 proc. mokyklinukų prisiliečia prie bretonų kalbos, dažniausiai privačiose *Diwan* arba valstybinėse ar valstybės palaikomose katalikiškose dvikalbėse mokyklose. Nors tokios mokyklos egzistuoja, labai retai išgirsi vaiką, kalbantį bretoniškai už mokyklos ribų. Žaidimų aikštelėse vaikai šnekasi prancūziškai.

Bretonų kalbos pristatymas audiovizualiniais kanalais lygiai taip pat apverktinai nereikšmingas – vos dvi valandos per savaitę televizijoje ir gal penkiolika valandų valstybinėje radijo stotyje *France-Bleu Breizh Izel*, apimančioje Žemutinę (Vakarų) Breta-

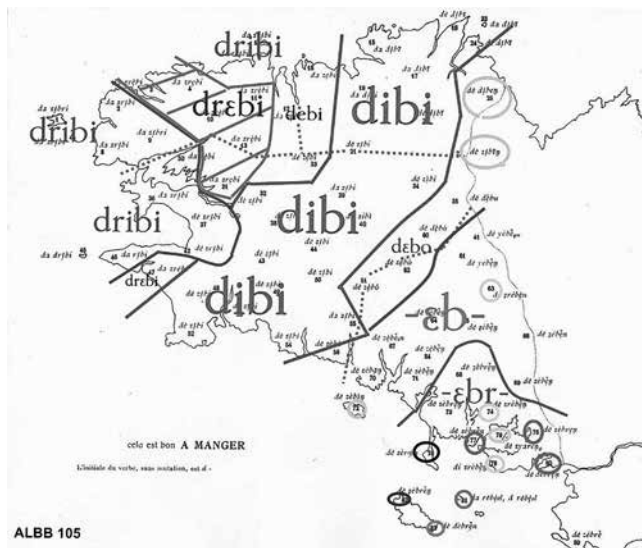
nę. Dar yra privačių asociacijų tinklas, kuris iš dalies bretoniškas. Visoje bretonakalbėje medijoje dominuoja neokalbėtojai („naujakalbiai“), dažniausiai vadinamieji aktyvistai. Tai nėra tikrieji bretonakalbiai. Daugelis (apie 95 proc.) iš maždaug 20 tūkst. neokalbėtojų – tai žmonės, kurie specialiai mokėsi bretonų kalbos, tačiau normaliai susikalbėti, išskyrus paprastus kasdieninius pasisveikinimus, su gimtakalbiais bretonais jie negali. Daugeliui neokalbėtojų aktyvistų tai net nesvarbu – jie mokosi bretonų kalbos visai ne tam, kad skatintų kalbos gyvumą, nes fonetikai, prozodijai, frazeologijai, sintakse didžiulį poveikį daro prancūzų kalba. Jų leksikonas sąmoningai puristinis. Neokalbėtojams sunku jį keisti, o praktinis ryšys su tradiciniais bretonakalbiais darosi varginantis, dažnai net neįmanomas. Neoaktyvistai sakosi kovojantys už Bretanę, „nes ji egzistuoja“, deja, jiems nelabai rūpi tai, kas sudaro tos egzistencijos esmę. Toks atsainumas pastebėtas jau nuo 8-ojo dešimtmečio, dabar situacija sparčiai blogėja. Perspektyvų atgaivinti bretonų kalbą gimtosios kalbos lygmeniu beveik nėra, nebent labai menkos.

Panašu, kad toks likimas laukia visų regioninių Prancūzijos kalbų. Elzasiečių, baskų ir korsikiečių kalbų situacija kiek geresnė, palyginti su betonais, bet oksitanų padėtis prastesnė net už bretonų.

Viskas, ką dar galima padaryti, manau, mokyti tikresnių kalbos atmainų, tarmių, tačiau kažin ar taip nutiks, nes vadinamieji kalbų aktyvistai dažniausiai ne tik neišmano tikrųjų tarmių, bet ir nenori, kad jų vadovavimo šiems „gaivintojų“ judėjimams metodai apskritai būtų aptarinėjami.

Kiek žinau, laisvai kalbate dar viena keltų kalba – velsiečių. Ar jos situacija skiriasi nuo artimos jai bretonų kalbos?

Visiškai skiriasi. Daugiau negu pusė milijono gimtakalbių vartoja velsiečių kalbą nuolatos, tiek privačiai, tiek viešumoje. Gana geras raštingumo lygis. Jos kaip pirmosios kalbos mokoma daugelyje Velso mokyklų. Radijo stotys veikia 18 val. per parą, televizija – 5 val. per parą (geriausiu laiku).

Stephen Michael Hewitt. Bretanės žemėlapis, rodantis bretonų kalbos įvairovę, kaip skirtingose Bretanės vietose tariamas žodis „valgyti“

Vis dėlto, nepaisant rimto investavimo į švietimą, velsiečių kalbos vartojimas mažėja, manoma, kad dabar Velse ją vartoja 70 proc. gyventojų. Besimokantieji velsietišškai gali asimiliuotis su gimtakalbiais tik tam tikrose vietovėse, kitur velsiečių kalbai didžiulę įtaką daro ir ją iškraipo anglų kalba. Velsiečių kalba turi galimybę išlikti, bet mūsų dar toli gražu nelaimėtas.

Kokia, Jūsų nuomone, mažumų kalbų situacija visoje Europoje?

Kiekvienos iš jų būklė unikali. Nelabai prasminga stengtis apibendrinti. Pavyzdžiui, Lietuvoje karaimų kalba jau beveik mirusi, nes esama labai nedaug gimtakalbių, ypač jaunų, dabar tai mažytė bendruomenė. Kažin ar galėčiau šios kalbos būklę vertinti optimistiškai. Buvau Trakuose vieną 1998-ųjų popietę. Neišgirdau nė vieno karaimiško žodžio.

Sakyčiau, didžiausia problema, su kuria susiduria mažiau vartojamos kalbos, yra neokalbėtojų fenomenas – kiekvieną kalbą, patiriančią stiprų dominuojančios kalbos poveikį, lydi kohortos neokalbėtojų, kurie primeta jai savo gimtosios kalbos fonetiką, sintaksę, frazeologiją. Jų leksikonas dažnai nenatūraliai

puristinis, todėl spontaniškai bendrauti neokalbėtojams sudėtinga.

Tai nėra nykstančios kalbos gaivinimas. Tai labai pakitusi, nuskurdusi ir nenatūraliai puristinė, nerūžtinga, tačiau grėsminga kalbos versija, kuri yra visais lygmenimis stipriai susaistyta su dominuojančia kalba, išskyrus jos leksiką. Nieko nuostabaus, kad dauguma gimtakalbių nesižavi tokiomis „gelbėtojų“ pastangomis. Be to, aktyvistų sluoksniai laiko si įsikibę ideologinio, autoritarinio tabu – draudžia bet kokią, net konstruktyvią „gaivinimo“ kritiką, juo labiau abejones dėl savo mokinių kalbos kokybės. Todėl beveik neįmanoma šių problemų rimtai spręsti, ypač pradėjus nykti tradicinėms kalbų bendruomenėms.

Ar esate labiau akademikas, ar praktikas, juk dirbate net oficialiu Jungtinių Tautų ir UNESCO vertėju?

Po kalbų studijų universitete dirbau Bretanėje, dėščiau anglų, studijavau bretonų. Tuomet gyvenau vietovėje, kur buvo gausu bretoniškai kalbančių žmonių.

Prie Jungtinių Tautų prisijungiau 1988-aisiais, pirmiausia Bagdade. 1994 m. Paryžiuje tapau UNESCO vertėju, be to, generalinės konferencijos įrašų vyriausiuoju redaktoriumi visomis šešiomis darbinėmis kalbomis: anglų, prancūzų, ispanų, rusų, arabų, kinų.

Kokias kalbas mokate?

Laisvai kalbu anglų (gimtoji), prancūzų, bretonų, velsiečių, vokiečių, švedų, rusų, arabų. Galiu skaityti portugališkai, ispaniškai, itališkai, lenkiškai, serbiškai-kroatiškai, slovakiškai, ukrainietiška, norvegiškai, daniškai, olandiškai, airiškai.

Ar vis dar mokotės naujų kalbų?

Taip, dabar mokausi gruzinų, hebrajų (šiuolaikinę ir senąją), graikų (šiuolaikinę ir senąją), persų, tibetiečių, hindi, urdu, turkų, indoneziečių kalbas. Šiek tiek gilinuosi į malajalių, kinų. Mąstau apie amharų, ge'ez, armėnų kalbas.

Ką patartumėte besimokantiems ir pritrūkusiems tokios motyvacijos?

Kadangi yra internetas, viskas gana paprasta – ir tekstus, ir audiovizualinę medžiagą labai lengva rasti. Jei kalba neturi reikšmingo pristatymo internete, o jūs neturite galimybės pagyventi tarp gimtakalbių, argi verta jos mokytis?

Nėra magiško atsakymo, kuris motyvuotų. Jei nėra motyvacijos, pamirškite kalbų mokymąsi, darykite ką nors, kas labiau patinka. Jūs NEPRIVALOTE mokytis svetimų kalbų...

Kokias kalbas mokytis buvo sunkiausia?

Gruzinų kalbos gramatika gana neįprasta, prireikė laiko, kol ją suvokiau. Bretonų, nors šios kalbos visai nesusijusios, struktūrinės analogijos buvo raktas į sudėtingą, iš koto verčiančią kartvelų veiksmazodžių sistemą.

Sudėtingiausia yra stipri kalbos diglosija, kai formali rašytinė kalba smarkiai skiriasi nuo šnekamosios. Tai būdinga arabų, tibetiečių kalboms. Klasikinė tibetiečių kalba vartojama vis rečiau, šiuolaikinė *Lhasos* tarpe paremta rašytinė tibetiečių kalba bando ją pakeisti, bet ne itin sekasi dėl daugybės labai skirtingų dialektų.

Mokantis tokias diglosiškas kalbas (turiu didelę arabų kalbos patirtį) rekomenduoju štai ką – nekovokite su kalbos prigimtimi, priimkite ją tokią, kokia yra. Abiejų atmainų, formalios ir neformalios, mokykitės atskirai. Blogiausia, jei susikuriama kalbos vizija ir bandoma rasti „visiems tinkamą“ sprendimą. Tokio tiesiog nėra. Pamilkite kalbą jos pačios diktuojamomis sąlygomis!

Ačiū!

Į sveikatą! ■

¹ Charles F. Voegelin, F. M. Voegelin and Noel W. Schutz, Jr. The language situation in Arizona as part of the Southwest culture area, in *Studies in Southwestern Ethnolinguistics: Meaning and history in the languages of the American Southwest*, ed. by Dell Hymes and William E. Bittle, 403–51, 1967. The Hague: Mouton.

Skaitytojams siūlome profesoriaus Ettore's Mazzola'os knygos „Tvarus miestas yra įmanomas“ fragmento vertimą. Italų architektas ir architektūros mokslininkas svarsto, kaip galima tvarią architektūrą kurti tvariame mieste. Jo pateiktas esminių urbanistikos ir architektūros problemų sprendimo būdas kai ką gal nustebins – užuot pasiklojęs naujausiomis, moderniausiomis, tad neva pažangiausiomis technologijomis, Mazzola atskleidžia, kad ligos negalima gydyti vaistais, kurie ją sukėlė. Naujosios technologijos ir eksperimentai su statybinėmis medžiagomis ne tik neišsprendžia įsisenėjusių urbanistikos bėdų, bet atvirkščiai – jas padidina ir kelia naujas. Autorius siūlo paradoksalų sprendimą – grįžti prie tradicinių, ne kartą patikrintų, todėl patikimų statybos technologijų ir medžiagų. Studijoje, pasitelkdamas istorinį tyrimą ir aiškią metodologiją, parodo, kad praėjusio amžiaus architektai modernistai, apakinti pažangos idėjų, ėmė nuolankiai tarnauti statybos verslui, suinteresuotam taikyti sintetines statybines medžiagas ir „inovatyvias“ technologijas. Tai lėmė, kad tradicinė architektūra buvo išstumta į užribį.

Architektūrologo atlikti tradicinės ir moderniosios šiuolaikinės architektūros lyginamieji tyrimai patvirtina, kad tradicinė architektūra gerokai pranašesnė tiek statybos, tiek energijos suvartojimo, tiek ir estetikos požiūriu. Knygoje pateikiama ne tik itališko statybos konteksto kaitos analizė, bet ir gairės, kaip įmanoma, pasitelkiant tradicinę architektūrą ir technologijas, kurti tvarų miestą, kurio šaukte šaukiamasi XXI a. pradžioje, žmonijai susidūrus su kol kas neįveikiamais klimato kaitos ir ekologijos iššūkiais.

Viliamės, kad autoriaus tyrimas bus naudingas ir lietuviškame kontekste, kur modernizmo mitologija tebėra gaji ir, deja, retokai kvestionuojama, nors italams, kurių architektūros praktika čia kritikuojama, daug ko galėtume tik pavydėti... Tokio pobūdžio tyrimai, kokių ėmėsi italų mokslininkas, dirbantis JAV *Notre Dame* universitete ir vadovaujantis šios aukštosios mokyklos Romos studijų programai, skatina kritiškai pažvelgti į kelią, kuriuo einame...

Vertėjas

Ettore Maria MAZZOLA

MIESTŲ IR MIESTELIŲ PERTVARKYMO PROGRAMA

Šiame skyriuje norėčiau aptarti, kas, mano nuomone, galėtų ir turėtų būti padaryta, kad pagerėtų socioekonominė Italijos situacija, atsižvelgiant į klimatinės sąlygas ir šlovingas šalies tradicijas.

Priminsiu Giolitti'o citatą, nuo kurios pradėjau šią knygą, nes ji yra veiksmingos ekonominės strategijos

pagrindas: „*Jei 1870 m. pradžioje miesto administracija būtų gebėjusi nujausti Romos ateitį, ji būtų 5 ar 6 kilometrų spinduliu aplink miestą supirkusi teritorijas ir parengusi plėtros planą, taikydama itin rafinuotas koncepcijas. Taigi būtų padariusi puikią investiciją ir sukūrusi dar didingesnį miestą.*“¹

Garbatelos rajono nuotrauka iš lėktuvo

Ši citata suteikia peno apmąstymams – jei būtų imtasi praktiškai įgyvendinti miesto sutankinimo modelį, žemė būtų panaudota visiškai kitaip negu dabar, ir tai bylotų miesto administracijos naudai.

Didžiausi mūsų miestų plotai atitenka plačioms gatvėms ir tuščioms erdvėms, kartais neteisingai vadinamoms *piazza* arba *largo*, nes jos pernelyg didelės, kad atliktų tokias funkcijas. Tos tuščios erdvės dažniausiai yra viešojo nuosavybė.

Užuot investavus į rizikingas įmones, kurios žlunga, išsigalint pasaulinei rinkai, užuot rėmus tuos, kurie *tikrą itališką produkciją* gamina šalyse, kurios didina savo BVP (ir taršą), toleruodamos vergišką darbą ir mažamečių išnaudojimą, nes tai naudinga *civilizuotiems* Vakarams, užuot kursčius neteisingus karus šalyse, kurios „kaltos“ vien tuo, kad turi nemažus naftos gavybos plotus, šią energiją ir lėšas būtų daug logiškiau skirti šalies ekonominiam klestėjimui, galiausiai išsilaisvinus iš globalizacijos gniaužtų. Turiu omenyje idėją, kaip taikiai atgaivinti Italijos ekonomiką, o šalį paversti puikia, poetiškai tariant, *Bel Paese* arba didžiulėmis urbanistinio atsinaujinimo dirbtuvėmis. [...] Įgyvendinant šią programą, pagrindinius vaidmenis turėtų atlikti ekologija, sociologija, vietos tradicijos ir ekonomika kartu su turizmo industrija.

Dabar tai, kas vadinama *projekto finansavimu*, yra lėšos, skiriamos viešosios sferos darbams apmokėti. Tas modelis, inspiruotas anglosaksų, paplitęs įvairiose Europos šalyse. Pagal šią sistemą vienas ar pora subjektų (vykdytojai) užsakovams, administruojantiems viešąją sferą, pasisiūlo pagal aprobuotą planą įvykdyti tam tikrą projektą ir jam vadovauti, gaudami piniginių atlygi. Šios finansinės operacijos esminis bruožas toks: privatūs subjektai ne tik vykdo darbus ir jiems vadovauja, bet ir prisiima viešųjų darbų priežiūros naštą. Panašaus kriterijaus taikymas 1840–1860 m. leido įrengti didžiąją Europos geležinkelių dalį.

Projekto finansavimo filosofija iš esmės yra tokia: į viešąjį projektą įtraukiant privatus sektorių, jis ir bendruomenė skatinami gauti atlygį iš žemės sklypo ar gėrybių, o kitu atveju nebūtų galima tuo pasinaudoti dėl viešųjų fondų stokos.

Šios sistemos, veikiau „itališkos“ jos versijos, ribotumas lemia, kad plėtros planavimas remiasi „spalvotais taškais“ (zonavimu), miestui primetamos tam tikros funkcijos, neatsižvelgiant nei į jo formas, nei į charakterį, arba tiesiog dėl lėšų trūkumo. Susidūrusi su biudžeto suvaržymais, vietos administracija, nepajėgdama gauti vertingų projektų, siūlo vykdytojams viską daryti rangos būdu.

Todėl bendruomenė negauna beveik nieko pozityvaus nei architektūros kokybės, nei tvarumo požiūriu. Ironiška, bet šie projektai, kurie visuomet yra daliniai, niekad neapimantys visos teritorijos, nuolat pompastiškai pristatomi kaip urbanistinis atsinaujinimas.

Administratoriams nederėtų apsiriboti daliniais „projektavimo“ darbais, turėtų būti atsižvelgiama į visą *rajono teritoriją*, tai reikštų pagarbą gyventojams, o miesto centras tinkamai sietųsi su aplinkinėmis teritorijomis. Kad atsirastų tokia pusiausvyra, būtinas tikras urbanistinis atsinaujinimas. [...].

Čia aptariama strategija, aprašyta ankstesnėje knygoje, yra būtent tokia.²

Turint galvoje, kad žemė yra viešoji nuosavybė, o administratoriai pagal *projekto finansavimo* kriterijų gali ją parduoti arba išnuomoti privatiems subjektams–vykdytojams, kad šie atnaujintų irstančius rajonus, suteikdami „padorią“ išvaizdą (rajonų kontraktai), municipalitetai galėtų elgtis taip, kaip elgėsi žemės savininkai kardinolo De Merode'o laikais. Prisiminkime, kad pagal *convenzione* kriterijų žemės savininkas savo paties interesų labui pasirūpindavo miesto planu ir statybos tipologija, o municipalinė valdžia, „atsidėkodama“ už tai, kad jis pardavė žemę, reikalingą, pavyzdžiui, keliams tiesti, duodavo leidimą statyboms ir prisiimdavo visas išlaidas, susijusias su pagrindiniais darbais antruoju urbanizacijos etapu.

Dabar galima būtų elgtis taip: mainais už parduotą viešąją žemę arba ilgalaikę jos nuomą, turint galvoje, kad *projekto finansavimo* įstatymas tą leidžia ir kad bus gauta naudos iš joje pastatytų namų, privatūs asmenys, susitelkę į konsorciumą, kooperatyvą ar kokią kitą bendriją (su sąlyga, kad smulkių ir vidutinių antreprenierių, vietinių amatininkų teisės bus gerbiamos), įsipareigoję savo lėšomis įgyvendinti viešosios administracijos aprobuotą projektą, paisydami vietos tradicijų, užtikrindami statybų ir infrastruktūros tvarumą. Parengę projektus, garantuojančius, kad remonto kaštai per tam tikrą laiką neišaugs, jie galėtų be rizikos prisiimti viešųjų darbų ir infrastruktūros vadybos bei priežiūros našta.

Grįžtant prie edukacinio istorinių įstatymų vaidmens, akivaizdu, kad neabejotinai teks iš naujo pritaikyti buvusį statybų reguliavimo mechanizmą, pradedant nuo valstybės dalyvavimo, baigiant iniciatyva į statybų sektorių sugrąžinti amatus, kad socialinis viešųjų būstų audinys būtų nepriekaištingas visais atžvilgiais.

Kalbant apie dvejopą tikslą – sumažinti kaštus ir atgaivinti vietines įmones, smulkias bei vidutines, – būtina išgyvendinti gėdingą įslaptinto darbo praktiką ir pasirūpinti darbininkų saugumu. Kad tai padarytume, reikės vengti *subrangos sistemas* ar net ją uždrausti, lygiai kaip ir liautis teikus maksimalias nuolaidas rangai, nes abu šie veiksniai yra įslaptinto

darbo ir mirčių darbe šaltinis. Polišinelio paslaptis, kad „didelė įmonė“, gavusi kontraktą su maksimaliomis nuolaidomis, subrangos būdu samdo mažesnę įmonę, o ta savo ruožtu samdo kokią nors dar smulkesnę... Kai pernelyg daug žmonių bando lengvai pasipelninti, kažkam tenka atsakyti už visas pasekmes...

Pagal dabartinius įstatymus valstybė gudrauja, reikalaujama, kad bendrovės ir profesionalai turėtų specifines kvalifikacijas, antraip negalės dalyvauti konkursuose. Todėl laimėjusieji kontraktą finansiškai „smaugia“ smulkias ir vidutines įmones, ypač jaunos specialistus, kuriems būtina įgyti darbo patirties, – būtent jie už grašius ir atlieka tikrąjį darbą... Visi tą žino, tačiau niekas apie tai nekalba. Laikas pokyčiams. Kokybę ir efektyvumą garantuoja ne bendrovės ar profesionalo garsus vardas, bet konkurencijos sistema, o vienintelė reklama – be priekaištų atliktas darbas. Tiek bendrovė, tiek profesionalas, prastai atlikęs darbą ar išseikvojęs lėšas, automatiškai atsidurs rinkos užribyje. Jei pridursime, kad dabartiniai įstatymai reikalauja ne tik kvalifikacijos pažymėjimų, bet ir privalomo darbų draudimo, taps visiškai neaišku, kodėl konkursų dalyviai turi demonstruoti nežmoniškai dideles apyvartas ar išpūstą (*sic!*) darbuotojų skaičių.

Kad šis įstatymas niekam tikęs, rodo ir 2007 m. vasario 14 d.³ Lazijo regione atliktas tyrimas, siekiant išsiaiškinti, kodėl naujo *Ara Pacis* muziejaus kaštai padvigubėjo (buvo išleista jau 16 milijonų eurų). Čia vertėtų priminti, ką kalbėjo Paminklų ir meno biuro vadovai, kai projektas, pažeidžiant viešojo konkurso sąlygas, buvo užsakytas Richardui Meieriui: „*Meierio vardas prilygsta kokybės garantijai.*“

Yra ir daugiau panašių istorijų, susijusių su tokio-omis „žvaigždėmis“ kaip Frankas Gehry's dėl šnipštu virtusio *Ray and Maria Stata Center* (Valensijos Operos teatro)⁴ arba Santjago *Calatrava Palau les Arts* problemų. Minėtinas ir mūsų Renzo Piano, sulaukęs rimtos kritikos dėl savo dangoraižio Niujorke.⁵

Grįžtant prie pradinio svarstymų objekto, šalia naujasių teisinių aktų, kurie gerai žinomi politikams ir profesionalams, derėtų aptarti ir istorinius teisinius įrankius, kad urbanistinis atsinaujinimas ir vietinės

ekonomikos atgaivinimas taptų įmanomas. [...]

Aišku, reikėtų atkurti techninę ir meninę komisiją, panašią į tą, kuri veikė *Unione Edilizia Nazionale* šlovės laikais. Ji turėtų sustiprinti bendradarbiavimą su miesto sociologais, kurie, dar prieš pradėdant vykdyti projektus, atliktų kruopščius vietos tyrimus, semdami iškvėpimo iš Orano, Montemartini'o, Schiavo, Casalini'o, kitų veiklos, kad išsiaiškintų tikruosius žmonių, gyvenančių tuose rajonuose, kuriuos ketinama „patobulinti“, poreikius ir lūkesčius. Tai padės paversti juos trijų dimensijų erdve...

Pastabesni skaitytojai suvoks, kad čia nėra utopinė autoriaus idėja, bet veikiau pamoka, kurią gavome iš Orano, Magni'o, Pirani'o, bet pokario planuotojai ją arogantiškai atmetė.

Įprasta, kad architektai-planuotojai diktuoja žmonėms, kaip šie turėtų gyventi, tačiau Romos rajono *Testačijo ekonominio ir moralinio pagerinimo komitetas* pasiūlė architektams-planuotojams remtis miestiečiais, o jie patys pasakys, kokiose erdvėse norėtų gyventi.

Šiuos kompaktiškus miesto atnaujinimo projektus gyventojai turėtų dar prieš darbų pradžią aptarti per diskusijas, delikaciai moderuojamas sociologų. To būtinai reikia, antraip piliečiai taps bejėgiais architektų, politikų ar spekuliantų įkaitais.

Tikra laimė turėti daug žemės – tai leidžia vietos administracijai lengviau užkirsti kelią spekuliacijoms statybų sektoriuje. Naujos sąlygos, nustatytos nekilnojamajam turtui, leistų didžiulius plotus, kuriuos negailestingai praryja chaotiškai besidriekiantys miestai, sugrąžinti žemdirbiams.

Miestams sutankinti reikės tam tikrų etapų, būtinai užtikrinti, kad statiniai bus baigti, prieš iškeliant naujakuriamus.

Svarbu prisiminti istorijos pamokas, pavyzdžiui, yra žinoma, kad miestams industrializuojantis, žemesnės kvalifikacijos darbo jėga migruodavo paskui industriją. Antai XIX a. pabaigoje Romos Okos rajono gyventojai masiškai kėlėsi į Testačijo rajoną, nes ten buvo perkelta *Mattatoio* skerdykla.

Neabejotina, kad pradėjus įgyvendinti čia siūlomą urbanistinio atsinaujinimo modelį kaip tam tikrą si-

noikizmą,⁶ spontaniškai kils daug analogiškų migracijos bangų dėl urbanistinio ir architektūrinio naujų pastatų pranašumo, dėl mokesčių lengvatų, kurias valstybė galbūt garantuos. Reikės ir tam tikros kompensacijos, kad persikėlimas iš vieno pastato į kitą būtų ekonomiškai.

Turint galvoje neišvengiamus pokyčius, kurie mūsų laukia, kai baigsis naftos era, reikėtų intensyviai mąstyti, kaip galėtume nuteikti visuomenę, kad labiau remtųsi ir pasitiktų vietos ekonomika. Tą padaryti bus nesunku, jeigu elgsimės išmintingai ir mokysimės iš istorijos.

1. Kiekvieną rajoną reikėtų tyrinėti ir apibrėžti, remiantis vadinamuoju *5 minučių trukmės keliu* (apie 800–1000 metrų). Tai urbanistinis matmuo, leidžiantis gyventojams lengvai pasiekti visus traukos taškus ir paslaugas. Šis mato vienetas buvo nustatytas intuityviai arba kuriant istorinius miestų centrus, tad jiems iki pat XX a. drieka net nebuvo žinoma. Miestai formavosi, daugindami ir kopijuodami tą patį pradinį modelį.⁷

2. Kad išvengtume driekos, reikia aiškiai apibrėžti statybų teritorijos pakraščius, atidžiai išstudijuoti transporto kelius. Išsiaiškinus, kaip transportas galės pasiekti kiekvieną pastatą, būtina pasirūpinti pėsčiųjų takais. Šiuo atveju galima pasimokyti iš Venecijos, kur kiekvienas namas yra jungtis, judant vandeniu ir pėsčiomis, o Romos pastatų, skirtų socialiniams būstams, kiemų tinklas rodo, kaip galima sukurti tinkamą gatvių hierarchiją, kai sumažinamas atsietų miesto dalių skaičius ir dydis. Šis procesas leidžia „atrasti“ daugybę laisvų žemės plotų, kuriuos galima panaudoti statyboms.

3. Reikėtų atsisakyti tiek eilėmis susodintų ir be reikalo kankinamų medžių,⁸ tiek neestetškų parkavimo aikštelių šalia gatvių. Tos erdvės būtų panaudotos naujiems statiniams ir aikštėms, o automobilius tol, kol jais naudosis, galima laikyti požeminiuose garažuose.

4. Išlaisvintus medžius derėtų perkelti į naujų rajonų parkus ir sodus arba jais nužymėti miesto ribą. Naujų medžių galima papildomai pasodinti vidiniuo-

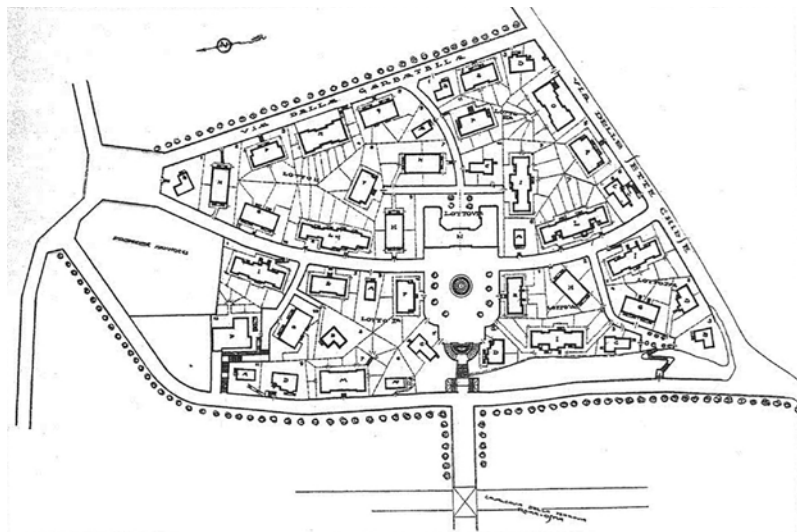
se namų kiemuose, kuriuose atsirastų erdvės vaikų žaidimų aikštelėms, dviračių takams, sporto įrenginiams ir t. t.

5. Nauji kvartalai turės užtikrinti visas gyvybines funkcijas. Būtina atskratyti modernistinio zonavimo klaidų ir problemų, kad nepasikartotų „miegamųjų rajonų“ likimas. Reikės ne tik tolygiau išdėstyti *specialius* (pilietinius, religinius, paminklinius, prekybinius ir t. t.) *statinius*, bet ir sukurti urbanistinę seką, sudarytą iš didelių ir mažų aikščių, suteikiant pėstiesiems malonią alternatyvą išsiversti be automobilių.

6. Teks atsisakyti prekybos centrų, kurie visuotinai laikomi atsakingais už smulkaus ir vidutinio verslo žlugdymą, už tai, kad miestuose beveik nebėliko pėsčiųjų!⁹ Kalbant diplomatiškiau, parduotuvėms teks išsibarstyti mieste, slepiantis po portikais, apsaugančiais nuo blogo oro ir leidžiančiais pėstiesiems ramiai vaikščioti gatvėmis. Tai reiškia, kad parduotuvėms vėl teks tapti tuo, kuo jos buvo, prieš įsigalint zonavimui.

7. Semiantis įkvėpimo iš *operation palazzina*, kurios Romos Garbatelos rajone buvo statomos ano amžiaus 3-iajame dešimtmetyje, reikės imtis pertvarkos, visiškai arba iš dalies nugriaunant estakadas, dabar izoliuojančias statinius dėl privalomų atstumų, kurių kvailai reikalaujama laikytis. Taigi estakados taps tęstiniais, aukščių besiskiriančiais pastatais, priklausančiais urbanistiniams blokams. Jų viduje bus įrengiami daugiabučių sodai, veikiausiai atviri koridoriai, kuriami pagal išmintingą koncepciją, įteisinančią privačios nuosavybės panaudojimą viešosioms reikmėms ir keliančią tam tikras sąlygas savininkams. Ši koncepcija leis pagyvinti istorinius centrus, praplėsti jų funkcijas, praturtinti urbanistinius bruožus, kuriant uždaras ir atviras galerijas, modernius sodus vidiniuose gyvenamųjų namų kiemuose.¹⁰ Atsiradę žalieji plotai bus tikras rojus augalams ir vaikams!

8. Tuščios erdvės palaiapsniui bus užpildomos ir tai vyks, iš dalies arba visiškai nugriaunant ištuš-

Garbatelos rajono planas

tėjusius statinius. Šis procesas pirmiausia palies vadinamuosius „ekomonstrus“, tokius būdingus 8-ojo ir 9-ojo dešimtmečių miestams. Kaip minėta, šis procesas leis didelius žemės plotus atgauti gamtos puoselėjimui – jie bus panaudoti kvartalų parkams, ūkiams, agroturizmui, be to, tarnaus kaip teritorijų riboženklis.

9. Dideliuose miestuose šie procesai turės vykti kartu su netaršaus viešojo transporto plėtra – naujomis tramvajaus, troleibusų linijomis, hidrokuru varomais autobusais ir t. t.

10. Socialinių būstų statybai reikės pritaikyti XX a. pradžios patirtį, kai buvo užtikrinta glaudi socialinių sluoksnių integracija, atmetant vargingesniųjų marginalizavimą. Tad socialinių būstų kvartalai turėtų tapti mišrios paskirties gyvenamaisiais rajonais, kuriuose butai yra skirtingų dydžių ir tipų, vieni nuomojami, kiti išperkami arba išsyk parduodami. Skirtingų socialinių sluoksnių samplaika, kaip rodo sociologiniai tyrimai, padeda ugdyti atsakingą ir kultūringą socialiai pažeidžiamų sluoksnių elgseną. Dalį patalpų pardavus parduotuvėms, kontoroms ir pan., būtų galima iš dalies padengti socialinių būstų statybos kainą. Toks modelis gerai veikia Olandijoje.

11. Naujus statinius teks projektuoti, pasitelkiant tradicinės architektūros metodiką, naudojant tvarias technologijas ir medžiagas. Tai reiškia, kad atsiras atraminės sienos, arkinės konstrukcijos, medinės grindys ir sijos, nedidelės arkos iš plytų. Tai leis paspartinti statybas, be to, sumažins remonto išlaidas, nes dirbs gerai parengta, specializuota ir konkurencinga darbo jėga.

12. Elektra bus išgaunama iš atsinaujinančių šaltinių, o tai leis kiekvienam pastatui apšildyti ir atsivėsinti, pasitelkiant saulės energiją ar fotovoltines sistemas.

13. Bus plačiai pasitelkiami meno resursai. Kadangi skulptūra, didžiumos šiuolaikinių skulptorių manymu, – ne meno kūrinys, bet vartojimo objektas, aikštėse, kitose tinkamose vietose bus galima įrengti fontanus, statyti paminklus su reikiamomis simbolinėmis nuorodomis. Viešumoje atsидurs meno kūriniai, dabar dūlantys muziejų saugyklose ir archyvuose. Miestai, miesteliai, archeologinių kasinėjimų vietos iš to turės daug naudos. Aišku, tie, kuriems norisi meną matyti įkalintą, labai nusivils. Čia kalbu apie tuos istorikus ir kuratorius, „specialistus“, kurie meldžiasi Atėnų ir Venecijos chartijoms. Galbūt jie, vieną gražią dieną viešosiose erdvėse pamatę kūrinius, pamirštus įkalinti sandėliuose, atsikratys prietarų ir žavėsis menu kartu su kitais.

14. Kai bus apsispręsta dėl vietų, viešojo administravimo pareigūnai susidomėjusiems privatiems asmenims siūlys sudaryti kontraktus, prisimindami, ką sako įstatymas: „*šie tikslai gali būti pasiekti tik tuo atveju, jei greta investicijų į viešojo gyvenamųjų namų sektoriaus atnaujinimą, tolesnių iniciatyvų imsis viešojo administravimo organai (ministerijos, regionai, vietinė savivalda), skatindami pelno nesiekiančias organizacijas, ir privatūs operatoriai, didindami užimtumą, gaivindami nykstančias urbanistines vietas.*“

15. Kad savininkai tų būstų, kuriuos veikiausiai teks iš dalies arba visiškai nugriauti, nesiskųstų, ypač jeigu tai buvo jų „vieninteliai namai“ ar „nuolatinis adresas“, bus lengviau juos įtikinti persikėlimo nau-
da, pasitelkiant subsidijas ir mokesčių lengvatas, išmokas, proporcingas turėto buto vertei. Valstybė

galėtų padengti palūkanas, atleisti nuo mokesčių už būstą, kol bus sugrąžintas užstatas ar ilgiau. Tiems savininkams, kuriems prarandamas būstas nėra „vieninteliai namai“, reikėtų teikti ne tokias dideles mokesčių lengvatas. Bet kuriuo atveju būtų neteisinga atleisti nuo mokesčių tuos, kuriems tas būstas yra kapitalo investicija, o ne egzistencinė būtinybė.

16. Kad būtų sumažintos išlaidos ir pasirūpinta darbo jėgos tinkamumu, visos bendrovės, kooperatyvai, konsorciumai ir t. t., įrodę, kad darbuojasi statybų srityje, turėtų gauti vienkartinės išmokas ir / ar subsidijas amatininkų perkvalifikavimui.

17. Reikės specialių asignacijų, skatinančių žemės ūkį, gyvulių auginimą natūraliais, organiškais metodais, nemenkų pastangų, kad sudomintume žmones ir jie investuotų į šį svarbų sektorių. Turime suprasti ne vien „organiškumo“ naudą, bet ir tai, kad politikai tik apsimeta mažinantys šiltnamio efektą. Jų kalbos yra tuščia retorika, nes visaip skatinamas citrusinių vaisių importas iš Ispanijos, iš Izraelio, mėsos – iš Argentinos, Olandijos, grūdų – iš Šiaurės Amerikos ir t. t. Pamąstykite ekonominiu atžvilgiu, kiek lėšų išekvojama vien kurui, o ką jau kalbėti apie teršalus.

18. Nors egzistuoja alternatyvūs energijos šaltiniai, bet žmonės per menkai skatinami jais naudotis. Jei remiame tuos, kurie įsirengia saulės baterijas, fotovoltines plokštes, kitokias ekologiškas technologijas, reikėtų teikti paramą ir tiems, kurie stato tradicines sienas, sunaudojančias 40 proc. mažiau energijos šildymui, o vasarą vėsinti patalpų apskritai nereikia. Tai smarkiai sumažintų planetos taršą ir klimato atšilimą.

19. Lėšas, sutaupytas dėl sumažėjusio energijos suvartojimo, galima investuoti į mokslinius atsinaujinančių šaltinių tyrimus ir naudojimą.

20. Patartina, kad miestai ir miesteliai, sudarę kartelius, pasirūpintų perdirbti šiukšles į visuomenei reikalingus ekonominius ir energetinius resursus. Matant, kaip tvarkosi maži Italijos miesteliai, pavyzdžiui, Soljanas arba Rubikonė, akivaizdu, kad tai įmanoma.

Šalia didžiulio skaičiaus žmonių, įdarbintų antriniame, tretiniame sektoriuje, technologinių pas-

laugų industrijoje ir tęsiančių savo veiklą, atsigautų dabar jau *beveik išnykusios profesijos*, tokios kaip plytininkai, akmentašiai, baldų gamintojai, restoratoriai, tinkuotojai, padaugėtų mūrininkų, medžio apdirbėjų, stiklių, dailidžių, kraštovaizdžio architektų, inžinierių, matininkų, sodininkų, kelionių organizatorių, viešbučių, restoranų administratorių, barmenų ir t. t., o kaimo vietovėse vėl atsirastų daugiau žemdirbių ir ūkininkų, norinčių grįžti arčiau gamtos.

Senovinių pastatų restauravimu, priežiūra būtina pasirūpinti ne tik dėl istorinės jų vertės, bet ir turistiniu aspektu.

Visa tai darytų teigiamą poveikį aplinkosaugai, nes pastatai būtų statomi, pasitelkiant tradicines technologijas. Smarkiai sumažėtų ir viešosios išlaidos infrastruktūros priežiūrai. Be to, šie urbanistiniai pokyčiai išsklaidytų dabar tvyrančią įtampą, todėl šiose teritorijose kiltų mažiau socialinių neramumų.

Galiausiai, atgaivinus miestų kvartalus, vėl atsirastų prisirišimo prie vietos pojūtis, sumažėtų grūstys istoriniuose centruose, kuriuose telkiasi minios, ieškančios bendravimo erdvių, kurias užmiršo „modernieji“ miestų projektuotojai.

Praktinis pavyzdys: dalinis Neapolio Baros rajono pertvarkymas, atliktas *Notre Dame* universiteto Romos programos studentų

Projekto tikslas

Bara, atsiradusi viduramžiais, buvo atskiras kaimas, vėliau tapo Neapolio pakraščio dalimi. Jos istorinis centras garsus tipiškais „kiemų namais“ ir Vezuvijaus vilomis.

Su Neapolio centru rajoną sieja seniausias pasaulyje geležinkelis *ferrovia Circumsuviana*, kuris taip pat jungia Pompėją ir Pazuolį. Derlinga žemė tarp Neapolio ir Baros XX a. antrojoje pusėje tapo pramoniniu miesto rajonu. Čia atsirado daug nebrangių būstų, skirtų darbininkams ir viešojo transporto tarnautojams. Deja, kaip ir daug kur Italijoje statyta, nesirū-

pinant žmonių gyvenimo kokybę, taikytas *zonavimo* principas. Tos „zonos“ primena getus, suardytas ir patrauklus istorinis urbanistinis audinys.

Netvarkinga plėtra sukėlė problemų – nesant urbanistinės strategijos, išplito nelegali statyba, be to, šią vietovę dusina transporto grūstys, nėra jungčių tarp skirtingų rajono dalių. Neapolio savivaldybė svirs-to imtis urbanistinio atnaujinimo, kad išspręstų šios vietovės problemas, tačiau konkrečių veiksmų kol kas nematyti. Viena iš priežasčių – tipiškas politikų požiūris į reikalo esmę, nes įsivaizduojama, esą „urbanistinis atsinaujinimas“ įvyks, jei bus įrengta dar viena parkavimo aikštelė arba garsus architektas suprojektuos įspūdingą statinį. Tokie sprendimai igno-ruoja vietos gyventojų poreikius.

Bara rajone, į šiaurę nuo *Villa Bisignano*, stūkso aukštybiniai statiniai, nesusiję nei vienas su kitu, nei su ta rajono dalimi. *Villa Bisignano* neseniai tapo tarptautinio universiteto, kurį remia Sant'Alberto Magno fondas, miesteliu. Norėdami jam sukurti pa-trauklesnę aplinką, Neapolio savivaldybė kartu su šiuo fondu kreipėsi į *Notre Dame* universiteto studen-tus, vadovaujamus šių eilučių autoriaus, kad parengtų šiaurės rytų rajono dalies atnaujinimo projektą. Buvo prašoma išspręsti transporto ir pėsčiųjų takų proble-mas, supjektuoti naujus daugiafunkcinius (priva-čius ir viešuosius) pastatus ir t. t., su naujais skverais ir sodais pagal tradicinių istorinio centro „kiemų sodų“ pavyzdį.

Mums atrodė, kad sutelkus dėmesį tik į architek-tūrą, tikra aplinkos atnaujinimo, gyvenimo sąlygų rajone pagerinimo galimybė būtų prarasta. Tas pats atsitiktų, jei dėmesys būtų kreipiamas tik į miesto planavimą, paliekant nuošalyje architektūrą. Trum-piau tariant, kad projektas būtų sėkmingas, reikėjo rasti tinkamą santykį tarp abiejų veiksmų.

Kiekvieno architekto pareiga, užuot palikus vien savo signatūrą, – gerbti žmones, gyvenančius toje vietovėje, atsižvelgti į jų lūkesčius.

Siekėme šiai Neapolio daliai suteikti Baros isto-rinio centro kokybę. Projektas numatė pakeisti kai kurių anksčiau pastatytų namų (esančių *Piazza ties*

Villa Bisignano ir Sporto komplekse) fasadus, visiškai ar iš dalies pertvarkyti visus „zoninius“ viešuosius būstus ir didžiumą Sporto komplekso statinių. Reikėjo suprojektuoti keletą viešųjų ir privačių namų, daugiafunkcinių (gyvenamųjų su parduotuvėmis, kontoromis, dirbtuvėmis) statinių, kad atsirastų urbanistinių erdvių apribojimo išpūdis ir atkurtume tradicinį miesto audinį. Kitaip tariant, naujasis centras turėjo suteikti gyventojams galimybę likti jo ribose, išvengiant „kasdieninės migracijos“ į Neapolio centrą, ieškant erdvių, skirtų socializacijai ir veiklai, nes čia tokių nebuvo.

Projekto programa

Pirmiausia, studentų paprašiau, kad imtųsi urbanistinio grupavimo. Jis turėjo remtis dabartinės teritorijos pagrindu, tačiau reikėjo apibrėžti ribas, numatyti parkavimo (po žeme ir kitur) vietas, transporto kelius, takus pėstiesiems. Išdėstyti urbanistinius kvartalus, strategiškai dislokuoti dideles ir mažesnes aikštes, kurios nustatytų judėjimo ritmiką ir atvertų vaizdus į Vezuvijų, į *Villa Bisignano*, į pagrindinę bažnyčią. Gatves reikėjo pertvarkyti pagal pastatų aukštį, užtikrinant saugumo erdvėje jausmą, lokalizuojant žaliuosius plotus. Aptarėme etapus, kaip atnaujinimas bus vykdomas. Po to studentai, pasiskirstę grupelėmis, studijavo įvairių pastatų architektūrą.

Reikėjo aprėpti visą teritoriją tarp *Villa Bisignano* ir *Villa Letizia* parko, ypač tuos didelius neužstatytus plotus, kur kadaise stovėjo konteineriai su 1980 m. žemės drebėjimo aukų palaikais.

Naujus gyvenamuosius namus, kontorą, restoraną ir barą, viešuosius daugiafunkcinius statinius projektavome, atsižvelgdami į istorinio centro tradicijas ir klimatinę sąlygą.

Remdamiesi urbanistinės sociologijos tyrimais, analizuojančiais gyventojų integraciją, vengėme kvartalų, skirtų vien viešiesiems būstams. Pirmenybę teikėme tolygiam vidutiniškai ir mažiau pasiturinčių gyventojų pasiskirstymui. Tokia projektavimo strategija ne tik pagerins mažiau pasiturinčių gyventojų

integraciją, bet ir leis Viešųjų būstų administracijai per trumpesnę laiką susigrąžinti statybos išlaidas, nes dalį būstų ir parduotuvių numatyta parduoti privatiems asmenims.

Pasiūlėme ir naują požeminę parkavimo aikštelę priešais *Villa Bisignano*, suprojektavome daug mažų skverų, sukurdami patrauklią urbanistinę seką. Visiškai perprojektuotas ir Sporto kompleksas, ir *Villa Letizia*, atnaujintas *Santa Letizia* parkas su aplinkiniais statiniais. ■

Išvertė Almantas SAMALAVIČIUS

Knygos *Sustainable City is Possible*. Roma: Gangemi Editore. 2011 vertimą parėmė Lietuvos kultūros taryba, skyrusi vertėjui stipendiją (Nr. 5/1-ARC-30(6.140)/2020).

- ¹ Per l'Edilizia della capitale, op. cit.
- ² Ettore M. Mazzola, Verso un'architettura sostenibile. Ripensare le nostre città prima che collasino-Toward sustainable architecture. Recreating our cities before they collapse. Gangemi Edizioni, Roma, 2007.
- ³ Renata Mambelli, "Ara pacis costa lavori raddoppiati", p. 4, Cronica di Roma.
- ⁴ Alberto Flores d'Arcais, Le grandi opere fanno acqua vacilla il mito dei super-architetti, La Repubblica, 8/11/2007.
- ⁵ „Il New York Times stronca il gratacielo di Renzo Piano“, La nuova Sardegna, 21/11/2007. Alessandra Farkas. E il New York Times bocchia il «suo» architetto Renzo Piano. Corriere della Sera 26/11/2007.
- ⁶ Sinoikizmas senovės Graikijoje buvo kaimų ir miestelio susitelkimas į didesnę politinį vienetą – miestą. Pats žodis reiškia „gyventi kartu“. Žr. James Howard Kunstler. The Long Emergency: Surviving the End of Oil, Climate Change, and Other Converging Catastrophes of the Twenty-First Century. 2005.
- ⁷ Žr. Ettore M. Mazzola, Controistoria dell'architettura moderna: Roma 1900–1940. Ediz. italiana e inglese.
- ⁸ Ettore M. Mazzola, Verso un'architettura sostenibile, op. cit.
- ⁹ Ettore M. Mazzola, Architettura e Urbanistica istruzioni per l'uso, gangemi edizioni, Roma, 2006.
- ¹⁰ Ettore M. Mazzola, Controistoria dell'architettura moderna, op. cit.

Goran Simić (g. 1952) – vienas ryškiausių buvusios Jugoslavijos poetų, dramaturgų, prozininkų, vaikų rašytojų. Išleido vienuolika knygų. Serbų kilmės kūrėjas yra vedęs musulmonų kilmės vertėją Amelą Simić. Jiems priklausė centrinis Sarajevo knygynas, kuris, prasidėjus Bosnijos karui (1992 m. kovo mėn.–1995 m. lapkričio mėn.), buvo sugriautas. Ištvėręs Sarajevo apgultį, Goranas Simićius su šeima emigravo į Kanadą, Toronte įkūrė leidyklą *Luna publications*. 2013 m. grįžo į Sarajevo, ten ir gyvena. Eilėraščiai versti iš autorizuotų Amelos Simić vertimų.

Vertėjas

Goran SIMIĆ

Sielvarto veidas

Jau žinau, koks yra sielvarto veidas.
 Tai veidas Sarajevo vėjo, sklaidančio laikraščius,
 prilipusius kraujo klane prie grindinio, kuriuo einu
 su duonos žiaubere po pažastim.
 Tai veidas upės, nešančios moters lavoną, kuriam ant riešo
 matau laikrodį žengdamas tiltu,
 dujokaukės mano rankose pilnos vandens.
 Gruodį mačiau tą veidą rankos moste, stumiančiame
 krosnin neužaugusio vaiko batelį.
 Tai veidas, įrašytas nugarėlėse šeimos fotografijų,
 kurios krinta iš šiukšliavežių.

Tas veidas atkakliai priešinasi pieštukui,
 nesugebančiam sukurti sielvarto žodyno,
 tas veidas kaskart mane pažadina,
 kad išvysčiau kaimyną, gūdžiomis naktimis
 stovintį prie lango ir žvelgiantį į tamsą.

Iš pradžių, po visko

Po to, kai palaidojęs motiną bėgu nuo apšaudomo
 jos kapo,
 po to, kai grąžinu brolio ginklą kareiviams,
 atnešusiems
 jo kūną brezente,
 po to, kai snaiperio ugnį išvystu akyse savo vaikų,
 lekiančių slėptis rūsin, kur knibžda siaubingos žiurkės,
 po to, kai popieriniu rankšluosčiu nušluostau senutės
 veidą
 bijodamas, kad ją atpažinsiu,
 po to, kai žvelgiu į išbadėjusį šunį, laižantį žmogaus,
 gulinčio kryžkelėj, kraują,
 po visko
 aš norėčiau rašyti eilėraščius, kurie būtų
 lyg laikraščių pranešimai,
 visiškai tušti ir šalti, todėl leidžiantys viską užmiršti.
 Ligi to akimirksnio, kai nepažįstamasis
 staiga paklaus:
 – Kodėl tu rašai eilėraščius,
 primenančius laikraščių
 pranešimus?

Lejlos paslaptis

Gydytoja Lejla iš lavonų skrodimo skyriaus išprotėjo prieš pat Naujuosius. Išėjusi iš lavoninės, gatvėje išmėčiusi savo dokumentus, užsirakino bute. Ten ilgai vartė kūnų su nupjautomis ausimis, išdurtomis akimis fotografijas. Riksmu atsiliepdavo į kiekvieną balsą iš laiptinės, naktį skambindavo išderintu pianinu ir kaukdavo lyg sužeistas žvėris.

Ką ji pamatė tądien lavoninėje? Kaip užkrečiama liga tas klausimas apšėdo aplinkinius, gydytojos beprotybės paslaptis tapo mūsų košmaru. Lejlos šmėkla įslinko į mūsų namus, tapusius siaubo cechais. Vieni tvirtino, neva ji atpažinusi savo paskutinio vyro veidą. Kitiems dingojosi, gal ji išvydo lavoną, kurį žudikai buvo susiuvę iš skirtingų žmonių. Treti įsivaizdavo, kad ji regėjo kūdikį atvertoje gimdoje. Per apšaudymą prieglobstis mūsų rūsy tapdavo košmarų dirbtuve, net artilerijos baimė buvo niekis, palyginti su klaikia vieno iš mūsų vaizduote. Netrukus tas namas buvo apleistas, bet šėtonas suderino Lejlos pianiną. Kai savižudę su perpjautais riešais išnešė netrukus po Naujųjų, niekas nesiveržė jos išlydėti. Dabar tam bute taikiai miega pabėgėliai. Bet naktimis vis dar girdime, kaip šėlsta Lejlos pianinas.

Ruza ir tramvajai

Viskas, ką Ruza paliko, buvo tik žebenkštis kailis nuo jos palto ir nuolatinis viešojo transporto bilietas. Tramvajai jau seniai yra tapę šlamšto krūva, o Ruza jau danguose, kur laisvai gali vaikščioti su angelais. Tam nebereikia nuolatinio. Jos rūbų spintos prieblandoje tikras tik riebus piršto atspaudas,

kurį netvarkingas kontrolierius paliko ant nuolatinio keleivės bilieto. Ar jis tebėra gyvas? Gal vienądien pirštais palies ir žebenkštis kailį? Nežinau, nežinau. Prieš Dievą sakau: nežinau, ką ir kaip vertinti po metų nuo karo pradžios.

Meilės istorija

Šį pavasarį esminiu spaudos įvykiu tapo istorija apie Bosko ir Amirą, bandžiusius pereiti per Sarajevo tiltą, tikėjusius, kad kitapus, už kruvinos praeities, egzistuoja šviesi ateitis. Vidury tilto jiedu krito negyvi, o tasai, kuris paspaudė gaiduką, vilkėjo uniforma, todėl nebuvo paskelbtas žudiku. Viso pasaulio žiniasklaida apie tai šaukė. Italijos laikraščiai vadino juos Bosnijos Romeo ir Džuljeta. Prancūzų žurnalistai rašė apie romantišką meilę, nepaisančią politinių užkardų. Amerikiečiai laikė juos vilties simboliu ant tilto tarp supriešintų tautų. Britai tvirtino, kad šis įvykis atskleidžia karo absurdiškumą. Rusai nerašė nieko. Nušautų įsimylėjėlių fotografijos išplaukė į taikius pavasarius. Tik mano bičiulis Prsicas, kareivis, saugojęs tiltą, kasdien turėjo stebėti, kaip kirmiai, musės ir varnos doroja ištinusius Bosko ir Amiros kūnus. Girdžiu, kaip jis keikiasi, kol užsitraukia dujokaukę, nes pavasario vėjas iš kitos tilto pusės atneša yrančių lavonų tvaiką. Jokie laikraščiai to nekommentavo.

Vertė Julius KELERAS

„MENAS NEPAVALDUS LAIKUI – DABARTIS ČIA PARODOMA PER PATIRTĮ IR ATEITIES NUOJAUTAS“

Su *Oskaru KORŠUNOVU* kalbasi *Kasparas POCIUS*

Kasparas Pocius. *Kas lėmė, kad tūkstantmečių sandūroje įsikūrė OKT? Kokiomis kultūrinėmis ir socialinėmis sąlygomis tai įvyko?*

Oskaras Koršunovas. Sekdami „Žvaigždžių karų“ logika, judėdami gilyn į praeitį, galėtume sakyti, kad viskas prasidėjo nuo 1990-ųjų spektaklio „Ten būti čia“. Jis Lietuvoje tapo kultiniu. Aplinkybės susiklostė įdomiai: Kovo 11-ąją buvo paskelbta Nepriklausomybė, o kovo 22-ąją įvyko spektaklio premjera. Nebebuvo cenzūros, tačiau teatras merdėjo, nes norėjo dainuoti tas pačias dainas, kokios buvo dainuojamos gatvėje, ir, žinoma, pralošė, nes negalėjo prilygti gatvės jėgai. „Ten būti čia“ buvo visai kitokio pobūdžio spektaklis, mes kalbėjome apie nerimą. Žmonės suprato, kad pasaulis gali pasikeisti akimirksniu, tą padaryti įstengia net maža pelytė. Griuvus Berlyno sienai, šį spektaklį nuvežėme į Edinburgą, gavome *Fringe First* prizą. Mums grįžus į Lietuvą, Jaunimo teatro vadovė Rūta Vanagaitė, gerai suvokusi tokio įvertinimo reikšmę, „Ten būti čia“ perpirko iš Akademiniio dramos teatro, pervadino „Paūmėjimais“ ir pradėjo rodyti Jaunimo teatre, nors jis tuo metu buvo paskelbęs „moratoriumą“, nes teatrai beveik nelankomi. Vaidindavo kiekvieną savaitę ir surinkdavo pilnas sales. Kai kurie gerbėjai šį spektaklį matė dešimt, penkiasdešimt ar net šimtą kartų.

Teatro pavadinimą pasufleravo patys kritikai. Egmontas Jansonas po „Ten būti čia“ parašė recenziją, pavadintą „Ar yra Oskaro Koršunovo teatras?“ Recenzuodamas „Senę“ pats į tą klausimą atsakė: „Yra OKT.“ Viskas, ką mes su kolegomis kūrėme Akademiniam dramos teatre, tapo tarsi atskiru reiškiniu, atsietu nuo bendro repertuaro. Vėliau, 1998-aisiais, kai steigėme savo teatrą, reikėjo sugalvoti jam pavadinimą. Jūratė Paulėkaitė, dalyvavusi teatro įkūrimo ir vėliau tapusi nuolatine bendražyge, pasakė, kad pavadinimas jau yra – OKT. Taigi jį sugalvojau ne aš.

Dvidešimtmetį švenčiame simboliškai. 1999-aisiais pasirodė pirmieji OKT spektakliai – „Vasarvidžio nakties sapnas“ ir „Shopping and Fucking“. Bet juridiniu asmeniu teatras tapo 1998-aisiais. Pirmasis pusiau savarankiškas projektas – „Roberto Zucco“, nuskambėjęs labai plačiai. Tai atrodė kažkas visiškai nauja. Kaip tik tuo metu Lietuvą pasiekė reivo muzika, naujo pobūdžio „narkotikai“. Visa tai kėlė visuomenės susidomėjimą. Šios alternatyvos, andergroundo apraiškos visu pajėgumu prasiveržė didžiojoje Nacionalinio dramos teatro scenoje, rodant „Roberto Zucco“. Šiuolaikinė dramaturgija šokiravo, stebino. Šį spektaklį nepaprastai mėgo jaunimas. Koltesas buvo pirmasis, po to sekė „naujieji piktieji“ – Martinas Crimpas, Markas Ravenhillas, Sa

„Ten būti čia“. Spektaklio scena

Gintaro Zinkevičiaus nuotrauka

rah Kane, Marius von Mayenburgas. Spektaklio prodiuseriu tapo Martynas Budraitis. Šis spektaklis, nors formaliai priklausė Nacionalinio dramos teatro repertuarui, jau buvo pusiau nepriklausomas.

Jūsų teatras tapo atsaku ne tik į tam tikrus meninius, bet ir į visuomeninius iššūkius. Valdas Vasiliauskas, recenzuodamas „Roberto Zucco“, rašė: „O. Koršunovo spektaklyje pirmąkart prabilo ta metalistų, rokerių, baikerių, riedutininkų, diskotekų vedėjų ir lankytojų karta, kuriai iki šiol lietuvių kultūroje nebuvo suteiktas žodis. Svarbiausia, ji prabilo sava kalba, kokia iki šiol niekas nekalbėjo.“ Toks kalbėjimas veikiausiai buvo viena iš spektaklio ir apskritai OKT sėkmės priežasčių?

1999-aisiais, statydami „Shopping and Fucking“, labai aiškiai suformulavome, kad renkamės aštriai socialinę kryptį, piestu stojome prieš metaforinį teatrą. Tuo metu kalbėta, kad scenos menas verda savo sultyse. Taip iš tikrųjų ir vyko, gyvenimas judėjo sava vaga, o teatras – savąja. Tai buvo laukinio kapitalizmo laikai. Keitėsi vertybės, gatvėmis vaikščiojo gangsteriai, profesoriai turguje pardavinėjo nailonines kojines. Vyresnioji

karta viską tiesiog ignoravo, nebandė permainų apmąstyti. Kaip ir anksčiau kūrė poetinį teatrą, o mes priešinomės ir tokiam teatrui, ir tokiam pasauliui. Pavyzdžiui, „Shopping and Fucking“ – pirmasis spektaklis, taip aiškiai sukritikavęs laukinį kapitalizmą, kur viskas perkama ir parduodama. Visi garsiai šaukė „Lietuva, laisvė!“ Tačiau tai tik žodžiai, realybė klostėsi visiškai kita – buvo nesąžiningai privatizuojama, apgaulinėjama, kilo didžiulė emigracijos banga, klestėjo kriminalinis sluoksnis, valdžia demonstravo visišką bejėgiškumą...

Šio mūsų spektaklio svarbiausias tikslas – tokios visuomenės kritika. Aišku, jame skambėjo keiksmažodžiai, rodėme žmones, atsidūrusius už socio-

umo ribų. Tokių personažų esama ir Becketto pjesėse, bet jie atrodė supoetinti, pavirsti kažkokiais klounais. O šiame spektaklyje viskas vaizduojama tikroviškai – kalbama apie narkomanus, gėjus, pedofilus, apie vaikų išnaudojimą, pardavinėjimą, jų tvirkinimą. Buvo priekaištaujama, atseit mūsų noras šokiruoti kilęs iš komercinių paskatų. Kaltino ne vien kritikai. Spektaklio nematęs Arvydas Juozaitis parašė labai piktą paskvilį, esą vaikomės pigaus populiarumo. Iš tikrųjų siekėme visai ne to. Mums skaudėjo, ir apie tuos skaudulius atvirai kalbėjome. Viename festivalyje vokiečių kritikė stebėjosi: „Nesuprantu, juk Ravenhillas parašė komediją, o tai, ką mes matėme, – tragedija.“ Nors „Shopping and Fucking“ kėlė ir daug juoko, šis spektaklis kartu labai tragiškas. Žiūrovus, o jų buvo labai daug, ištikdavo šokas. Todėl rengėme diskusijas, kurios vėliau vykdavo ir po kitų spektaklių. Diskutuoti po „Shopping and Fucking“ buvo tiesiog privaloma.

Iš kokių Lietuvos ar pasaulio teatro kūrėjų, institucijų sėmėtės įkvėpimo, kurdamas savąjį teatrą? Kas tapo orientyrais?

Jokių orientyrų nereikėjo, nes kūrėme *savo* teatrą. Jau daug kartų esu pasakojęs, kaip jaunystėje žavėjaisi Eimuntu Nekrošiumi. Patiko ir kai kurie kiti režisieriai, jų spektakliai, bet įtakos nedarė niekas. Gal net labiau paveikė kinas. Žinoma, jau negyvenome atskirtyje. Kaip niekas kitas Lietuvoje turėjome glaudų ryšį su šiuolaikiškiausiais teatro procesais – labai plačiai gastroliavome, daug ką pasaulyje matėme. Tarkime, vienas geriausių, mano nuomone, OKT spektaklių – „Ugnies veidas“ – atsirado todėl, kad Jūratė Paulėkaitė papasakojo kažkokiam festivalyje mačiusi labai prastą spektaklį pagal nepaprastai gerą tekstą. Tai ir buvo „Ugnies veidas“. Staigiai tą tekstą išsivertėme ir pastatėme spektaklį. Tai buvo antras Mayenburgo pjesės pastatymas, iki tol šis autorius nebuvo žinomas. Tuo pat metu „Ugnies veidą“ pastatė ir vokiečių režisierius Thomas Ostermeieris, bet dar nežinia, kuris iš mudviejų labiau išgarsino Mayenburgą, nes OKT rodė jį daugybėje festivalių, tarp jų ir Avinjone.

Kaip teatro įsikūrimą vertino visuomenė, teatralai, kritikai? Kaip naujas teatras buvo priimtas pasaulyje?

Lietuvoje OKT kontroversiškai vertinamas nuo pat pradžių. Atsirado nepriklausomas teatras, stiprus visais atžvilgiais. Buvome kviečiami į festivalius, turėjome daugybę žiūrovų Lietuvoje, mums nereikėjo valstybės paramos. Valstybiniam teatram tai labai patiko. Vieno iš jų direktorius pavadino OKT „blusa ant dramblio nugaros“. Tarsi būtume siurbę kraują iš valstybinių teatrų, nors tai visiška netiesa. Kai dirbome valstybiniuose teatruose, kritika mus dar matė, bet kai tapome nepriklausomi, į visa tai, ką darome, pradėta žiūrėti įtariai. Mus tarsi ignoravo. Tarkime, apie mūsų sėkmę Avinjone kultūros leidiniai net nepranešdavo. Priešprieša taip išaugo, kad pradėjome leisti savo teatrinį žurnalą, kuriame aprašydavome, kas vyksta teatre.

Viena vertus, buvome nepriklausomas, alternatyvus teatras, antra vertus, įstengėme kurti didelius spektaklius, tokius kaip

„Meistras ir Margarita“. Beje, ši premjera įvyko Avinjone. Niekada nepamiršiu tų kelių akimirkų, kai pasibaigus spektakliui tvyrojo absoliuti tyla, niekas neplojo, ir staiga visa publika atsistojo, šaukdama „bravo!“ Iškart po to spektaklį rodėme Berlyne, kur sulaukėme didelio pasisekimo. Grįžę į Lietuvą, buvome puikiai įvertinti savų žiūrovų, tačiau teatro kritika tylėjo. Nors „Meistrą ir Margaritą“ pilnose salėse rodome jau dvidešimt metų, nors yra sukurti genialūs vaidmenys (Arūno Sakalausko Katinas, Eglės Mikulionytės Anuška, Dainiaus Kazlausko Volandas), spektaklis net nenominuotas Lietuvos teatro apdovanojimams. Iš to galima spręsti, kaip stipriai mus ignoravo.

„Oidipą karalių“, kuriame vaidino Dainius Gavenonis, Regimantas Adomaitis, Laimonas Noreika, Jūratė Onaitytė, Regimantas Vilkaitis, Eglė Mikulionytė, Arūnas Sakalauskas ir didelis jaunų aktorių choras, irgi sukūrėme be jokių valstybės lėšų. Tiesą sakant, valdžiai niekada nerūpėjo palaikyti mūsų teatro veiklą, suteikti patalpas, bet ministrai nepraleisdavo progos nurodyti mus kitiems kaip nefinansuojamą teatrą, kuris puikiai išsilaiko. Tai lėmė, kad tapome ašaka gerklėje valstybiniam teatram, keista, bet jų požiūrį palaikė ir mano kartos kritikai.

Vis dėlto, nepaisant kai kurių įtampų, kritikams esame dėkingi. Jie aprašė mūsų spektaklius, atliko

„Shopping and Fucking“. Spektaklio scena

gilią mokslinę jų analizę. Teatro dešimtmečio proga išleidome storą leidinį „Būti čia“, sudarytą vien iš kritikos straipsnių. Pirmą recenziją parašė Valdas Vasiliauskas – tarsi kilstelėjo mus į padanges. Labai svarbi buvo Rūtos Vanagaitės, kuri tada turėjo didelį autoritetą, nuomonė. O Egmontas Jansonas, kaip minėta, iš esmės ir pakrikštijo mūsų teatrą, davė jam vardą. Analitines recenzijas rašė Audronis Liuga, Ramunė Marcinkevičiūtė, vieni geriausių mūsų teatrologų. Daug prisidėjo Daiva Šabasevičienė, Rasa Vasinauskaitė, vyresnės kartos kritikai – Irena Aleksaitė ir Audronė Girdzijauskaitė. Reikėtų paminėti Valdą Gedgaudą ir jauną kritiką Andrių Jevsejevą. Taigi mūsų spektakliai buvo aprašomi, analizuojami. Tik gal ne viskas teisingai suprasta.

Užsiminėte apie tylėjimą – gal tai tiesiog konformizmo pasireiškimas? Pasak prancūzų filosofo Alaino Badiou, tam tikri įvykiai yra nemėgstami todėl, kad apnuogina susiklosčiusią situaciją, atskleidžia nusistovėjusios tvarkos ydingumą, skatina jai priešintis.

Ko gero, taip. Pats į šį klausimą ilgai ieškojau atsakymo. OKT dėl finansinės paramos nesikreipė nei į valstybinius fondus, nei į privačius rėmėjus, – gyvenome iš to, ką uždirbdavome patys. Lietuvoje susirinkdavo pilnos salės, tarptautiniuose festivaliuose turėdavome koproduserius. Kasmet pastatydavome po tris spekta-

klius. Tai dar vienas paradoksalus OKT bruožas – nepriklausomi teatrai gyvena nuo projekto iki projekto, sukurtą spektaklį parodo, tada imasi kito projekto, bet mes, būdami nepriklausomi, dirbame kaip repertuarinis teatras, režisuoju ne tik aš, bet ir kiti. Tarkime, OKT pasirodė pirmasis Anžėlikos Cholinos spektaklis, pas mus pristatytos pirmosios Mariaus Ivaškevičiaus pjesės, režisavo Rokas Ramanauskas, Saulius Mykolaitis, Artūras Areima, Kamilė Gudmonaitė, Paulius Ignatavičius, Kirilas Glušajėvas. Savo pirmuosius lietuviškus spektaklius sukūrė Yana Ross, kuri į Lietuvą ir atvažiavo dėl OKT. Pas mus dirbo tokios įžymybės kaip Ericas Lacascade'as, žiūrėti mūsų premjerų atvykdavo Thomas Ostermeieris, Marius von Mayenburgas, vėliau pakvietę mane į *Berlin Schaubühne* statyti „Šalto vaiko“. OKT repertuare yra net trys Mayenburgo pjesės.

„Roberto Zucco“, „Shopping and Fucking“, „Ugnies veidas“, „Parazitai“ – šie keturi spektakliai buvo tarsi manifestai, skirti jaunimui. Į jūsų teatrą įžengė jaunoji karta...

Ne tik jaunoji karta, įžengė ir tie žmonės, kurie išvis į teatrą neidavo. Galbūt tai irgi įvykis, apnuoginęs situaciją. Paprastai teatre lankydavosi vyresnio amžiaus žmonės iš inteligentų sluoksnio ar tarp sluoksnio, o pas mus renkasi labai marga publika. Po „Roberto Zucco“

valytojos net piktindavosi, kad nerinks tarp kėdžių besimėtančių švirkštų – atėdavo žiūrovų, kurie čia pat, salėje, prieš spektaklį susileisdavo anuomet populiaraus ketamino.

OKT visuomet buvo ir bus demokratiškas. Lankosi ne tik skirtingo amžiaus, bet ir labai įvairiems socialiniams sluoksniams priklausantys žiūrovai. Dominuoja, aišku, jaunimas, susėda ir pirmose eilėse, ir ant grindų, pakampėse... Pamenu, kaip Teatro arenoje rodėme „Hamletą“. Stovėjau viršuje, žiūrėjau į maždaug 800 vietų salę – rinkosi jaunimas, menų studentai, subkultūrų atstovai su dredais, kostiumuoti verslininkai, atėjo maždaug dešimt vienuolių... Tačiau

„Meistras ir Margarita“. Spektaklio scena

nestinga ir fundamentalistų, kurie, kaip jau minėtas Juozaitis, viskuo piktinasi, net nematę spektaklio.

Jūsų režisuotą Michailo Bulgakovo „Meistrą ir Margaritą“ Leonidas Donskis pavadino blogio anatomijos tyrimu. Ką jums reikia Volandas, kokį velnią ir blogį norėjote parodyti, tarsi pateikdamas XX amžiaus retrospektyvą?

Romanas „Meistras ir Margarita“ yra daugiasluoksnis, siekėme, kad toks būtų ir spektaklis. Mane stipriai jaudino mokytojo ir mokinio santykis, analizavau, kokį poveikį herojui daro aplinka, apie jį sukurta opinija. Tarkime, apie Kristaus kančią sužinome tik iš Mato interpretacijos, o Meistras išlieka tik interpretuojamas Benamio. Ta interpretacija nebūtinai yra teisinga. Šį spektaklį statyti mane pastūmėjo konfliktas su teatrine visuomene, su kritikais. Kūrinyms nepriimamas, autorius, neatlaikęs spaudimo, ryžtasi jį sudeginti. Spektaklio pradžioje vartomi rankraščiai. Sprendimus priima, verdiktus skelbia, istoriją kuria vidutinybės, – taip būna visada. Jų transkripcija, cenzūra, bandymai statyti piramides, nustatant hierarchijas, deja, tampa bendra lemtimi. Apie tai kalbama šiame romane. Anarchistinis personažas Volandas tą vidutinybių piramidę sugriauna. Mano pastatyme brėžiama ryški paralelė tarp Meistro ir Benamio, tarp Ješua (Kristaus) ir Mato.

Kalbėdamas apie „Vasarvidžio nakties sapną“ užsiminėte apie vaizduotės metafiziką. Kodėl nuo pirmųjų spektaklių realizmo pasukote grotovskiškos kolektyvinės vaizduotės link? Siekėte nuvainikuotam teatrui sugrąžinti jo magiją?

Tikrasis teatras vyksta ne scenoje, o žiūrovų vaizduotėje, jų galvose. „Vasarvidžio nakties sapnas“ yra konceptualus spektaklis – tik lentos ir iš tų lentų sukuriamas visas „Vasarvidžio“ pasaulis. Kodėl tai dariau?

„Hamletas“. Spektaklio scena

Dmitrijaus Matvejevo nuotraukos

Vien realistinio teatro man neužteko, nors ir jaučiau, kad atlieku tam tikrą misiją. Shakespeare'as man yra teatro šerdis, tai, ką iš tikrųjų myliu. Kita vertus, galvoju apie repertuarą, jo strategiją. Kilo idėja šiuolaikinę dramaturgiją statyti kaip klasiką, o klasiką – kaip šiuolaikinę dramaturgiją. OKT repertuare klasikos ir šiuolaikinės dramaturgijos pastatymai nuolat kaitaliojasi tarpusavyje. Kartais šios dvi formos labai įdomiai sąveikaudavo – „Oidipas karalius“, kai suvokiau tos tragedijos esmę, paskatino imtis Sarah'os Kane „Geismo“, „Ugnies veidas“ pastūmėjo statyti „Romeo ir Džuljetą“.

Kuo teatras, o kartu režisieriaus vaizduotė praturtėja, jei klasikiniai kūriniai statomi kaip šiuolaikiniai ir atvirkščiai – šiuolaikinė dramaturgija kaip klasika? Gal spektaklis, kuriamas pagal tokį principą, geriau užtikrina dialogą su publika, atsiranda glaudesnis grįžtamasis ryšys?

Statydamas klasiką, nesistengiu teatro paversti muziejumi. Gogolio „Pamišėlio užrašai“, Gorkio „Dugne“ man yra visiškai šiuolaikinės pjesės. Kitaip nematyčiau tikslo dirbti. Apskritai nemanau, kad klasiką galima statyti klasikiniu būdu. Juk nežinome, kaip Shakespea-

re'o spektakliai atrodė jo laikais. Kurti muziejinį teatrą nėra prasmės. Šiuolaikiškai statant klasiką, ji suteikia kitoki mastelį dabarčiai, buitį paversdama būtimi. Nes buitį, žvelgiant iš laiko perspektyvos, tampa būtimi, nors apie tai nesusimąstome. Šiuolaikiškai pastatyta klasika primena, kuo buitį yra būtiška.

„Įstabiosios ir gaudžiosios Romeo ir Džuljetos istorijos“ repeticijas stebėjęs Donskis išvelgė jūsų gebėjimą kalbėtis su aktoriais taip, kad šie atsivertų, jaustųsi bendraautoriais. Ar manote, kad kolektyvinė kūryba pranašesnė už autoritarinį režisieriaus diktatą arba besąlygišką sekimą tekstu?

Visuomet skatinu kolektyvinę kūrybą, improvizaciją. Esu tarsi veidrodis aktoriams, nes atsiskleisti jie gali, tik padedami gero režisieriaus. Manau, svarbiausia – pajusti, kuo aktorius apdovanotas iš prigimties, nors gal pats to nesuvokia. Užčiuopti, kas glūdi jo intucijoje, sąmonėje, ir paversti tai sąmoninga raiška. Iš esmės režisierius – psichoanalitikas, kolektyvinio darbo „alfa ir omega“. Yra režisierių, kurie iš anksto suprogramuoja, nupaišo spektaklį, po to bando tą schemą įgyvendinti. Galbūt visa tai racionalu, tačiau negyva. Man teatras turi būti gyvas, todėl niekada neprimetu iš anksto parengtų užduočių, kurias aktoriai turėtų klusniai įvykdyti. Ateinu kaip tuščias lapas. Taip elgiuosį sąmoningai, viskas turi vykti „čia ir dabar“. Kita vertus, savotiškai aktorius apgaudinėjau – žinau, ko noriu, bet siekiu, kad to, ko noriu aš, pradėtų norėti jie patys.

Pasak italų kritikės Lauros Caretti, Jūsų režisuotas Shakespeare'o „Hamletas“ yra atskaitos taškas Jums pačiam. Kada režisierius drauge su aktorium, veidrodyje žiūrėdamas savo sukurtam personažui į akis, jau yra pasirengęs klausiti: „Kas tu esi?“ O juo labiau atsakyti į šį klausimą, nuskambantį spektaklyje?

Kai kūrėme trilogiją („Hamletas“, „Dugne“, „Žuvėdra“), atsirado tam tikra sistema – tik pats sau uždavęs klausimą „kas aš esu?“ aktorius gali sukurti „kitą“. Todėl „Hamletas“ taip ir prasideda. Stanislavskis sakė, kad teatras prasideda nuo rūbinės, kitiems jis prasideda nuo

bufeto, bet iš tikrųjų teatras prasideda nuo tam tikros metafizikos, nuo klausimo „kas esi?“ Dabar stengiuosi su aktoriais taip ir dirbti. Tą patį sakiau jiems ir Maskvos Dailės teatre. Po „Hamleto“ supratau, kad teatras prasideda nuo sandūros, kai aktorius grimerinėje žiūri į veidrodį, kuriame mato save, bet jau pradeda matyti ir kitą. Paprastai žmogus tapatina save, tarkim, su lenta, vienaip ar kitaip nuobliuota tėvų ar visuomenės, bet iš tikrųjų jis nėra „lenta“. Jis yra vanduo, galintis įgauti visokias formas. Tačiau norint rasti vandenį, reikia pirmiausia susidurti su „lenta“. Tuo buvo grįsta visa ši trilogija, bet youtube radęs „Senės“ repeticijas, supratau, kad niekas nepasikeitė – aš visada taip dirbau.

Spektaklis „Dugne“ kalba apie visuomenės atstumtuosius, neturinčius vilties pakilti iš juos gramzdinančio liūno. Ar Maksimo Gorkio aprašytos aktualijos atspindi dabartinės Lietuvos tikrovę? Kaip į šį spektaklį reagavo žiūrovai?

Nesakyčiau, kad „Dugne“ yra apie asocialius žmones. Jie nėra asocialūs ir asocialių ne vaidina. Jie kaip tik stengiasi išvis nevaidinti. Situacija labai įdomi. Gorkio pjesės ketvirtame veiksmo po tam tikrų įvykių dingsta senolis, kitiems personažams teikęs vilties, atstojęs jiems Dievą. Becketto pjesė „Belaukiant Godo“ supurtė Europą tuo, kad visų laukiamas Godo taip ir neateina, bet „Dugne“ situacija dar žiauresnė – Godo išėjo. Tai rezonuoja ir su dabartine mūsų šalies situacija, nes iš Lietuvos Godo irgi išėjo. Viltys, kurių tiek daug turėjome Sąjūdžio metais, išsisklaidė, susiklostė savotiška padėtis be išeities. Nors Lietuvoje žmonės gyvena vis geriau, bet socialinė gerovė ne visada lemia gerą dvasinę savijautą. „Dugne“ nebėra idėjinės atmosferos, vedlio, autoriteto, ir tai rezonuoja su situacija, susiklosčiusia Lietuvoje.

Ar ši filosofinė nihilizmo, tuštumos tema ir yra tai, kas šiandien leidžia teatrui išgirsti kitą?

Išgirsti tiesą. Bet prieš tai reikia ją pasakyti.

Čechovo „Žuvėdroje“ Treplevas kuria spektaklį, kuris pagal jūsų interpretaciją asocijuojasi ne su chaosu ar

beprotybe, o su dar nesuvoktu, neįvertintu naujumu. Stiprus įspūdis. Kai kurie kritikai tokį naujumą sieja su Vsevolodo Mejerholdo, režisieriaus avangardisto, menine kalba. Kiek jums svarbus avangardas, kūrybos naujumas?

„Žuvėdra“ kalba apie naujumą, avangardą, kuris man esmingai svarbus. Kaip sako Kostia Treplevas, gali būti tik naujos formos arba nieko nėra. Teatrą galima skirstyti į dvi kategorijas – tai arba rutininis, pasak Treplevo (ne kanoninis, ne akademinis, nes tokio jau irgi nebelikę), arba avangardinis teatras, be paliovos ieškantis naujų formų, nes antraip nugrims į rutiną. Visada siekiau kurti avangardinį teatrą.

Ką naujo atradote, suvokėte po ilgo laiko nuo savo pirmųjų spektaklių pagal oberiutų pjeses, statydamas Daniilo Charmso „Jelizavetą Bam“?

Tai buvo tikra teatro puota. Palindome po scena. Kartu su savo studentais ir ne tik jais (vaidino Arūnas Sakalauskas, Remigijus Bilinskas-Benas, Martynas Nedzinskas, Marius Repšys) grįžau į jaunystę – prie Charmso. Kai kuriuos spektaklius laikau etapiniais, šis irgi toks, nes jame apstu užuominų iš ankstesnių pastatymų. Pasirodo Pinokis ir Meškutis iš „Oidipo“, kiti personažai, yra daug citatų...

Esate politiškai angažuotas menininkas, tą rodo, pavyzdžiui, spektaklis „Eglė žalčių karalienė“, kuriame atskleidžiate siaubingą šiuolaikinę čiabuvių laikyseną, nukreiptą prieš kitus – svetimšalius, emigrantus, pabėgėlius... Kodėl manote, kad teatras privalo apie tai kalbėti? Ar į tai nukreiptas ir „Otelas“?

Taip, tai vienas iš motyvų, kodėl statau „Otelą“. Esama dalykų, sukrečiančių mane kaip žmogų. Kai pasaulį apskriejo nuotrauka, kurioje matėme ant jūros kranto išmestą nuskendusį bėglių vaiką, Norvegijoje stačiau „Mūsų klasė“ labai skaudžia Holokausto tema. Mačiau, kaip į tą tragediją reagavo aktoriai, liūdėjo visa Norvegija, vyravo gedulo nuotaikos. Po to pamačiau *Delfi*, kur po straipsniu su šia nuotrauka pasipylė du tūkstančiai komentarų, bet nebuvo nė

vieno užjaučiančio, juo labiau empatiško: „*Aušvice vietos visiems užteks*“, „*reikia pradurti valtis*“... Man siaubą kėlė tokia neapykanta dar net neatvykusiems emigrantams. Graikijoje dirbau teatre, kuris yra šalia aikštės – ten suveždavo ir išskirstydavo pabėgėlius, bet nebuvo net policijos. Mačiau graikų reakciją – jie kalbėdavosi, atnešdavo maisto. Tai visiškai kitoks požiūris. Tolstojus rašė, kad patriotizmas neskirstytinas į gerą ir blogą, jis visas yra blogis, nes bandoma savo tautą iškelti virš kitų. Giliai širdyje esu humanistas, įsijaučiu į emocinę nuskriaustųjų būseną, negaliu nekreipti dėmesio į tokius dalykus. O Lietuvoje paniekos kitiems, kitokiems yra labai daug, tai man kelia didžiulį nerimą. Todėl atsirado „Eglė“, su tuo susijęs ir „Otelas“.

Esate sukūręs keletą spektaklių pagal šiuolaikinių rusų autorių kūrybą. Tokios pjesės kaip „Vaidinant auką“ ar „Žmogus iš Podolsko“ atrodo savotiškas kafiškas perspėjimas, kad dabartis vis labiau slysta iš rankų, yra prievartaujama...

Taip, tie spektakliai pasakoja ir apie tai. „Žmogus iš Podolsko“ įdomus tuo, kad ten policininkas tvarkosi be guminės lazdos. Jis – liberalas, sugeba visus be prievartos įtikinti, kad gražiausias pasaulio miestas yra Podolskas. Lietuvoje irgi dažnai girdime pasigyrimus, kad kažkas yra „geriausia, gražiausia“, nors tai, apie ką kalbama, toli gražu nėra nei gerai, nei gražu. Čia nauji manipuliacijos, protų valdymo įrankiai, minkštoji galia. „Žmogus iš Podolsko“ – spektaklis apie minkštąją galią, kurios Lietuvoje irgi labai daug kas griebiasi.

Į naująjį teatrą pakvietėte aktorius, su kuriais dirbote ir anksčiau. Kaip jums pavyksta nuolat rasti juose kažką naujo, dar nepasireiškusio?

Dirbu su talentingais aktoriais. O talentas nėra vien duotybė – veikia ir aplinkybės, ir likimas, daug lemia darbštumas. Pats geriausias aktorius, jei nesutiks gero režisieriaus, savęs nerealizuos.

Ar jau galite pasakyti, kas būdinga jaunajai (būsimų) aktorių kartai?

Ji labai talentinga, darbšti, ją gerokai mažiau kamuoja pavydas tiems, kuriems geriau sekasi, todėl visi puikiai sutaria, gali dirbti kartu.

OKT spektakliai jau rodyti visuose kontinentuose, išskyrus Afriką ir Antarktidą. Kuo skiriasi skirtingų šalių publika ar jos lūkesčiai?

Visi mes skirtingi iš paviršiaus. Viduje visi vienodi. Jei spektaklis paliečia pačią šerdį, reakcija visur panaši. Tą patį galima pasakyti apie intelektą. Vidutiniškai išsilavinęs žmogus gali pasinerti į pačias spektaklio gelmes.

Apkeliavome ne tik skirtingus kontinentus, bet ir visus pagrindinius festivalius. Esame NBA lygio teatras. Bet įdomu tai, kad spektakliai, rodyti geriausiuose festivaliuose, kuriuose lankosi gurmanai, kai atvežame juos į Jonavą ar Biržus, irgi yra gerai priimami, žiūrovai juos supranta. Tuo atžvilgiu mūsų teatrą galima vadinti šekspyrišku. Shakespeare'as toks daugiasluoksnis, kad rodomi spektakliai buvo adresuojami ir suprantami tiek plebėjams, tiek aristokratams ir intelektualams, tiek sponsoriams, tiek valdžiai – karaliui su karaliene. Spektakliams būdingi kodai, suprantami įvairiems sluoksniams, nepaisant didžiulės jų tarpusavyo atskirties. Panaši ir OKT strategija.

Dažnai pasakote tai, ką nutyli politikai, ignoruoja viešasis, net intelektualinis diskursas. Tarsi perspėjate, kaip dabartis atspindės ateityje...

Dažnai sakoma, kad teatras turi būti aktualus, atliepti dabartį, bet iš tikrųjų jis turi užbėgti įvykiams už akių, netgi pranašauti. Tikras teatras kalba ne apie tai, kas rūpi, tarkime, medijoms. Tikras teatras atskleidžia, apie ką žmonės kalbės ateityje. Tik toks teatras yra aktualus – jis turi įspėti, nujausdamas ateitį. Tam tikru atžvilgiu menas nepavaldu laikui – dabartis čia parodoma per praeties patirtį ir ateities nuojautas. Tai leidžia į dabarties akivarus pažvelgti giliau. Seniau teatras ne tik savotiškai nuspėdavo ateitį, galima sakyti, jis atsirado iš noro ateitį modeliuoti. Juk teatro genezė glūdi tam tikrose apeigose, tarkime, mamutą pirmiausia nuobodavo per tam tikrą ritualą, tik po to sumedžiodavo

realybėje. Arba prisiminkime Sofoklį – jis rašė „Oidipą karalių“, siekdamas išgąsdinti žmones, parodydamas jiems, kad demokratija neįmanoma. Palaikė aristokratiją ir teigė, atseit žmogus yra bejėgis prieš dievus. Arba prisiminkime, kad teatras ilgą laiką priklausė karaliams, buvo įrankis, įtvirtinantis monarcho valdžią. Tą patį galime pasakyti ir apie totalitarinius režimus, kurie, pasitelkdami teatrą, bandė projektuoti ateities vizijas. Vienaip ar kitaip teatras visuomet yra susijęs su ateities įžvalgomis.

Koks Jūsų santykis su postdraminiu teatru? Nors nuolat eksperimentuojate, taikote daug vaizdo ir garso naujovių, tačiau esate ištikimas tekstui, kurio postdraminis teatras nevertina.

Man nereikia teksto perrašinėti, kaip dabar madinga. Režisieriai, nevertinantys teksto, nesugeba jo tinkamai interpretuoti, rasti šiuolaikinių intonacijų. Todėl tekstą perrašinėja. Esu gerai įvaldęs tekstą kaip instrumentą, todėl nesiimu jo perrašinėti. Po „Žuvėdros“ ar „Dugne“ manęs dažnai klausdavo, kieno čia tekstas. Atsakydavau – autoriaus (juokiasi).

Ką manote apie naujųjų technologijų naudojimą teatre, kada tai padeda, o kada atrodo dirbtinai?

Padeda, kai jos pritaikomos prasmingai. Teatras visada stengiasi pasitelkti naujas technologijas – nuo fakelo iki prožektoriaus. Atsiradus naujoms vizualinėms ir garsinėms aplinkos kūrimo galimybėms, nepasitelkti to arsenalo būtų klaida. Nors tų naujovių kartais, beje, nenaudoju – taip sukūriau „Žuvėdrą“ Lietuvoje.

Ar tikite, kad teatras išliks technologijų, socialinių tinklų, reginių antplūdžio amžiuje?

Išliks, nes teatras – tai gyvi žmonės. To niekas nepakeis. Kitas dalykas, kad naujomis sąlygomis, prisidėjus dar ir koronavirusui, būtina reikia naujos kultūros politikos. Jei neatsiras adekvati finansavimo strategija, teatras neišliks, bent jau kaip ypatinga visuomeninė multikultūrinė erdvė, o toks jis vis dar yra Lietuvoje.

Ačiū už pokalbį. ■

„NORIME ATVIROS LIETUVOS – MAŽESNĖS ATSKIRTIES IR GLAUDESNĖS INTEGRACIJOS“

*Su menų agentūros Artscape vadove Aiste ULUBEY
kalbasi Monika MEILUTYTĖ*

Lietuvoje teatro menininkai spektaklius skiria ne tik publikai. Po menų agentūros *Artscape* sparnu jaunieji taikomojo teatro praktikai vykdo projektus, kuriuose ne tik žiūrovais, bet ir dramaturgijos kūrėjais, aktoriais tampa į Lietuvą atvykę užsieniečiai, tautinių mažumų atstovai, ypač paaugliai, slaugos namuose gyvenantys senjorai. Su *Artscape* vadove Aiste Ulubey kalbėjomės apie tai, su kokiais iššūkiais susiduria šios izoliuotos visuomenės grupės, kaip taikomojo teatro kūrėjams sekasi užmegzti su jomis prasmingą dialogą.

Monika Meilutytė. *Esate viena iš Artscape įkūrėjų. Įdomu, kaip kilo mintis įkurti menų agentūrą, kuri skatintų socialines iniciatyvas ir meną, siekiantį visuomenės pokyčių? Kokia buvo pati pradžia?*

Aistė Ulubey. Pradėjome jau senokai – 2012 m. Kartu su Kristina Savickiene tuo metu turėjome profesinę pertrauką, svarstėme, kuo toliau užsiimti. *Artscape* atsirado iš didžiulio noro pagelbėti jauniems, pirmiausia scenos menų kūrėjams, nes matėme, kaip trūksta profesionalios vadybos paslaugų. Tačiau nuo pat pradžių nusiteikėme, kad bendradarbiausime su menininkais, kurie yra visuomeniškai aktyvūs. Apskritai pirmenybę teikiame socialiai angažuotam menui. 2014–2015 m. kartu su vadybos paslaugomis ėmėmės įgyvendinti savo projektus.

Kadangi gyvenome aktyvizmo idėjomis, jos labai natūraliai persikėlė ir į profesinę plotmę. Didžiausias lūžis buvo, kai pradėjome tiesiogiai dirbti su bendruomenėmis ir įtraukėme į tą darbą profesionalius

menininkus. 2015 m. pradžioje, kai prasidėjo vadinamoji pabėgėlių krizė Europoje (Lietuvoje buvo dar visiškai ramu), lankėmės Graikijoje. Nedideliame Patros miestelyje matėme, kaip menininkai po darbo vyksta savanoriauti į pabėgėlių stovyklas, bendrauja su jais. Toks empatiškas jų aktyvizmas labai inspiravo. Grįžusios Lietuvon, pradėjome svarstyti, ką galėtume padaryti, kai pabėgėliai atvažiuos pas mus. Pradėjome gilintis, bendradarbiauome su mokslininkais, su socialinės sferos darbuotojais. Sužinojome, kad Lietuvoje pabėgėlių esama jau seniai, tiesiog apie juos niekas nežino, jie atsidūrę už tvorų ir patiria didelę izoliaciją. Supratome, kad metas pradėti apie tai kalbėti.

Tokia buvo pati pradžia. Paskui viskas įsisuko labai greitai. Atsispyrėme nuo to pradinio taško ir jau esame nuėję ilgą kelią. Iš Lietuvos ir iš užsienio subūrėme nemažą tinklą žmonių, kurie išmano šią sritį ir kuriems tas rūpi.

Su kokiomis bendruomenėmis dirbate?

Pagrindinė bendruomenė, atsidūrusi mūsų dėmesio centre, yra užsieniečiai, atvykusieji į Lietuvą, – sąmoningai stengiamės nevertoti žodžių „pabėgėliai“ arba „prieglobsčio prašytojai“. Ši bendruomenė nevienalytė, skiriasi tiek žmonių tautybė, tiek mentalitetas. Su tautinių mažumų jaunimu dirbame Klaipėdoje, Dieveniškėse, Visagine. Septyniose Lietuvos savivaldybėse plėtojame ne tik meninę veiklą, bet ir telkiame bendruomenes, diegiame inovacijas.

Viena iš unikalių bendruomenių, su kuria šiuo metu dirbame, yra Pabradėje, ten veikia užsieniečių registracijos centras ir gyvena naujai atvykę užsieniečiai. Pabradės gyventojų daugumą, apie 70 proc. sudaro Lietuvos tautinės mažumos – lenkai, rusai, kitų tautybių atstovai. Be to, šiame miestelyje yra NATO bazė. Viskas ten taip natūraliai verda! Man tiek asmeniškai, tiek profesiniu požiūriu yra labai įdomu stebėti, kaip skirtingi socialiniai sluoksniai bendrauja tarpusavyje, kartu sudarydami miestelio bendruomenę. Įdomu išsiaiškinti, kas jiems svarbu, koks ten kultūros klimatas ir kokius pokyčius mieste galėtų paskatinti profesionali kultūra.

Su kokiais sunkumais užsieniečiai susiduria Lietuvoje?

Turbūt didžiausias iššūkis yra kultūriniai skirtumai. Mudviejų su Kristina pirmasis projektas, kurį įgyvendiname, buvo stovykla atvykėliams. Siekėme sukviesti paauglius, atsidūrusius Lietuvoje, siūlėme jiems, kad kartu su bendraamžiais lietuviais lankytų įvairias kūrybines dirbtuves ir pan. Norėdamos prisikviesti į stovyklą kuo daugiau dalyvių, paaugliams ir jų šeimoms darėme projekto pristatymus, buvome labai užsidegusios. Kai atėjo metas vykti į stovyklą, paaiškėjo, kad paauglių mergaičių neišleidžia tėvai. Užsieniečiams buvo visiškai nepriimtina, kad jų dukterys gyvens kartu su berniukais. Nepatiko, kad tokį dalyką apskritai drįstame siūlyti, sulaukėme didžiulio pasipriešinimo.

Mums tai buvo gera pamoka. Supratome, kad turime elgtis labai atsargiai, negalima vadovautis vien tuo, kas mums įprasta, žinoma ir priimtina. Todėl meni-

ninkams, kurie eina dirbti į užsieniečių registracijos ir integracijos centrus, pirmiausia rengiame mokymus, per kuriuos jie daug ką sužino ir apie svetimą kultūrą, ir apie kūno kalbą, ir apie kitus svarbius dalykus. Nes jeigu menininkai atvyks nepasirengę, gali būti, kad labiau pakenks negu padės – dar labiau sustiprės neigiami užsieniečių stereotipai, padidės izoliacija. Todėl labai atsakingai rengiame menininkus, kurie vyksta į bendruomenes, keliame tarpkultūrines jų kompetencijas.

Kaskart mokomės kartu. Šiomet į Lietuvą atvyko nemažai tadžikų dėl politinės situacijos Tadžikistane. Jų kultūra visai kitokia negu sirų, todėl mums reikia mokytis iš naujo. Dabar atvyksta vis daugiau baltarusių, aiškinamės, kokie jų lūkesčiai, kokių kultūros paslaugų jiems reikėtų. Kiekvieną kartą susiduriame su vis kitokiais iššūkiais, nes žmonių poreikiai labai įvairūs. Todėl dirbant šioje srityje reikia būti atviriems, pasirengusiems nuolat mokytis ir keisti viską, ką žinome, nes sunkumų, su kuriais susiduria į Lietuvą atvykę užsieniečiai, yra labai daug. Be kultūrinių skirtumų, smarkiai slegia tai, kad beveik pusė Lietuvos gyventojų priešiskai nusistatę atvykstančių kitos tautybės žmonių atžvilgiu, nenori, kad šie gyventų kaimynystėje, nors nėra net jų matę. Vienas iš svarbiausių *Artscape* siekių – kad vyktų gyvi susitikimai. Norime sukurti erdvę, kurioje skirtingų tautybių ir kultūrų žmonės galėtų artimai, tiesiogiai bendrauti, įsitraukti į bendrą veiklą, pamirštų stereotipus, kad užsimegztų nuoširdus dialogas. Po truputį prietarai silpnėja, tyrimai rodo, kad stumiamės pirmyn.

Todėl tokie spektakliai kaip „Dreamland“, kurį sukūrėme kartu su Lietuvos nacionaliniu dramos teatru, yra geras pavyzdys, kaip keičiasi žiūrovų percepcija – kūrėjams pavyko prasiskverbti pro žiniasklaidos ir politikos kuriamą burbulą, įveikti socialiniuose tinkluose kurstomus mitus pabėgėlių tema. Spektaklyje lankėsi daug jaunimo, labai svarbios buvo karštos diskusijos po spektaklio.

Pabradėje turite programą, skirtą moterims ir vaikams. Kaip jiems sekasi integruotis Lietuvoje, koks čia kultūros vaidmuo?

Moterys, ypač atvykusios vienos arba tik su vaikais, yra labiausiai pažeidžiama užsieniečių grupė. Nelengva net ir toms, kurios atkeliauja su šeima. Moterims ne tik sunkiau įsidarbinti negu vyrams, joms paprastai tenka ir didžioji namų ruošos dalis. Ypač pažeidžiamos atvykėlės, nešiojančios hidžabą. Jos susiduria su didžiausiu priešišku gatvėse. Pavyzdžiui, Ruklos pabėgėlių priėmimo centre gyvenanti moteris prieš dvejus metus guodėsi, kad gatvėje ją sustabdę keli vyrai, ėmė užgaulioti, net bandė nuvilkti hidžabą. Turbūt suprantama, kodėl ji paskui pusę metų po ketvirtos valandos net neidavo į gatvę. Vyrams paprasčiau, taip lengvai neatpažinasi, kad jie užsieniečiai, o moterys patiria labai didelę diskriminaciją. Buvo atvejų, kad prie jų prėję vietiniai įžeidinėjo, vadindami teroristėmis.

Dirbdami su moterimis ir vaikais pirmiausia stengiamės užtikrinti, kad jos kuo aktyviau dalyvautų visuomeniniame, kultūriniame gyvenime, kad atvykusios į kultūros instituciją nebūtų varstomos kreivais žvilgsniais, galėtų nedvejodamos išreikšti save, tuo pat metu stengiamės užimti ir jų vaikus. Nemažai atvykusių užsieniečių menininkų jau sėkmingai integravosi ir įsitraukė į mūsų veiklą.

Kokių dar kompetencijų, išskyrus tarpkultūrinės, reikia taikomojo teatro menininkams, kurie dirba su įvairiomis bendruomenėmis?

Baltijos taikomojo teatro mokykla, kurią organizuojame, kaip tik ir skirta tam, kad Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje keltume šios srities praktikų kvalifikaciją. Programa labai plati. Pavyzdžiui, šiemet menininkus mokėme ne tik taikomojo teatro metodų, patarėme, kaip vykdyti projektus bendruomenėse, bet ir nagrinėjome etikos klausimus, ypač aktualius tiems, kurie dirba kalėjimuose, pabėgėlių centruose ar su kitomis socialiai jautriomis grupėmis. Kviečiame lektorius iš užsienio, turinčius tokio pobūdžio patirties. Pavyzdžiui, Nazha Harb dirbo

„Dreamland“. Režisierius Mantas JANČIAUSKAS Dmitrijaus Matvejevo nuotrauka

Libano kalėjimuose, garsi taikomojo teatro ekspertė Sue Mayo rengia projektus su skirtingų kartų moterimis, o Kristina Werner – su daugiatautėmis bendruomenėmis.

Po mokymų taikomojo teatro praktikai vyksta į bendruomenes ir bando įgytas teorines žinias pritaikyti praktiškai. Veiklos pradžioje įsivaizdavome, kad vos tik paskelbsime, kad vyks taikomojo teatro pratybos, visi bėgs pas mus, juk tai pašėlusiai smagu. Tačiau labai greitai įsitikinome, kad taip nebus.

Todėl iš pradžių atliekamas didelis parengiamasis tyrimas. Pavyzdžiui, penki jauni taikomojo teatro praktikai Pabradėje susitiko ir nuoširdžiai kalbėjosi su ten gyvenančiais žmonėmis, bandydami suprasti, kas tai bendruomenei svarbu, ko jai trūksta. Aptarė situaciją su kultūros centru, mokyklos darbuotojais. Svarbu išsiaiškinti svarbiausias bendruomenei vietas – vieniems tai bažnyčia, kitiems picerija ar dar kokia kita vieta, kur renkasi jaunimas. Sužinoma daug įdomių istorijų. Pavyzdžiui, XX a. viduryje Pabradėje labai patvino upė, suniokodama pagrindinės gatvės namus. Yra tikima, kad potvynis kilo todėl, kad buvo nugriauta vietos sinagoga, vietoj jos pastatyti kultūros namai, kurie taip ir netapo traukos centru. Kad sužinotų tokias vietas legendas, menininkams reikia kantrybės ir laiko.

Kaip į dalyvavimą taikomojo teatro projektuose reaguoja patys bendruomenės nariai? Juk jie nėra aktoriai, dažnai net ne teatro žiūrovai, galbūt apskritai su teatru nesusiję žmonės, o štai kažkas kviečia atlikti kūrybines užduotis, gal net pasirodyti scenoje...

Reakcijos būna įvairios, dažniausiai atsargios. Baltijos taikomojo teatro mokykloje daug kalbame apie tai, kaip tinkamai pakviesti bendruomenės narius, kad dalyvautų projekte. Jei pakabinsi skelbimą „kviečiame kartu kurti teatrą“, niekas neateis. Todėl labai svarbus bendruomenės tyrimas, išsiaiškinant jos poreikius. Jei pasiūloma tai, kas tiems žmonėms rūpi, jei suteikiama galimybė prisidėti prie pokyčių bendruomenės viduje, tada jie susirinks ir viską darys atvira širdimi.

Svarbiausia nuoširdžiai įsijausti į bendruomenių istorijas, bet nevalia jomis spekuliuoti. Be to, reikia kurti išliekamąją vertę. Tokiu atveju bendruomenės nariai jaučia, kad projektas tikrai padės išspręsti konkrečią, aktualią problemą, todėl toks kvietimas dalyvauti jiems neatrodys keistas, bus gerokai suprantamesnis. Jiems nėra laiko „tiesiog kurti teatrą“ – tie, kurie aktyvūs, turi daugybę visokiausios veiklos, o tuos, kurie ištiesai žiūri televizorių, sunku atplėšti nuo ekrano...

Šiaip ar taip, kai susiburia grupė, norinti dirbti kartu, jau nebesvarbu, ar čia teatras, ar ne. Tiems žmonėms norisi nuolatos ką nors veikti drauge, todėl labai laukia, kada menininkai vėl atvažiuos, ir visi galės dalytis istorijomis apie save, apie kitus, apie savo miestą, mokyklą ir pan.

Kaip bendradarbiaujate su socialinėmis institucijomis, atsakingomis už tas bendruomenes, kurios jus domina?

Bendradarbiavimas būna skirtingas, nes šioje srityje dirba labai įvairios organizacijos. Pavyzdžiui, nuostabiai šiltus santykius palaikome su nevyriausybine organizacija *Diversity development group*. Jai priklauso tikri šios srities ekspertai, tyrėjai ir praktikai, jie mums labai padeda, mus globoja. Bet būna ir uždarytų organizacijų, tarkime, įkalinimo įstaigos ar centrai, kuriuose gyvena užsieniečiai. Tokiais atvejais esame

dėkingi tiesiog už tai, kad mums leidžiama bendrauti su ten atsidūrusiais žmonėmis, nes užsitarnauti tokį pasitikėjimą reikia ilgo laiko. Taigi dirbame su tuo, ką turime, stengiamės gerbti vidines institucijų taisykles, o susitikę su ten gyvenančiais žmonėmis, stengiamės suteikti saugumo jausmą, užmegzti kuo glaudesnę ryšį, kad jie bent laikinai pamirštų, jog langai su grotomis, o teritorija aptverta vielomis.

Kitaip tariant, nuolat bendradarbiaujame ir su valstybinėmis institucijomis, ir su nevyriausybinėmis sektoriumi. Taigi mūsų veikla suteikia galimybę pažėdžiamų bendruomenių nariams dalyvauti kultūroje, padedame jiems būti išgirstiems, aiškinamės, ar poveikis pakankamai efektyvus.

Ar siekiate kokių nors konkrečių pokyčių Lietuvoje migracijos ir integracijos atžvilgiu?

Kaip organizacija, mes, žinoma, turime savo poziciją. Norime atviresnės Lietuvos, kad būtų mažiau atskirties sienų ir glaudesnė integracija. Tačiau mūsų veikla pirmiausia yra kultūros prieinamumo didinimas ir kūrybinis advokatavimas užsieniečiams, kad jų balsai būtų išgirsti. Viena iš krypčių, kurią plėtojame ir kurią dar labiau stiprinsime ateityje, – atvykėliams atvira bendruomenė, kuriai priklausydami jie nesijaustų vieniši. O menas, mano manymu, yra vienas paveikliausių būdų tai padaryti. Yra puikių organizacijų, kurios labai gerai įvaldžiusios lobizmą ir advokatavimą šioje srityje, todėl mums visai nebūtina į tai kištis. Esame nedidelė organizacija, turime dirbti labai sutelktai ir kryptingai.

Kaip suprantu, pagrindinė auditorija, su kuria dirbate, yra užsieniečiai ir jaunimas. Ar ketinate plėsti pažintį su kitomis Lietuvos bendruomenėmis?

Šiomet dvi menininkės iš Baltijos taikomojo teatro mokyklos kuria projektą su senjorais, gyvenančiais socialinės slaugos namuose. Projektą jos pradėjo per karantiną, kai seneliai buvo visiškai izoliuoti, galėjo nebent pro langus pasižvalgyti. Iš pradžių jos su senjorais bendravo nuotoliniu būdu, paskui, po karantino, susitikimai vykdavo gyvai – kartu vaikščiojo po mies-

tą, susitikdavo kavinėse, kalbindavo senjorų vaikystės draugus ir pan. Susitikimus filmavo ir dabar kuria pristatomąjį filmą.

Tai dar viena atskirties grupė Lietuvoje. Tokių bendruomenių šalyje randame vis daugiau. Pandemija privertė geriau suprasti, kas yra izoliacija. Man asmeniškai labai rūpi tie, kurie gyvena už sienų, tikrų ar menamų. Senjorai yra vieni iš tokių. Norėtusi šiai grupei ateityje skirti daugiau dėmesio.

Nuo 2019 m. kartu su Britų Taryba įgyvendiname projektą „Namai“. Jį vykdydami taikomojo teatro menininkai grįžta į savo mokyklas gimtuosiuose miestuose ir kartu su paaugliais stato spektaklius apie tai, ką jiems reiškia savi namai. Matome, kokie gražūs pokyčiai vyksta. Būtų visai kitaip, jei į tas bendruomenes atvažiuotų koks nors menininkas, nežinantis vietinių aplinkybių. O kai atvyksta žmonės, kurie iš ten kilę, viskas klostosi paprasčiau, nuoširdžiau.

Šiuo metu darome „Namų“ socialinio poveikio vertinimą – po metų grįžtame į mokyklas, kuriose menininkai dirbo, susirandame tuos paauglius ir aiškinamės, kas pasikeitė. Išgirstame visokių sėkmės istorijų. Per tą trijų mėnesių laikotarpį, kai menininkai dirbo su paaugliais, jaunuoliai tapo laisvesni, pakito mokytojų požiūris į juos, klasėse nusistovėjo draugiškesni tarpusavio santykiai. Socialinį poveikį mums padeda „matuoti“ Vilniaus universiteto mokslininkė Renata Matkevičienė, su kuria glaudžiai bendradarbiaujame. Tai, kad nustatome pasikeitimus bendruomenėse, labai svarbu ir menininkams, kurie su jomis dirbo, ir mums – gauname patvirtinimą, kad mūsų metodai efektyvūs. Tiriame ir tai, kaip darbas su bendruomenėmis paveikė pačius menininkus, kaip keičiasi jų stereotipinis požiūris į tam tikrą žmonių grupę.

Klaipėdoje antrus metus dirbame su tautinių mažumų moksleiviais, kurie anksčiau nesilankydavo lietuvių teatre. Eidavo tik į spektaklius rusų kalba, bet ne todėl, kad nesuprastų lietuvių kalbos – lietuviškai jie moka, tiesiog patys spektakliai jiems atrodė nesuprantami, nepriimtini. Dabar, grįžę į tą mokyklą, bandome išsiaiškinti, ar, praėjus metams po mūsų projekto, jie

pradėjo lankytis lietuvių teatre, ar žiūri daugiau lietuviškų TV laidų. Stebime, ar atsiranda tarpkultūriniai kontaktai, alternatyvūs naratyvai. Matome pokyčius ir jie mus džiugina.

Taikomasis teatras ilgą laiką Lietuvoje buvo tarsi nematomas „profesionalaus teatro“ šešėlis. Matomesnis jis pasidarė turbūt po spektaklių „Žalia pievelė“ ir „Dremland“ Lietuvos nacionaliniame dramos teatre. Kaip manote, ko reikia, kad taikomasis teatras taptų geriau žinomas ir pripažįstamas Lietuvoje?

Man atrodo, šis procesas jau vyksta. „Žalia pievelė“ tikrai buvo didelis mūsų scenos meno lūžis. Pavyzdžiui, estai ir latviai tokių spektaklių dar neturėjo, todėl jiems vis dar tenka įrodinėti, kad taikomojo teatro menininkai nėra socialiniai darbuotojai ir kad jų kūryba turi tokią pat teisę atsidurti scenoje. Nors Lietuvoje šie spektakliai sukėlė daug diskusijų ir pasipriešinimo, vis dėlto jie įrodė, kad tai visavertis menas, kuris gali gyvuoti, ir kad reikėtų kalbėti ne vien apie aukštąsias materijas, bet ir apie realias socialines problemas.

Beje, labai džiaugiuosi pagausėjusiais laiškais ir skambučiais iš užsienyje studijuojančių lietuvių. Tie, kurie taikomąjį teatrą studijuoja prestižiniuose Didžiosios Britanijos universitetuose, ieško galimybės atlikti praktiką Lietuvoje, ketina grįžti ir norėtų toliau kurti čia. Jie kupini idėjų ir nestokoja drąsos, jaunoji karta puikiai jaučia pasaulyje vykstančių procesų pulsą. Jiems taikomasis teatras nėra kažkokia abejotina naujovė, kelianti pasipriešinimą, – tai naujoji realybė. Matau daug jaunų aktorių, kurie jau nenori sėdėti ir pasyviai laukti, kol režisieriai ką nors pasiūlys, jie patys kuria, tarkime, imasi projekto apie diskriminaciją dėl amžiaus (*age'izmą*). Tokie pavyzdžiai mane nuteikia labai pozityviai. Be to, šiemet jau buvo renkamas net taikomojo teatro magistrantų kursas Lietuvos muzikos ir teatro akademijos Klaipėdos fakultete. Taigi taikomasis teatras niekur nepabėgs, jis jau įsitvirtino mūsų kultūros lauke.

Dėkoju už pokalbį.

ŠV. STEPONO g. nr. 5 MISTERIJA

Skiriu U. M.

Vyriškis nespėjo pasirūpinti žvakėmis. Neužmiršo jų, bet neatėjo į galvą paprašyti Vilniaus, kad pridengtų saulę anksčiau nei visada, o laikas jau buvo sutartas po daugybės pasikeitimų, todėl rizikuoti tiesiog nebegalėjo. Miestas lyg ir bandė įsikišti, tačiau galiausiai tik gūžtelėjo pečiais, – juk su vaikais ir bepročiais nepasiginčysi. Vyriškis stropiai parinko gėles iš anksto. Griežtai išmuštruotu karininko žingsniu užėjo jų ne tiek nusipirkti, kiek tiesiog pasiimti. Bet užtruko, prieš išberdamas monetas ant stalo. Niekada nematyta gėlių aranžuotė privertė subejoti, kurias turėtų rinktis – raudonas ar mėlynas. Laimėjo Vilniaus spalva. Liūdnos, mėlynos Bernardinų kapinių gėlės. Atsiskaitęs tuojau pat grįžo, nes jam pasirodė, kad nepakankamai efektinga neštis vos tiek, juk svarbiausias pats veržimasis tikslo link. Susirinkęs visus reikalingus atributus, sunkiai nulaikė juos rankose, varžomose surdute.

„Apsėstasis“, – miauktelėjo tingus palangę pasisavinęs katinas.

„Kaip gražu“, – ilgesingai pasakė jauna dama savajam galingo stoto palydovui.

„Šitas niekada nepasimokys“, – pagiežingai sušiugždėjo vyriškio namų užuolaidos.

Keli garbingo amžiaus asmenys, apsiautę nenusakomų spalvų skarmalais, menančiais įvairiausių negandų tarpsnius, stabtelėjo, rimtais sąmokslininkų veidais įdėmiai stebėdami, kaip jo batai zulina akmeninį grindinį.

Tvieskė neįprastai kaitri saulė, viską degindama lyg prognozuotų Chmelnickio kazokų sukilimą tolimojoje Sičėje. Pilkas, ilgas munduras vyriškį siaubingai dusino. Laiko buvo likusi tokia amžinybė, kokią turi elgetos, sėdintys prie *Ostra Bramos*, tačiau jo laikrodis skaičiavo kitaip. Beveik dusdamas vyriškis prasibrovė pro skurdžiai gyvenančių, bet elegantiškai juodai vilkinčių žydų kvartalą. Kai atsidūrė jau beveik vietoje, jam pasirodė, kad ten, kur turėtų būti Šv. Ignoto gatvės vartai, stūkso juos prarijusi siena. Bet ne, nusišluostęs bekvapį akis užliejusį prakaitą, įsitikino, kad vartai visai neužmūryti ir netgi išdidžiai atviri. Keliasdešimt kartų apibėgo kiemus ir ilgą barokinį koridorių, kol nusiramino, įsitikinęs, kad nieko gąsdinančio ten nėra. Tada prisėdo ant laiptų. Nekantriu judesiu pasitaisė juodus, kadaise nuostabiai vešlius plaukus ir tūkstantą kartą priekaištingai konstatavo, kaip negailestingai juos pasiglemžia laikas. Puikiai suvokė, kad jau nebeatrodo toks dailus, nors liūdnas jaunuolis, kuris vartydavo oda įrištas knygas apie visų pamirštus herojus. Juk praėjo du dešimtmečiai. Tikrai nenorėtų jų atsisakyti, tačiau jautėsi tą laiką praradęs.

Vyriškis pakilo ir ėmėsi darbo. Dvi gėlės su romeniškai numeruotu tądien jo sukurtu posmu abiejuose vidinių vartų šonuose iki pat antrojo vidinio kiemo. Po to – ryškių gėlių, degančių tartum mėlyni fakelai, eilė ant baltų, prietemos glostomų sienų. Baiminosi, kol padės kitą gėlę, gal kas nors nugvelbs pirmąją. Galiausiai, pačiame uždaro koridoriaus gale, ant aprūdijusio

tvoros tinklo pakabino nedidelę lentelę su Nizami eilėraščio eilutėmis:

*Kas galėtų pasakyti, kad šiandienos raktas netaps
rytojaus spyna
Arba kad šiandienos spyna netaps raktu rytojui?*

Viską atlikęs suprato, kad gali tuoj pat nualpti, jei turės pakentėti dar bent keliolika minučių.

Ji atėjo nepavėlavusi. Aukšta, gracinga. Oda švytėjo baltai lyg alebastras. Veido išraiška keitėsi kas akimirksnį – ji galėjo atrodyti nedrąši, pergalinga, kukli, erotiška, įžūli, vėjavaikiška, filosofiška... Šis jausmų vainikas, vertas bizantiškos imperatorienės, sklandė ore, supančiame ją. Nebuvo įmanoma įsivaizduoti ko nors gražesnio. Ji buvo čia, bet kartu jos nebuvo niekur. Efemeriška dar labai jaunos moters grožio idėja, kokią puoselėja tik Vilniaus senamiestis ir gali didžiuotis, kad suteikia viltį tai išvysti. Atrodė, aplink šią jauną moterį likimas kreida ant grindinio piešia ratus, kuriuos peržengti išdrįstų nebent susinaikinti nebijantys meilės riteriai ar tiesiog naivuoliai. Nedrąsiai, bet gracingai ji įžengė pro paradinius vartus. Paklaususi, ką turėtų daryti, pasidavė momentinei nuotaikai, pakluso nurodymams. Vyrishkis ėjo paskui, jam diegė krūtinę iš susijaudinimo ir širdį iš gėdos, nes jautėsi esąs vagis. Tačiau Baziliskas, susižavėjęs pragaištingu žaidimu, neleido sustoti. Prarūkytu balsu įsakė:

– Pirmyn, tu privalai, dabar arba niekada!

– Aš bijau, verčiau svajosiu, kas būtų, jeigu taip pasielgčiau. Ji pernelyg jauna, o aš jau negražus, nors neturiu daug metų!

– Pirmyn, kvaili, aš tave užkeikiu! Daugiau niekada nei Vilniuje, nei Persijos turguose – niekur – nepamatysi nieko gražesnio!

– Aš negaliu. Ji nesuteikė man jokio pagrindo manyti, kad galėčiau tikėtis...

– Nuo kvailų tavo plepalų apsiverktų pats Liuciferis. Ji suteikė tau teisę, nes pasirodė tavo akyse. Tą vakarą, kai prieš savo valią ją stebėjai. Jos grožis akimirksniu privertė tave pasijusti naiviam kaip vaikas. Prisimeni?

– Negalėčiau pamiršti, nenorėčiau... nors privalėčiau. Juk žinau, kad negali taip būti, net jei gali, tai nebus amžinai, o kitaip aš nenoriu...

– Šv. Jonų numirėliai mato, kaip man sunku tave perkalbėti. Dar suprasčiau, jei vienu ar visais atžvilgiais būtum šventasis, o dabar... Na gerai, pabandysiu pats ją suvilioti, žinoma, tik trumpam. Ji pernelyg švelni ir pernelyg atspari mano burtams.

– Jei prisieki, aš pasirengęs. Atverk bedugnę, užsi-merkęs žengsiu į ją!

Lėtu žingsniu, bet nieko nebebijodamas artėjo prie Jos, stovinčios pačiame koridoriaus gale. „Taip jautėsi Paris, bučiuodamas Heleną“, – pagalvojo.

Ji tik žybtelėjo umbros spalvos akimis, beveik kurtizaniškai koketiškomis, o kartu vienuoliškai pamaždomis. Tose akyse – statūs ūkanoti kalnai su skardžiais, šlaitais ir pavojingomis bedugnėmis, su gaiviomis upėmis ir vaismedžiais, nokinančiais saldžiausius vaisius.

Šv. Stepono g. nr. 5 misterija baigėsi. Baziliskas juokdamasis pakedeno savo plunksnas ir nušliaužė kitais reikalais.

„Viena auka, bet gal bus ir dvi“, – perkreipęs snapą sumurmėjo požemių sliekams. Pasipūtęs, šlykštus padaras. Net nežinojo, kad pusiau teisybė – toli gražu ne pranašystė.

Du jauni žmonės, dar kartą grįžę į tą barokinę naktį, stebėjo, kaip Vilniaus dangumi skrieja sielų būrelis, primenantis iš pelenų pakilusį Feniksą. Kai Baziliskas, praėjus kelioms savaitėms, atšliaužė pasiimti atlygio, jam buvo nebesvarbu, kas bus toliau, nes pirmąją įmoką gavo su didžiuliais procentais. Lupikavimas – antroji prigimtinė šios Vilniaus pabaisos funkcija. Vyrishkiui irgi nebuvo svarbu, jis nuliejo auksinį dukatą ir nulies dar šimtus tokių, nes tai, ką patyrė, buvo verta visko. Ko dar galima tikėtis iš gyvenimo, išskyrus kasnakt regimus sapnus, kai iki pat nubusdamas jautiesi laimingas?

Stačiatikių Šv. Dvasios vienuolyno brolis išklausė jo ir viską suprato. Atsidusęs ištiesė rankas ir suteikė palaiminimą, žinodamas, kad jau niekuo nebepadės. Kaip manote, kodėl Vilniuje tiek daug šventovių? Viskas dėl to prakeikto Bazilisko. ■

AISTRA TOBULAM PAPRASTUMUI

*Su dizaineriais Juozu BRUNDZA ir Ingrida DIDIKA
kalbasi Jūratė STAUSKAITĖ*

Jūratė Stauskaitė. *Kai noriu pasigirti savo pedagoginiais sugebėjimais, paprastai pasakoju tokią istoriją: piešėme seną originalią, puikaus meistro išdrožtą medinę „Pietą“. Tai viena esmingiausių pradžios užduočių – pažinti natūrą, suvokti ją ne tik kaip paprastą objektą, bet pabandyti perprasti jos esmę, interpretuojant skulptūrėlę iš dalies kaip „asmeninės“ Pietos modelį.*

Visi piešia. Juozas stovi kaip įbestas – nė krust. Kodėl nepieši? – klausiu. „Kad negaliu... Ji tokia, tokia... tokia tobula, kad nežinau, kaip prie jos prisiliesti.“

– Apsivilk paltą ir eik namo, – sakau. Pamoka įvyko.

Taigi tylenis Juozas lėtais, atsargiais žingsniais pradėjo eiti savais takais. Dabar esi VDA dizaino katedros vedėjas, žymus dizaineris. Ar tau pačiam nekeista, kad pasukai dar ir pedagogine kryptimi?

Juozas Brundza. *Po akademijos su kolega dizaineriu Gediminu Stoškumi įkūrėme Dizaino studiją, pradėjome intensyviai vykdyti įvairius komercinius projektus. Kai mane pakvietė dėstyti į VDA Dizaino katedrą, galėjau šiek tiek atitrūkti nuo kasdieninės dizaino darbų rutinos, plėtoti konceptualias idėjas, kad studentams duočiau tai, ko, mano nuomone, pats negavau savo studijų metais. Dėstyimo procese išvelgiu daugiau prasmės negu vien daiktų dizaino projektivime.*

Dizaino katedra yra viena ryškiausių ir geidžiausių VDA. Studentų srautai keičiasi kartu su karta

kaita. Kas tau yra studentas? Mokinys, draugas, atsitiktinis asmuo?.. Ko labiau vengi, ar pernelyg didelio atleidimo, ar atvirksčiai – griežtumo?

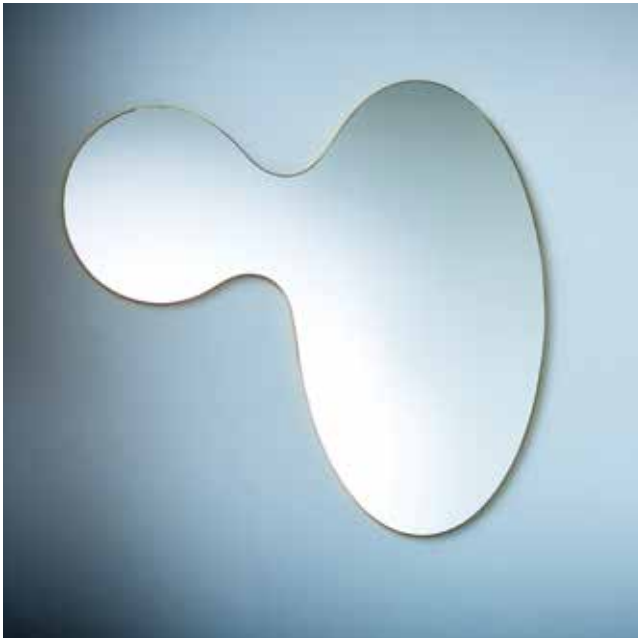
Dizaino katedros ryškumą ir geidžiamumą, manau, lemia tai, kad ši specialybė glaudžiai susijusi su kasdienybės kultūra – vartojimu, bendravimu, darbu, laisvalaikiu ir t. t. Tuo pat metu ji yra galin gas verslo ir pramonės įrankis, pasitelkia naujausias technologijas, darano didelę įtaką šalies įvaizdžiui, jos raidai. Kol kas šį potencialą ne visiškai išnaudojame, palyginti su kitomis išsivysčiusiomis valstybėmis. Jaučiuosi šiek tiek prisidedantis, kad šis procesas įsibėgėtų.

Kalbėdamas apie santykį su studentais, Dizaino katedros neišskirčiau iš bendro VDA konteksto. Akademijai būdinga išskirtinė atmosfera. Čia gerokai daugiau individualaus, tiesioginio bendradarbiavimo su studentais negu kitose aukštosiose mokyklose. Grupės mažos, beveik visos studijos grindžiamos praktine-kūrybine veikla ir diskusijomis, orientuotomis atskleisti kiekvieno studento kūrybiškumą, originalumą. Artimas dėstytojų ir studentų ryšys turi daug teigiamų pusių, tačiau kartais kelia ir įtampas. Todėl atsiriboti nuo asmeniškumų yra labai svarbu. Manau, požiūris į studentą kaip į sau lygų kolegą, turintį talentą, bet šiek tiek mažiau patirties, – tinkamiausias dėstyimo ir bendravimo būdas. Tokią pedagogikos praktiką pastebėjau dar lankydamas Jūsų dailės mokyklą.

Ingrida DIDIKA. Iš kolekcijos „Mikropasaulis“. 2013

Juozas BRUNDZA. Veidrodis dviems

Juozas BRUNDZA. Pakaba OP

Juozas BRUNDZA. Kėdė Lya

Juozas BRUNDZA. Raktinė Luna

Aplinkoje yra gerokai per daug daiktų. Kaip paaiškinti savo studentams, kodėl reikėtų tuos vartojimo objektus gausinti? Tarkim, kodėl reikėtų kurti dar vieną kėdę? Juk jų yra labai daug ir įvairių, o paskirtis viena – tiesiog sėdėti.

Taip, daiktų pagaminama labai daug, tačiau negalėčiau sakyti, kad **gero** dizaino yra per daug. Gero dizaino pasaulyje sukuriama tiek, kiek gerų eilėraščių... Ar gerų poetų tiesiog per daug? Apskritai manau, kad geri dizaineriai neturi tikslo sukurti dar vieną daiktą, dažniausiai jie sprendžia vieną ar kitą problemą. Dizainas nėra vien materialus daiktas, tai gali būti procesas, paslauga, gyvenimo scenografija ar choreografija, nauja patirtis arba tiesiog mąstymo būdas. Apmąstomas kasdieninis gyvenimas, kultūra, žinoma, ir vartojimo bumas...

Dizainas tarsi pasmerktas pasikartojimams, mėgdžiojimams. Pasiūlos perteklius gali aptemdyti sąmonę (ir pasąmonę), nelengva atrasti, juo labiau išlaikyti originalumą. Ką šiuo klausimu patari nebūtinai studentams, gal ir sau?

Perteklinė šiandienos pasiūla, ko gero, rimta s išbandymas ne tik dizaineriams, bet ir visiems. Vis dėlto vertingų dalykų tikrai nėra per daug. Dizainerio veikla, manau, turėtų būti ne vien estetinė, bet ir etinė. Išraiškos, formos originalumas kaip vienintelė siekiama savybė nelabai turi prasmę. Originalumas atsiranda, kontempliuojant idėjas. Naujas formas dažniausiai diktuoja sprendžiami klausimai, problemos, taikomos technologijos, naudojamos medžiagos, reikiamas funkcionalumas, sociokultūrinė patirtis, ekologiniai aspektai, kainodara, rinkodara ir t. t.

Kaip įveiki pagundą (jei tokia tyko) „pasiskolinti“ kokią originalų štrichą iš mokinių, ir atvirkščiai – kaip apsaugai mokinius nuo tiesioginės savo kūrybos įtakos?

Manau, geras dėstytojas yra kaip geras sporto treneris. Jis nesiekia žaisti vietoj žaidėjo. Tą supratus, lengva elgtis tinkamai.

Vienas iš sėkmingų Tavo darbų „Auganti kabykla“ – ryškus autorinio dizaino pavyzdys. Iki šiol ji gaminama

ir perkama. Kaip sužvejoti sėkmę didžiuliame dizaino vandenyne?

Sėkmę turbūt lemia ne tai, ką tu nori pasakyti, o tai, kaip tave supranta ar išgirsta. Kūrinys yra autoriaus siunčiama žinutė. Pagrindinis klausimas, ar kitiems žmonėms bus artimos mintys ir vertybės, kurias jis transliuoja. Tai nėra pataikavimas ar konformizmas, tai labiau susiję su bendromis vertybėmis, susikalbėjimu, sutarimu ir pagarba vienas kitam. Šiame amžiuje tai didelis iššūkis.

Abu su žmona Ingrida kūrybos kelią pradėjote mano dailės mokykloje, tada užsimezgė ir draugystė. Buvote ir likote „stipri pora“, nors Ingrida – ugnis, o tu, Juozai, – vanduo. Įspūdingas priešybių derinys!

Teisingai sakote, Ingrida yra ugnis – dažnai mane uždega, degina, spirgina, verčia mąstyti...

Ingrida, tokių aktyvių, sumanių, pribloškiamai išradingų mokinių kaip tu nedaug turėjau. Užtekdavo įskelti mažytę kibirkštį ir ją akimoku paversdavai liepsna. Dar vienas prisiminimas – piešėme iš natūros. Juodesį piešiu kartu su mokiniiais – toks „projektas“. Sudegame piešinius vieną šalia kito, aptarinėjame. Ingridos piešinys, šįkart akivaizdžiai geresnis negu mano... Teko tą garsiai pripažinti, kad nepraleisčiau progos visiems kartu aptarti, kas sudaro „gerumo“ esmę...

Ingrida, savarankišką kūrybinį kelią pradėjai nuo scenografijos – VDA mokeisi teatro meno fakultete. Įvykdei keletą projektų. Atrodytu, darbas atitiko temperamentą, bet meteisi visai į kitas sferas. Kas atsitiko?

Ingrida DIDIKA. Taip, dar studijuodama antrame VDA kurse gaudavau teatro užsakymų, pelniau ne vieno režisieriaus komplimentą, esą mano darbai geri, turiu talentą... Tačiau tuo metu man buvo nepriimtina teatro atmosfera, pats požiūris į moterį scenografę. Kad galima ir dirbti, ir jaustis visiškai kitaip, supratau Niujorke. Mane domino rūbų dizainas, aksesuarai, nusprendžiau išbandyti save ten, ir jau skrisdama namo į Lietuvą, pasirašiau kūrybos planą dešimčiai metų į priekį. Galima sakyti, kaip menininkė „gimiau“ Niujorke. Viskas prasidėjo nuo vieno nusimegto ša-

liko. Manhattano gatvėse žmonės mane stabdydavo ir klausdavo, iš kur gavau tokį įdomų šaliką, ar galima įsigyti. Jų susidomėjimas paskatino mane greitai sukurti kolekciją. Dar viešėdama pas draugus, numezgiau nemažai šalikų ir pabandžiau juos realizuoti *Boutique* stiliaus parduotuvėse. Ilgai vaikščiojau iš vienos į kitą, kol viena savininkė nupirko visus iškart ir paklausė, kada vėl galėčiau sukurti ką nors įdomaus, nekreipdama dėmesio, kad esu čia trumpam atvykusi iš Lietuvos. Laikiau tai atsitiktinumumu, pramoga, bet po keleto metų *New York Times* perskaičiau, kad būtent ši *Boutique* parduotuvės savininkė yra atradusi ne vieną įdomų dizainerį. Apie jos *Boutique* rašydavo įvairūs žurnalai. *The Wall Street News Journal Today* skiltyje apie naujus dizainerius paminėjo ir mane, sakė, kad dizainu, juvelyrika gyda žmonių sielas. Buvo malonu. Daug apie tai galvojau. Supratau, kad čia laiptelis į sėkmę.

Po keleto metų mano darbais prekiaavo 26 parduotuvės Manhattane *Soho ir Noho, Wall Streeto, Williamsburgo*, Bruklino rajonuose. Numezgiau daugiau kaip 2200 skirtingo dizaino šalikų. Kai supratau, kad nebėgaliau megzti dėl rankų skausmo, įsteigiau siuvyklą, surinkau darbuotojus, palaiapsniui atsirado pavasario, vasaros, žiemos drabužių kolekcijos. Dar po keleto metų ėmiausi juvelyrikos.

Kaip jauteisi Niujorke? Jo neaprepiama laisvė kužda ir klausimą „būti ar pražūti“?

Niujorke praleisdavau daug laiko, vien vaikščiodama Manhattano gatvėmis. Užtekldavo savaitę pasiblaškyti po vieną ar kitą rajoną ir kildavo idėjų visai metų kolekcijai. Tokio kosmopolitiško miesto turbūt niekur nėra. Ten visko tiek daug, kad kūrėjui turbūt neužtektų gyvenimo materializuoti visas užplūstančias mintis. Yra toks geras posakis apie Niujorką „Vieną dieną tu priimamas, kitą išmetamas“ (*One day you in, one day you out*). Man jis patinka ir tinka, nes verčia kurti ir nesustoti, tai varomoji jėga.

Tavo juvelyrika ypatinga. Tokiems mažiems stebuklams atsirasti, atrodytu, reikia gilios meditacijos (o

ji tau lyg ir nebūdinga). Tad kaip tam nusiteiki?

Juvelyrika neapsakomai įdomus, didelių žinių reikalaujantis kruopštus darbas – aš tokiam turbūt ir tinku. Tėvai norėjo, kad būčiau medikė, sakydavo, kad mano labai lengva ranka – ką pasodinu, prigyja, ką sutaisau, veikia. Juvelyrika atsirado su rūbų kolekcijomis. Kartą vienai suknelei prireikė ypatingų sagų. Ieškojau, kas pagelbėtų. Susiradau dirbtuves, juvelyrą, o jis pasiūlė pačiai pabandyti. Taip atradau sritį, kuri mane užbūrė. Juvelyrika teikia ramybę, stabilumą, reikalauja susikaupimo, tiek proto pastangų, tiek intuicijos. Reikia išmanyti ir 3D vaizdą, kad žinotum, kaip viskas klostysis. Kūrybai gali nuteikti gamta ar tiesiog pokalbiai su praeiviais miesto gatvėse arba perskaityta knyga, net spaudos antraštė.

Pristatau kūrinius tiek užsienyje, tiek Lietuvoje. Kolekcija „Mikropasaulis“, sukurta 2013–2014 m., turėjo didelį atgarsį ne tik svetur, bet ir Lietuvoje. Taip jau susiklostė, kad beveik visi kūriniai iškeliauja į užsienį, bet dabar rengiu naują kolekciją, kurią artimiausiu metu pristatysiu Lietuvoje.

Mąstant apie Tave neišvengiamai painiojasi žodis DAUG. Daug energijos, daug veiklos, daug minčių, daug smalsumo. Tavo juvelyrikoje tas daug turi tilpti mikroskopinėje erdvėje. Ar sunku save „apriboti“?

Kiekvieną dieną dėlioju „scenos vaizdą“, vienokį ar kitokį. Manau, be smalsumo išmanyti, kurti, be mažų kasdieninių pastangų apskritai neįmanoma egzistuoti. Tiesiog reikia turėti viziją ir eiti nesiblaškant, valdant savo mintis ir veiksmus.

„Plika akimi“ atrodo, kad judu su Juozu esate labai skirtingi. O kas jus suartina?

Abu esame tiek racionalūs, tiek iracionalūs žmonės. Vienas kitą papildome. Buvo laikas, kai kurdavome kartu, kartu dalyvaudavome parodose. Tikiu, kad mūsų dueto stiprybė išliks. Žaviuosi Juozo ramybe, o jis turbūt stebisi mano begaline aistra gyventi.

Dėkoju už pokalbį. ■

LITERATŪROS KŪRINYS – NE ENCIKLOPEDIJA IR NE AIŠKINAMASIS ŽODYNAS

Su vertėju Valdu V. PETRAUSKU kalbasi
Gabija LEONAVIČIŪTĖ

Gabija Leonavičiūtė. *Dabar, kiek žinau, daugiausia verčiate iš ispanų kalbos, tačiau Vilniaus universitete 1964 m. baigėte prancūzų kalbos ir lyginamosios literatūros studijas. Kodėl vieną kalbą iškeitėte į kitą?*

Valdas V. Petrauskas. Kai stojau į universitetą 1959 m., pasirinkimo nebuvo, galėjome studijuoti tik anglų, prancūzų arba vokiečių. Vidurinėje pramokau vokiškai ir prancūziškai. Studijuodamas prancūzų kalbą, kuri man buvo arčiau širdies, ir anglų, savarankiškai ėmiau mokytis ispanų ir italų – tiesiog įdomumo dėlei, sužavėtas skambesio. Kai pradėjau dirbti *Vagos* leidykloje, išskyrus Eleną Treinienę (žinoma, ir poliglotą Aleksį Churginą), daugiau vertėjų iš ispanų kalbos nebuvo, dažniausiai versta iš rusiškų vertimų, pasitaikydavo įvairių kuriozų. Pamenu, redagavau knygą, tariamai verstą iš ispanų kalbos (pasitaikydavo apsišaukėlių), su daugybe prasmės klaidų. Lig šiol prisimenu, kaip juokiais, kad *la gallina ciega* – tai po sodą vaikščiojanti akla višta su viščiukais, nors iš tiesų vaikai žaidė „aklą vištą“.

Vertėjų iš prancūzų kalbos netrūko, bet vertimų pasitaikydavo retai, vos vienas kitas per metus. Tobulinau ispanų, italų, vėliau ir portugalų kalbų žinias, domėjausi tų šalių literatūra. Tiesa, šaltiniai buvo tik du – *Casa de las Americas* ir *Paese Sera*. Susipažinau su kolegomis maskviečiais – ispanistais vertėjais ir literatūrologais, ėmiau lankytis Maskvos Lenino bibliotekoje, kur atsidurdavo visos „nusavintos“ knygos, iš

užsienio siunčiamos SSRS piliečiams. Dabar, aišku, tai kelia nuostabą ir juoką, tačiau tada, kai man prireikė italų kalbos aiškinamojo žodyno, teko kreiptis į žmogus gimines Hamberge, tie užsisakė žodyną iš Italijos, nusiuntė savo pažįstamiems į Vokietijos Demokratinę Respubliką, o šie – man, nes kitaip jis būtų patekęs tiesiai Leninui į glėbį.

Kokius kūrinius skaitote dabar? Ką patartumėte skaityti arba net išversti jauniems vertėjams?

Skaitymo įkarštis buvo apėmęs jaunystėje, kai troškiau „praryti“ viską, kas įmanoma. Dabar skaitau labai nedaug. Tiesa, leidyklos *Alma littera* leidybos vadovė Ingrida Dubauskienė man tolydžio atsiunčia itališkų ir ispaniškų knygų, kad susipažinčiau. Tai daugiausia nauji romanai, siūlomi literatūros agentų, pristatyti premijoms. Didžioji šiuolaikinės literatūros dalis man svetima, nesizaviu žodine ekvilibristika, būdinga jaunajai kartai. Todėl nieko negalėčiau patarti jauniems vertėjams, beje, kadaise pats nelabai ėmiau į galvą, ką sako vyresni kolegos, – kiekviena karta pasirenka savo mėgstamiausius autorius. Jaunystėje žavėjausi Jeano Giono, André Malraux, François Mauriac, Henry de Montherlant'o, Albert'o Camus, J. M. G. Le Clézio, Julio Cortázar, Gabrielio García Márquezo, Jorge Luiso Borgeso, Ernesto Sabato, Juano Carlo Onetti'o kūriniais. Visų neįmanoma išvardyti. Dabar jie, jaunimo

akimis žiūrint, senienos, bet, mano nuomone, vargu ar kuris iš šiuolaikinių autorių jiems prilygtų, išskyrus tuos tikruosius, kurie laikosi amžinųjų literatūros tradicijų, kaip Jaume Cabré, Antonio Muñozas Molina, Javieras Maríasas, Juanas Marsés...

Iš ispanakalbių autorių Lietuvoje bene populiariausia Čilės rašytoja Isabel Allende. Lietuviškai išleista net 21 šios autorės knyga, 11 jų išvertėte Jūs. Kuo išsiskiria jos romanai?

Pasak Allende's, sutikusi Naujuosius metus, sėda ir parašo naują knygą, kuri dar iš rankraščio išverčiama į daugybę kalbų. Ji labai gerai valdo kompoziciją, stilių, moka pagaminti skanų patiekalą, pagardintą aštriais prieskoniais, o svarbiausia – pateikia nemažai įdomios informacijos apie įvairias šalis, jų papročius ir t. t. Šiais metais turėtų išeiti nauja jos knyga „Mano širdies moterys“ – joje daug pikantiškų detalių iš asmeninio gyvenimo, atskleidžiama moterų kovos už savo teises istorija.

Viename interviu esate sakę, kad vertimai sensta, nes „keičiasi požiūris į autorių ir raiškos priemonės, todėl bent jau klasiką kiekviena karta turėtų atnaujinti“. Jei neklystu, į lietuvių kalbą esate iš naujo išvertę García Márquezo romaną „Šimtas metų vienatvės“, pirmąkart išverstą 1972 m. Elenos Treinienės, ir Miguelio de Cervanteso „Don Kichotą“, kurį 1942 m. išvertė Pulgis Andriušis. Kodėl šių knygų senieji vertimai atrode taisytini?

Esu iš naujo išvertęs ir daugiau kūrinių, tarp jų Italo Calvino „Baroną medyje“. Įdomiausia, kad ir šią knygą, ir „Šimtą metų vienatvės“ anksčiau pats redagavau Vagos leidykloje. Bet redagavimas – tai lopymas, kaip sakydavo vienas iš mano mokytojų Vytautas Petrauskas, Thomo Manno vertimų اساس. „Šimto metų vienatvės“ vertėja atmetė didžiumą mano taisymų, todėl knyga išėjo pusiau lupta, pusiau skusta. Įdomiausia buvo versiti „Don Kichotą“. Iš pradžių baiminausi, kad kartosis ankstesnis vertimas, bet vėliau net nežvilgtelėdavau į jį. Pulgis Andriušis vertė pažodžiui, o pagrindinis jo redaktorius Aleksys Churginas improvizavo, nesigilindamas į originalą. Vėlesnių leidimų redaktoriai nemokėjo ispanų kalbos, todėl tik imitavo redagavimą.

Be abejo, tie vertimai, o ir daugelis kitų, atrode taisytini, bet kas aš toks, kad patardinėčiau leidyklai? Kažkas kažkur nusprendė, kad bus leidžiamas naujas vertimas, o man tiesiog pasisekė, kad tą darbą gavau aš.

Romanas „Šimtas metų vienatvės“ pirmąkart išleistas Buenos Airėse 1967-aisiais, o lietuviškai – 1972 m. Atrodytų, penkeri metai yra labai trumpas laiko tarpas, juk Sovietų Sąjungoje informacija apie pasaulio literatūrą buvo ne tik selektyvi, bet ir sklido labai lėtai. Kas lėmė, kad lietuviai taip greitai susigriebė?

Nepamenu, kas García Márquezo romaną 1969 m. atvežė iš Maskvos ir pasiūlė Vagai. Kadangi leidykloje tik aš vienas mokėjau ispaniškai, vyr. redaktoriaus pavaduotojas vertimo klausimais Vytautas Visockas tą knygą, regis, išleista Kuboje, todėl sovietams priimtina, pakišo man klausdamas: „Ar verta įtraukti ją į planą?“ Perskaitęs pasakiau, kad „... vienatvė“ labai įdomi. Aišku, jokios informacijos apie autorių nebuvo, nežinojau, kas tas Gabrielis García Márquezas. Pasisūliau knygą išversti, bet tais metais jau buvau kažką išvertęs, todėl Márquezas atiteko Treinienei. Ji ėjo atsakingas partines pareigas Mokslų akademijoje, o jos vyras rašytojas buvo Dramos teatro direktorius. Matyt, dėl skirtingų „svorio“ kategorijų į mano redagavimą ir nebuvo atsižvelgta. Žodžiu, viską lėmė atsitiktinumas, kaip ir Julio Cortázar'o romano „Žaidžiamė klases“ leidybą.

Pasak Jurgitos Mikutytės, kultūrinės realijos – „tai unikalūs daiktai ar reiškiniai, materialinės ir dvasinės kultūros elementai, būdingi tik kuriai nors vienai etninei grupei, šaliai ar pasaulio regionui, dažniausiai neturintys jokių atitikmenų kitose kultūrose ir kalbose.“ Įdomu, kad tam pačiam tekstui vertėjai taiko skirtingus sprendimus. Savo studijų baigiamajame darbe tyrinėjau ir lyginau „Šimto metų vienatvės“ vertimus į lietuvių kalbą. Treinienė, versdama kultūrinės realijas, dažniau vartojo transkripciją, o Jūs nevengėte aktualizuoti ar ieškoti atitikmenų reiškiniams, kurie nėra žinomi Lietuvoje. Šią temą norėčiau panagrinėti plačiau. Vieno garsiausių XX a. semiotikos atstovų Umberto Eco teigimu, versti – tai „pasakyti bemaž tą patį“. Vertėjas

tarsi privalo nuolatos derėtis su autoriumi, su leidėju, su originalo tekstu, pagaliau – su savimi, kad nuspręstų, kurias reikšmes perteiks, o kurių atsisakys. Ar kultūrinių realiųjų vertimas Jums kelia sunkumus, ar yra malonus galvosūkis? Apie „realiųjų realumą“ esate rašęs 1977 m. Literatūroje ir mene. Ar ši problema dar aktuali vertėjams?

Nemanau, kad realiųjų vertimas kam nors vis dar kelia galvos skausmą. Šiuo metu įteisinta tiek svetimybų, kad Umberto Eco teiginys puikiai atitinka susiklosčiusią padėtį. Pavyzdžiui, neseniai redaktorė man pasiūlė viename vertime iš ispanų kalbos vietoj „dvaro“ vartoti „hasjendą“, esą Lietuvių kalbos komisija tą žodį įteisins. Aišku, nesutikau, nes, pirma, tai prieštarauja mano įsitikinimams, antra, ispanų kalboje raidė *h* netariama. Kadais, kai kone visos knygos buvo verčiamos iš rusiškų vertimų, vertėjai alpdavo, kai išbraukydavau sinjoritas su sinjorais ir visas hasjendas. Kai kada realijas būtina versti labai tiksliai, jeigu to reikalauja tekstas, bet dažniausiai užtenka apytikslio atitikmens. Bene svarbu, kokių ingredientų įdėta į viralą, jei rašoma, kad veikėjas išėjo, tik paskubomis užsrėbęs tos sriubos?

Ar versdamas realijas remiatės kuria nors vertimo teorija?

Apie realiųjų vertimą esu prisiskaitęs tiek įvairiausių teorijų, kad versdamas tiesiog apie tai negalvoju. Iš partitės žinau, kad vertimo teorijos nė kiek nepadedą, o jauną, nepatyrusį vertėją paprasčiausiai išmuša iš vėžių. Geriausia vadovautis blaviu protu ir nuojauta, kuo rečiau griebiantis transkripcijos. Manau, diduma gerų vertėjų taip ir daro.

Tyrinėdama jūsišką „Šimto metų vienatvės“ vertimą, radau vieną atvejį, kai atsisakyta kultūrinės realijos. Originalo tekste kalbama apie cukranendrių, cukrašvendrių romą – ron de caña. Šią vietą Jūs išvertėte taip: „o kartą joms pakliuvo į rankas trys buteliai romo ir jos taip nusitašė, kad nusirengė nuogos ir ėmė matuotis bei lyginti kai kurias kūno dalis“ (p. 282). Kodėl šiuo atveju atsisakėte tikslumo? Ar tokia kultūrinė informacija atrodė perteklinė?

Be abejo, perteklinė. Romas, o ypač Lotynų Amerikoje, gaminamas tik iš cukranendrių, tad rašyti „cukranendrių romas“ būtų tas pats, kaip sakyti, pavyzdžiui, „kiaulienos lašiniai“.

Kultūrinės realijas verčiate, taikydamas situacinį ekvivalentiškumą. Tarkime, romane „Šimtas metų vienatvės“ minimą kolumbietišką mėsos patiekalą fritangą išvertėte hiperonimu „kepsnys“. Pietų Amerikos uolieną caliche – žodžiu „akmuo“, Lotynų Amerikoje populiarių gairių gėrimą naranjadą iš apelsinų sulčių, cukraus ir vandens vadinate „apelsinų sultimis“. Kodėl minėtais atvejais rinkotės platesnės semantikos žodį? Kas lemia tokius vertimo sprendimus?

Žodį *naranjada* galima versti „saldytos skiestos apelsinų sultys“, tačiau tai būtų griozdas. Kaip jau minėjau, dažnai tokio tikslinimo ir smulkinimosi tekstas visiškai nereikalauja. Vietoj kepsnio galėjau vartoti svetimžodį *fritanga*, bet reikėtų įterpti išnašą, nes be paaiškinimo skaitytojais nesuprastų, apie ką čia kalbama. Be abejo, „kepsnys“, pagal Umberto Eco apibrėžimą, reiškia beveik tą patį, nes valgomas su visokiais priedais, būdingais patiekalui, vadinamam *fritanga*.

„Šimto metų vienatvės“ vertime realiją siesta verčiate „pokaitis“, „pogulis“ ir kt. Pirmoji šio romano vertėja Treinienė tą žodį, kuris reiškia popietės poilsį karščiau-siu paros metu, paliko. Tikėtina, kad 1972 m. ši realija galėjo būti nesuprantama lietuviams dėl menkų kontaktų su ispanakalbėmis šalimis, tačiau 2017 m., kai išleistas antras kūrinio vertimas, šis žodis su egzotišku (lietuviams) atspalviu jau buvo plačiai žinomas. Kas lėmė Jūsų sprendimą ieškoti lietuviškų pakaitalų?

Beje, išleistas ir dar vienas „Šimto metų vienatvės“ vertimas (*Alma littera*. 2006. Vertė Elena Treinienė, Nijolė A. Petrauskienė). Šis nepalyginamai geresnis už pirmąjį, bet vis tiek netobulas, lopytas (tiesa, ir mano vertimui iki tobulybės toloka). Kai Ingrida Dubauskienė pasiūlė versti iš naujo, teko verstis per galvą, kad naujas vertimas nebūtų panašus į mano paties redaguotąjį. Buvo sudėtingiau, negu verčiant „Don Kichotą“.

Kontaktai su ispanakalbėmis šalimis gal ir daro šią tokią įtaką realiųjų vertimams, bet pasirinkimą greičiausiai lemia tradicija. Pavyzdžiui, rusai palyginti daug realiųjų įvardija taip, kaip originale, laikytis transkripcijos juos verčia kalbos specifika (rusų kalboje apskritai labai daug skolinių). Kitų Europos šalių vertėjai irgi nemažai specifinių realiųjų pateikia originalo kalba, tačiau lietuvių kalbos specifika reikalauja lietuvinimo, kaip įmanydamas stengiuosi nepažeisti šios taisyklės.

Lotynų Amerikoje kaip ir Lietuvoje kultūriškai svarbi Mirusiųjų atminimo diena (Día de Muertos). Tiesa, pas mus tai sakrali šventė, kuri asocijuojasi su žvakučių jūra kapinėse, mirusiųjų lankymu ir pagarbia ramybe, o Lotynų Amerikos šalys šią dieną pasitinka šokiais, persirenginėjimais, stalai lūžta nuo valgių, gėrimų ir pan. „Šimto metų vienatvės“ vertimuose tiek Treinienė, tiek Jūs šią įsimintiną datą vadinate Vėlinėmis. Kaip manote, ar originalo ir vertimo skaitytojams kyla tokios pačios prasminės asociacijos? Ar vertėjams reikėtų siekti tokio adekvatumo?

Pavadinimas nieko nekeičia – kiekviena tauta tam tikrus reiškinius suvokia savaip. Pavyzdžiui, prancūzams žodis „vynas“ reiškia tikrą vyną, maždaug panašiai ir lietuviams, o rusams „vino“ – tai bet koks alkoholinis gėrimas. Todėl imdami į rankas knygą skaitytojai turi būti nusiteikę, kad patys stengsis susipažinti su aprašoma tikrove. Lietuvoje vis dar tęsiama sovietinių laikų tradicija kuo nuosekliau išaiškinti paprasčiausias realijas. Pasak Julio Cortázarą, tai ugdo *lector-hembra* (skaitytoją patelę), nes viskas sukramtoma ir įdedama į burną, o *lector-cómplice* (skaitytojas bendrininkas) ištraukia pats ir aktyviai dalyvauja teksto kūrime – aiškinasi realijas, supranta arba išsiverčia intarpus svetima kalba. Taigi Vėlinės ir Mirusiųjų atminimo diena – tai ta pati apeiga, tik atliekama pagal specifinius krašto papročius, o skaitytojai turi puikią progą patys išsiaiškinti visas aplinkybes, jeigu jiems įdomu arba jeigu to reikalauja tekstas. Pavyzdžiui, Rusijoje, pagerbiant mirusiojo atminimą, kapinėse geriamą degtinę. Argi būtina pateikti išnašą, ar kaip nors kitaip aiškinti rusų tradicijas? Literatūros kūrinys – ne enciklopedija ir ne aiškinamasis žodynas.

Vertėjai vis dažniau konsultuojasi su verčiamo kūrinio autoriumi. Pavyzdžiui, rašytojas Cortázaras mielai patardavo savo knygų vertėjams, gal todėl, kad pats buvo vertėjas, ne kartą susidūręs su vertimo sunkumais. Ar Jums yra tekę bendradarbiauti su autoriais? Ar tai naudinga verčiant jų knygas?

Vertėjų konsultavimasis su autoriais – gražus dalykas, kai kas mėgsta net girtis, kad atliko „autorinį vertimą“. Ši praktika itin paplitusi Kanadoje, kur visa verstinė literatūra sukoncentruota į dvi valstybines kalbas – prancūzų ir anglų. Vyksta toks mielas žaidimas, nelyginant lauko tenisas. Aš labai retai konsultuojuosi su autoriais, nes ir tokių tekstų, kai dar galėčiau tartis, pasitaiko retai. Labiausiai įsiminė konsultacijos su Kvebeko rašytoja Marie-Claire Blais, kai verčiau sudėtingo stiliaus, gana painių jos romaną „Geismai“. Elektroninio pašto dar nebuvo, teko susirašinėti laiškais. Apskritai nepasitaikė nė vieno atvejo, kad autorius neatsilieptų į pagalbos šauksmą. Aišku, bendrauti su autoriais labai pravarstu, tik reikia saugotis, kad neparodytum savo neišmanymo. Kai kurie rašytojai itin negailestingi žiopiems vertėjams, esu skaitęs gana kandžius García Márquezo atsiliepimus apie vieną vertėją į brazilų kalbą... Na, o tokios konsultacijos populiarėja galbūt ir todėl, kad atsiranda dingstis nuvykti į kūrybos namus, pabendrauti su autoriumi, papildyti iš tuščio į kiaurą. Pasak García Márquezo, vertėjas – idealiausias knygos skaitytojas, gal net geriau už autorių perprantantis kūrinio subtilybes, galintis pasiūlyti, ką reikėtų patobulinti. Pamenu, senais laikais suredagavau vieno romano iš ukrainiečių kalbos vertimą, vėliau vertėja sakė, kad autoriui, palyginti neblogai mokančiam lietuviškai, vertimas skambėjo net gražiau negu originalas. Šiaip ar taip, rašytojas savo patarimais kartais gali net pakenkti.

Įvairiose šalyse pasigirsta diskusijų, kad vertėjo vardas ir pavardė turėtų būti rašomi knygos viršelyje, šalia autoriaus, nes vertėjas yra tarsi kūrinio bendraautoris. Pasak portugalų rašytojo José Saramago, „rašytojai kuria nacionalinę literatūrą, o pasaulio literatūrą kuria vertėjai“. Kaip apibrėžtumėte kultūrinę vertimų svarbą? Ar panašiai vertėjai vertinami Kanadoje ir Lietuvoje?

Apie kultūrinę vertimų svarbą prikaltėta ir prirašyta tiek daug, kad net nepadoru kartotis. Lietuvoje vertėjo pavardė jau rašoma knygos viršelyje – tai didelis laimėjimas. Kanadoje nesu to pastebėjęs. O šiaip tiek Lietuvoje, tiek Kanadoje vertėjai vertinami, man regis, daugmaž vienodai. Pamenu, atvykęs į Kanadą, ketinau lietuvių bendruomenei prisistatyti kaip vertėjas, bet man pasiūlė verčiau pasivadinti spaudos darbuotoju. Žinot, sakė, mes visi vertėjai – kalbame ir angliškai, ir lietuviškai, vertėjų samdytis nereikia. Vertėjus vertina tik labai siauro profilio specialistai. Dažniausiai net skaitytojai nekreipia dėmesio, kas knygą išvertė, o garsūs naujienų apžvalgininkai Lietuvos literatūrinėje spaudoje naujus vertimus aptaria tikrai kaip originalius kūrinius, dažniausiai net nepaminėdami, kad tai vertimas, juo labiau nenurodydami vertėjo pavardės. Kanados spauda labiau gerbia vertėjus.

Kaip manote, kas vertingiau – iš naujo versti klasikos kūrinius ar pristatyti dar neišverstas, bet svarbias knygas?

Aišku, būtina versti kuo daugiau geriausių pasaulio literatūros kūrinių, nes klasika jau lyg ir pakenciama per teikta. Deja, leidyklos mieliau renkasi vienadienį šlamštą. Gal tokia paklausa? O gal toks tikslas – kuo labiau atbukinti skaitytojų skonį, kuris jau ir šiaip atbukęs.

Panašu į sąmokslą teoriją... Negi taip liūdnai vertinate dabartinę verstinės literatūros leidybą Lietuvoje?

Negaliu vertinti padėties, nes Lietuvoje lankausi labai retai, o spaudoje, kuri mane pasiekia, apie tai irgi beveik neužsimenama. Galiu pasakyti tik tiek, kad sovietiniais laikais griežtai spaudė ideologinę cenzūrą, o dabar įsigalėjo komercinė, man regis, dar negailėtingesnė. Sovietmečiu negalėjau versti savo mėgstamų knygų, nes cenzoriams jų autoriai atrodė „blogi“, o dabar todėl, kad jos nekomercinės. Arba autoriai pernelyg senamadiški, rašo ne „postmodernistiškai“. Mano akimis žiūrint, 80 proc. dabartinės literatūros – tušti skaitalai ar net paistalai. Iš didžiulės pasaulio autorių gausos atrenkami tikrai pramoginiai arba „politiškai korektiški“, kurie atitinka privalomus šiuolaikiškumo

standartus. Vienas kitas geresnis autorius netyčia praspūsta nebent atsitiktinai.

Žaviuosi vertimų padėtimi Prancūzijoje, Lenkijoje, kur nuo seno gyvuoja tradicija kuo plačiau supažindinti skaitytojus su gera, o ne vien komercine užsienio literatūra. Kanadoje apskritai verčiama tik iš anglų į prancūzų ir atvirkščiai, be to, beveik vien vietinė literatūra. Verstinėmis knygomis dosniai aprūpina Didysis Brolis, verste užverčiantis Kanadą savo produkcija, kurios atranka, o ir vertimų kokybė toli gražu nėra pati geriausia...

Turite didžiulę patirtį, esate tikras vertimo virtuozas. Ką patartumėte pradedantiems vertėjams? Ko jie turėtų vengti? Ką būtumėte pats norėjęs sužinoti, kai pradėjote versti knygas?

Jaunystėje bandydavau išiklausyti į patyrusių vertėjų žodžius, tačiau patarimai atrodė migloti, sunkiai suvokiami – norint viską suprasti, reikėjo priaugti iki jų lygio, bet priaugus jau nebereikia svetimos išminties. Esu skaitęs kai kurių jaunesnių vertėjų pasisakymus – beveik visi labai didžiujasi savo nuveiktais darbais, užsimindami, kad vyresnių kolegų patirtis jiems netinka. Taigi ja ir nesidalysiu. Nebent galėčiau patarti, kad kuo daugiau skaitytų, rinkdamiesi geriausių savo šalies rašytojų kūrinius gimtąja kalba, rimtai studijuotų raiškos priemones, sakiniių struktūrą, sintaksę, žodyną. Turiu omenyje Žodžio Meistrus – Romualdą Granauską, Antaną Ramoną, Saulių Tomą Kondrotą, Ramūną Klimą, Juozą Aputį. Kartais labai praverčia Vaižgantas, Daukantas, Basanavičius, Lazdynų Pelėda, Žemaitė... O ko derėtų vengti? Pernelyg didelio pasitikėjimo savimi ir darbo paskubomis. Vis dėlto geriausias mokytojas – tai patyręs redaktorius, kuris nurodo klaidas ir pataria, kaip jas ištaisyti. Esu labai dėkingas savo pirmajai redaktorei Rožei Jankevičiūtei, kuri, redaguodama mano pirmą vertimą, o tai buvo Antoine'o de Saint-Exupéry „Karo lakūnas“, grąžinusi subraukytą lapą, sakydavo: „Žinau, kad sugebėsi išversti geriau.“ Po trijų keturių bandymų priėmusi vertimą, sakydavo: „Dabar jau galima redaguoti.“

Nuosirdžiai dėkoju už pokalbį.

Ačiū ir Jums.

TERITORIJA – KAUNO GATVĖS

Remio Ščerbauskio gatvės fotografijų paroda buvusioje „Drobės“ fabrike

Nuo pat fotografijos pradžios objektyve atsirado gatvės, miestai, žmonės. Ilgainiui tai įkvėpė naują žanrą – gatvės fotografiją, bandant fiksuoti kasdieninės būties ir laiko dvasią. Tai, kaip miestą mato fotografai, neretai lemia, kaip jį prisimena ištisos kartos, kuriamas net savotiškas vizualinis miesto mitas. Paryžių neretai matome Henri Cartier-Bressono akimis, Liublianą taip, lyg žvelgtume pro Leono Dolinšeko miegamojo langą, o štai Kauno mitą daugiau kaip dešimtmetį kuria fotografas Remis Ščerbauskas.

Buvusioje Kauno „Drobės“ fabrike rugsėjo pabaigoje vos dvi valandas veikė Ščerbauskio fotografijų paroda „Teritorija Kaunas / Gatvės fotografija“ (kuratorė Neringa Stoškutė). Eksponuota 120 spausdintų fotografijų, dvigubai tiek šmėžavo skaidrėse, projektuojamose ant sienos. Parodos pavadinimas aiškiai nurodo žanrą, o tikslas ambicingas – per autorinę kūrybą pristatyti pačią mediją. Tai svarbus parodos dėmuo, verčiantis apmąstyti šį menkai teorizuotą reiškinių, įvertinti konkrečios akimirkos svarbą. Užmojų papildė parodos laiko ir vietos pasirinkimas. Nejprastai trumpa trukmė – tai aliuzija į tai, kad pristatomam žanrui taisyklės diktuoja bresoniškas „*lemiamas momentas*“. O parodos vieta – senasis „Drobės“ fabrikas, iš pastato-vaiduoklio, menančio Kauno tekstilės aukso amžių, visai neseniai paverstas modernia biurų erdve, – panašiai kaip ir eksponuojamos fotografijos iliustruoja infrastruktūrinius miesto pokyčius.

Kuratorės koncepcija nesudėtinga, tačiau įtaigi, nes žadina smalsumą, kitaip tariant, atlieka savo misiją, nu-teikdama mąstyti ne tik apie įvairialypį kintantį Kauno

veidą, atskleistą Ščerbauskio fotografijose, bet ir apie gatvės fotografijos žanrą su nuolat kylančiais meniškumo, dokumentalumo ir etiškumo klausimais.

Nematomas klajoklis

Gatvės gyvenimą Ščerbauskas yra fotografavęs tokiuose didmiesčiuose, kaip Tokijas, Berlynas, tačiau jam išskirtinai svarbi teritorija lieka gimtasis Kaunas. Nešinę nedideliu fotoaparatu, jį dažnai galima sutikti miesto centre, vaikštinėjantį Laisvės alėja ar kitomis gatvėmis. Kaune daug sunkiau likti nepastebėtam negu kituose fotografo pamėgtuose miestuose, o jo *modus operandi* reikalauja slėptis šešėlyje. Ščerbauskio gatvės fotografijų branduolį sudaro žmonės. Kad pavyktų juos įamžinti be dirbtinės pozos, be suvaidinto šypsio, reikia išlaikyti atstumą, „pagauti“ portretuojamo asmens žvilgsnį, šiam net nežiūrint į kamerą.

Ščerbauskio pastangos likti nematomam žmonių sraute daro įtaką ir tam tikriems stilistiniams jo fotografijų bruožams. Gal būtent išlaikomas atstumas lemia tokį glaudų nuotraukose fiksuotų žmonių santykį su architektūra. Jie visada yra šalia jos, joje, net su ja. Žymus amerikiečių gatvės fotografas Bruce'as Gildenas laikosikitokios strategijos – su kamera gana aršiai atakuoja fotografuojamus asmenis, visą kadrą užima pats žmogus. Svarbios tik jo emocijos, bruožai, aplinkai beveik nepaliekama vietos. Ščerbauskio pasirinkimas kauniečius fotografuoti iš nuotolio, leidžia eksperimentuoti su šviesa ir judesiais plačiame, siužetiškai įvairialypiam kadre. Tai padeda sukurti

unikalų fotografo nespalvotų fotografijų stilių, kurio kertinis akmuo – kinematografiškas šviesos ir judesių dialogas.

Nuo sustabdytos tikrovės iki pasakojimo

Fotografija iš prigimties yra mimetinis menas, atkartojantis išorinę tikrovę. Gatvės fotografijose tai pasireiškia kaip tam tikras dokumentalumas, siekiant fiksuoti nesužadintą, tikrą miesto gyvenimo akimirksnį. Kitaip nei fotožurnalistika, su kuria yra dažnai lyginama, gatvės fotografija neatsiejama nuo subjektyvios meninės įvykių interpretacijos, neišvengiamai taikant tam tikrą „akies režisūrą“. Fotografo misija nėra tik stebėti, kas vyksta, ir tai fiksuoti, jis turi pamatyti ir nuspręsti, kurios akimirkos svarbiausios, kokių kampe jas fiksuoti ar kokią spalvinę išraišką joms parinkti. Visa tai gatvės fotografui suteikia pasakotojo balsą, o fotografiją paverčia pasakojimu apie sustabdytą realybę.

Ščerbauskos fotopasakojimai labai įvairūs, dažniausiai tyrinėjantys miestiečių santykį su aplinka. Įgudusi fotografo akis lemiamą akimirką „režisuoja“ vaizdų koliažus, pavyzdžiui, šiukšles nešančiam vyriškiui ant galvos „užmauna“ karūną, nupieštą ant sienos, o gatvės stulpą „paverčia“ jį lenkiančio praeivio „portalą“ į „kažkur kitur“. Dauguma fotopasakojimų trunka vos akimirksnį. Per vieną sekundės dalį gali radikaliai pasikeisti tai, kas matoma. Todėl, pasak fotografo, reikia „fotografuoti ateitį“, išvelgiant tai, kas dar neįvyko. Tam tikru atžvilgiu autorinis fotopasakojimas prasideda, istorijai dar neprasidėjus.

Įdomu, kad panašus koliažinis sprendimas pritaikytas ir ekspozicijai – nuotraukos sukabintos taip, kad užsi-
megztų tarpusavio dialogas. Pavyzdžiui, senkančio Nemuno nuotrauka kabo šalia Laisvės alėjos panoramos. Panašūs abiejų fotografijų rakursai tarsi paverčia jas veidrodiniu viena kitos atspindžiu. Taigi pinamas išsamesnis, bet jau kitoks – parodinis – pasakojimas.

Humanistinė fabula

Vienas kertinių gatvės fotografijos bruožų – fiksuoti būties kasdienybę. Todėl nestokojama humanistinės fotografijos

Remis ŠČERBAUSKAS. Gatvės fotografija

aprašų, gausu socialinių, kultūrinių užuominų, atskleidžiančių ne tik bendruosius vaizduojamos epochos ypatumus, bet ir žmonių vidinį pasaulį. Ščerbauskos nuotraukose tokie humanistinės fotografijos atgarsiai ypač atsiskleidžia portretuose, tačiau esama ir universalesniuose vaizduose, kai architektūros fone fotografuojami pavieniai praeiviai ar tiesiog minia. Kuratorė parodos „Teritorija Kaunas / Gatvės fotografija“ anotacijoje rašė, kad Ščerbauskos fotografijos vertingos ne tik meniniu, dokumentiniu požiūriu, kartais prilygsta net socialiniam tyrimui. Išties netrūksta socialinių komentary, neretai ironiškų, šmaikščių, tačiau nedidaktiškų, kartais perskaitomų tik itin akylų žvilgsniu. Štai kad ir vaikas, pasikabinęs važiuojančiam troleibusui ant nugaros, – fotografija iš pirmo žvilgsnio atrodo paprasčiausiai žaisminga, pulsuojanti miestietiška energija. Papildomų prasmų jai suteikia reklama, prilipdyta ant troleibuso: „Kaunas siūlo geriausią darbą – tapti globėju.“

Parodoje „Teritorija Kaunas / Gatvės fotografija“ išryškėjo Ščerbauskos kaunietiškos nuotraukų bendras vardiklis – tai dualumas. Gatvės gyvenimo akimirkos čia objektyviai subjektyvios, ironiškai nostalgijos, architektūriškai žmogiškos arba atvirkiškos. Toks Remio Ščerbauskos fotografijų daugiabriauniškumas ne tik lemia savitą fotografo-pasakotojo balsą, bet ir nusako gatvės fotografijos ribas, tiksliau tariant, leidžia pajusti žanro lankstumą. ■

KRITIKŲ PUSRYČIAI

Prasidėjus karantinui, rytais įpratau pusryčiauti. Anksčiau tam neturėdavau laiko. Bet dabar, kai mano pora išeidavo į neatšaukiamus darbinius susitikimus, likdavau vienas prie didžiulio rudo svetainės stalo. Tais mėnesiais rytai būdavo beprotiškai ilgi, o aš tais ilgais rytais ilgai, ištisas valandas, pusryčiaudavau. Šį rytą prie manęs prisijungė svečiai – vidinis kritikas trijuose asmenyse. Šią krikščionišką paralelę siejau su vaikystės nuoskaudomis, patirtomis bažnyčioje. Nors krikščioniškosios Trejybės seniai atsisakiau, pakeičiau ją asmenine kritiškąja trijule.

Prie pusryčių lygiašonio man iš dešinės atsisėdo Kritikas–Sūnus. Jis buvo panašiausias į mane iš išvaizdos, sakytum, dvynys. Kalbėjo už visus daugiausia, šaukė garsiausiai, laikėsi radikaliai priešingos pozicijos negu aš. Mėgo kiršinti, ginčytis ir keisti nuomonę. Buvo nusiteikęs paaukoti viską, kad laimėtų savo paties sugalvotus žaidimus, kurių taisyklės be paliovos keitė. Mano lėkštėje gulėjo duona, pomidorai, agurkai – tik augalinis maistas, o tas prisikrovė kiaušinių, šoninės, dešrų. Viskas skendėjo gyvulių taukuose ir išsilydžiusiame sūryje. Jeigu įtartų, kad toks vaizdas manęs netrikdo, Kritikas vis tiek stengtųsi išmušti iš vėžių, ko gero, negailestingai nukandžiotų galvas mažiems gyvūnams ir spjaudytų jas į kibirą. Bet neįtarė, todėl ramiai, godžiai šlamštė mėsingus pusryčius, garsiai čepsėdamas ir bjauriai riau-gėdamas. Nuo blizgančių riebaluotų lūpų, nuo smakro taukai lašėjo atgal į lėkštę.

Priešais mane sėdėjo Cenzorius–Tėvas, vyresnis geras trisdešimčia metų. Pliktelėjęs, nukarusiais skruostais, neprižiūrimais antakiais. Bandė padaryti neabejotino autoriteto įspūdį. Sėdėjo atsilošęs, prasisėgęs kelnes, išvertęs pilvą. Didžiavosi savimi, pirštu prikišamai demonstravo, kad ir aš, jei pabandyčiau būti nors kiek normalesnis, galėčiau taip solidžiai atrodyti. Paprastai jis dėvėdavo kuklų vienuolio abitą su religinės rimties ir apsimestinio dvasingumo aureole virš galvos. Šiems pusryčiams apsirengė pačia konservatyviausia ir blankiausia verslininko, politiko, tiesiog rimto vyro uniforma, nesenstančiu, nuobodžiu „klasikiniu“ deriniu – tai mėlynas švarkas ir kelnės, rudi batai ir balti marškiniai. Iš kritiškosios trijulės jis buvo ramiausias, atrodė perdėtai rimtas, apsimetė išmanantis viską, kad ir kas tas „viskas“ būtų. Cenzorius fiksovo visus mano žodžius, lindo net į jausmus ir mintis. Po ranka turėjo pasidėjęs aprūdijusią knygą, iš kurios tarsi raudoni pelenai byrėjo rūdys. Atsivertęs ją, vini mi krapštė, raižė skardinius girgždančius puslapius. Kreipdavosi į mane „vaikeli“ arba dejuodavo: „Ak, tas jaunimas.“ Visus sakinius pradėdavo: „Anais laikais...“ arba „Ką žmonės pagalvos...“ Ir smerkiančiu žvilgsniu lyg šakute prismeigdavo savo kritikos objektą.

Kairė pusė buvo rezervuota Nuvertintojui–Šventajai Dvasiai. Atlaikyti pirmųjų dviejų – Kritiko ir Cenzoriaus – puolimus buvau įpratęs, bet Nuvertintojo atakų bijojau. Mano baimę jis laikė tvirtai suspaudęs kumštyje, o rankas slėpė tarp apsiausto skvernu. Karštligiškai

tvyrojo nesuvokiama, nenumatoma, neišsiaiškina, tačiau įsivaizduojama grėsmė. Jam net nereikėdavo praverti burnos, nes visus namų darbus, pašvęstus sąvęs kankinimui, stropiai atlikdavau pats. Sunkiausia buvo į jį nežiūrėti. Juodo gobtuvo šešėlyje slėpėsi mano veidas, tačiau toks tobulas, kokio aš niekada neturėsiu. Tai buvo siaubinga. Tartum jis – tikrasis žmogus, o aš – tik jį atspindintis kreivas veidrodis. Visi bruožai, kurie man nepatiko – nosis, kakta, šypsena – jo veide buvo tokie, kokių troškau. Todėl skausmingai žvelgiau į tuštybės veidrodį, neįstengdamas nuo jo atsitraukti. Savo skaisčiomis, tobulomis akimis jis niekada neatšakydavo į drumstą mano žvilgsnį. Nenusišypsodavo, rodydamas baltai švytinčius dantis. Smaila tiesi jo nosis niekada nebūdavo nukreipta į mane. Lygios, švelnios odos negalėdavau paliesti. Aišku, jis buvo šiek tiek aukštesnis, vos vos platesnių pečių ir nepriekaištingai nusiskutęs. Net basos pėdos, kyšančios iš po apsiausto, atrodė idealios, o balsas žemesnis ir švelnesnis negu mano. Beviltiškai to visko pavydėjau. Pavydo rimbu pats save skaudžiai plakdavau, tačiau niekada taip ir nesužinojau, ką gi Šventoji Dvasia slepia sugniaužusi delnuose, kad įstengia viską valdyti. Tais retais atvejais, kai balsu kreipdavosi tiesiai į mane, žinodavau, kad išmušė atsiskaitymo valanda. Tikėjausi, gal bent šiandien būsiu paliktas ramybėje.

– Vilkini laiką, – prasižiojo Kritikas. – Kaip velnias kryžiaus vengi rašymo, – užsikosėjo, kai aš kaltai atsidusau.

– Labai bijojau tuščio popieriaus lapo, net dabar jaudinuosi, – prisipažinau. – Bet visus tris mėnesius, skirtus rašymui, aš...

– Šeši mėnesiai nuo kovo vidurio atostogų! – rūščiai priminė Cenzorius pilna burna.

– Tiek ilgai?.. – nustebau.

– O kur žadėtasis puslapis per dieną? – kamantinėjo Kritikas.

– Rašau rytais, – bandžiau teisintis.

– Negali išspausti net menko prozos tekstuko?! – apkramtyti dešros gabaliukai apdrabstė stalą.

– Na... Viskas susipainiojo, susijaukė, – sumurmėjau. – Dėl gyvenimo būdo... Tai tokia neapčiuopiama

veikla... Ji verčia knaisiotis po visiškai kasdieniškas istorijas...

– Jos pritemptos! – šovė seilių purslai.

– Taip, bet...

– Visiškai prastos! – neleido prieštarauti Nuvertintojas. – Tu nemoki ir nesimokai rašyti. Niekam nebūsi įdomus. Niekada nieko neparduosi. Niekas nežinos, kad apskritai esi, bet čia visų mažiausia bėda, nes jei sužinos, visi tave išjuoks! *Feilinsi, feilinsi, feilinsi!* Nieko originalaus neparašysi. Tiesiog neturi talento. Tavo istorijoms trūksta gelmės. Paviršutiniška fantastikos estetika. Paistai apie kažkokias žmogaus teises, nors apie jas nieko neišmanai, – atsikvėpė. – Apskritai tu neturi apie ką rašyti, – bedė į mane šakute. – Esi *feikas*. Klastotojas, o ne kūrėjas. Nieko nemoki, bet vaidini ekspertą. Išmintingą guru. Net puslapio per dieną neįstengi suregzti, – pamaldžiai įsiklausęs į Nuvertintojo pamokslą, Cenzorius pritariamai linksėjo ir viską įnirtingai archyvavo, pildydamas skardinius, rūdžių pagrauztus puslapius.

– O jeigu ir parašytum, – piktdžiugiškai įsiterpė Kritikas, – būtų šūdas. Nes esi ne rašytojas, o sušiktas apsimetėlis. Vėl pradėjai rūkyti žolę. Kasdien, po velnių! Nieko nedarai, pažiūrėk į save. Augini lašinius, tapsi *kriošena*. Vos pajėgi laiptais užlipti. Valgai ne veganiškai, nors visus moralizuoji dėl apsirijimo. Žaidimų žaidimai, paslėpti žaidimuose, – Kritikas atsiriau-gėjo ir piktai pirstelėjo tuo pat metu.

– Nesmagu pasidarė? Tiesą išgirdęs, auka pasijutai? Tuo apsverksi? Pats save viešai kankini, kad kiti mulkiai guostų? – Į šuns dienas mane dedantis tobulas mano paties veidas bjauriai persikreipė, pradėjo keisti spalvą, net pamėlynijo. – *Lochas, pydaras*, mulkis, melagis, tinginys. Išgama. Toks apgailėtinas, kad verčiau dink iš akių ir slėpkis!

– Bet aš jau esu dingęs... Ir bandau slėptis...

– Tai mirk iš gėdos. Mirk iš skausmo. Tiesiog nešiuokšlink akiračio.

Trijulė pranyko akimirksniu, lygiai taip, kaip ir atsirado, lyg skėriai po pusryčių. Prie stalo likau vienas. Atsidusau, tvarkingai suglaudžiau įrankius tuščioje lėkštėje. Nunešiau į kriauklę ir išploviau. ■

Gediminas JANKAUSKAS

IŠ SEREDŽIAUS Į HOLIVUDO OLIMPA

Manau, Alas Jolsonas yra didis artistas, puikiai įvaldęs paslaptį, kaip sleisti žavesį ir nuostabų gyvybingumą. Iš visų Amerikos artistų stipriausią įspūdį padarė šis juodaveidis menestrelis, galingu baritonu dainavęs sentimentalias daineles ir laidęs banalius pokštus. Kad ir ką jis dainuotų, pakeldavo arba nuleisdavo klausytojus iki savo personažų lygio. Ir net juokinga dainele „Mamytė“ sugėbėdavo visus užburti. Filmai atspindėjo tik silpną jo meno šešėlį, bet 1918 m. jis buvo šlovės viršūnėje ir tiesiog hipnotizuodavo publiką. Jo lankstus kūnas, didelė galva ir giliai įkiritusios akys, perskrodžiančios kiaurai, turėjo kažkokią keistai traukiančią jėgą. Kai dainuodavo dainas „Virš manęs šviečia vaivorykštė“ arba „Kai aš palieku pasaulį“, niekas negalėjo likti abejingas. Jis įkūnijo Brodvėjaus poeziją, jos gyvybingumą ir vulgarumą, jos veržlumą ir svajones.“¹

Taip į klausimą, kokie yra jo mylimiausi amerikiečių teatro ir kino aktoriai, autobiografinėje knygoje atsakė Charles'is Chaplinas. Jolsono pavardę jis išgirdo Niujorke per pirmą savo kelionę į Ameriką: „Atrodė, kone kiekvienas praeivis Brodvėje yra susijęs su teatru ar kitokiu šou verslu. Visur – gatvėje, restoranuose, viešbučiuose, universalinėse parduotuvėse – buvo galima sutikti dramos aktorių, varjetė artistų, cirkininkų, estradininkų, kurie amžinai aptarinėjo profesinius reikalus... Net viešbučių durininkai klausinėdavo naujai atvykusių klientų: „Ar matėte Ollie'į Jolsoną „Žiemose“?“ Ten jis visą Džeiko šou laiko ant savo pečių.“²

Garsus dainininkas ir aktorius Alas Jolsonas (1886–1950), amerikiečių dažnai vadinamas „Didžiausiu pa-

saulyje linksmintoju“ (*The World's Greatest Entertainer*), 1886 m. gegužės 26 d. gimė Seredžiuje, priklausiusiame anuometinei Kauno gubernijai. 2010-ųjų spalį Lietuvoje lankėsi dainininko giminaičiai – Jonas Hessas iš Teksaso valstijos ir jo sesuo Francie Krauzberg, gyvenanti Vašingtone. Kartu atvyko ir visą jų viešnagę Lietuvoje filmavo Jensas J. Reinke, jau anksčiau prodiusavęs tris dokumentinius filmus „Žvilgsnis į Alą Jolsoną“ (2007), „Alas Jolsonas ir Džiazio dainininkas“ (2008), „Alas Jolsonas linksmina Amerikos karius“ (2009), o dabar pasiryžęs sukurti dar ir vaidybinį filmą.³

2015-ųjų spalio 15 d. Seredžiuje, S. Šimkaus gatvėje, kur kadaise stovėjo sinagoga, atidengta skulptūrinė memorialinė kompozicija, skirta pasaulinę karjerą padariusiam žydų bendruomenės nariui atminti.

Alas Jolsonas (tikr. Asa Yoelson) buvo penktas, jauniausias kantorius Moses Yoelsono vaikas. Jaunėliui buvo penkeri, kai tėvas emigravo į Jungtines Valstijas, apsistojo Vašingtone, ketindamas kuo greičiau prasi-gyventi, kad galėtų pasikviesti namiškius. Jie persikėlė 1894 m. „Į Ameriką iš Rytų Europos daugelis atvykdavo su šeimomis dėl nemokamo mokslo. Atrodo, neįtikėtina, bet tuo metu Amerikoje ypač daug dėmesio buvo skiriama švietimui. Puikų išsilavinimą įgiję emigrantai tapdavo ne vien Amerikoje, bet ir visame pasaulyje žinomais menininkais, teisininkais, gydytojais.“⁴

1898 m. prasidėjus Ispanijos ir Amerikos karui,⁵ Asa su broliu Hiršu dainuodavo JAV armijos kariams. Laisvalaikio broliai, pasivadinę Alu ir Hariu, dainuodavo

gatvėse, o uždirbtus pinigus išleisdavo bilietams į Nacionalinio teatro muzikinius vaidinimus. Tėvas norėjo, kad nuostabų balsą turintis Asa giedotų sinagogoje, tačiau vaikas, jau tada svajojęs apie profesionalaus muzikanto karjerą, 1900 m. paskui Harį pabėgo į Niujorką. Vienas teatras pakvietė vaidinti muzikiniame spektaklyje „Geto vaikai“ (*Children of the Ghetto*). Jis dainuodavo ir cirke, prieš prasidedant vaidinimams, o netrukus vėl ėmė koncertuoti drauge su broliu Hariu, tik šįkart ne duetu, o trio *Jolson / Palmer / Jolson*, įsteigtame su kompanionu. Gastroliaivo, rodydami publikai vodevilį „Žydas ir Kadetas“ – Alas dainavo, o Haris su Džo vaidino komišką porelę.

Netrukus tokius gatvių pasirodymus nurungė nauja pramoga – kaip grybai po lietaus dygo stacionarūs kino teatrai, vadinti *nikelodeonais*, kurie tapo labai populiarūs ir pelningi. Nikeliu vadinta varinė 5 centų moneta, *Odeon* – graikiškas teatro sinonimas. Pirmieji tokie kino teatrai parduotuvių holuose atsiradė 1905 m. „1907–1908 nikelodeonų skaičius JAV padvigubėjo iki 8000, o 1910 kas savaitę juose apsilankydavo daugiau kaip 26 milijonai amerikiečių.“⁶

Dainuodamas viename Bruklino teatre, 1904 m. Alas pirmąkart nusigrimavo juodaodžiu, tai smarkiai padidino jo populiarumą. Nuo tada bent vieną programos dainą jis atlikdavo tokiu pavidalu. Publikai ypač patikdavo su pietietišku akcentu atliekama daina *Rosey My Posey*.

Brodvėjaus prodiuseris Lee Shubertas 1911 m. pakvietė Alą dainuoti naujame šou „Nuostabūs Paryžius“ Niujorko *Winter Garden Theater*. Jam pasibaigus, Jolsonas tapo kito muzikinio šou *Vera Violetta* pažiba. Premjera įvyko 1914 m. lapkričio 20-ąją, o gruodį pasirodė pirmoji solinė Alo Jolsono plokštelė. Nuo tada prasidėjo žengimas aukštytyn spindinčiais šou verslo laiptais: „Alas Jolsonas džiazui, bliuzui ir regtimui reiškia tą patį, ką Elvis Presley's reiškia rokenrolui.“⁷ Muzikos istorikas Larry Stempelis rašė, kad iki Jolsono dainų Brodvėjus nieko panašaus nebuvo girdėjęs. O Stephenas Banfieldas pridūrė: „Ko gero, Jolsono stilius labiausiai paveikė šiuolaikinį miuziklą.“

Trečiasis miuziklas „Aukštuomenės verpetas“ buvo toks populiarus, kad žiūrovai ilgai nenorėjo paleis-

Filmo „Džiazio dainininko“ plakatas

ti Jolsono nuo scenos. Tada atsirado spektaklį dažnai pabaigiantys firminiai *bisai*, kai publikos numylėtinis atlikdavo keletą papildomų dainų, savo solinį koncertą pradėdamas tais pačiais žodžiais: „Palaukite, jūs dar nieko negirdėjote.“ Juos Jolsonas į mikrofoną ištaria ir filme „Džiazio dainininkas“ (1927).

Drauge su populiarumu augo ir honorarai. Iš pradžių Lee Shubertas pasiūlė Jolsonui kontraktą septyneriems metams su tūkstančio dolerių atlyginimu per savaitę, tačiau netrukus jį padvigubino, nes publika veržte veržėsi pasižiūrėti ir pasiklausyti mylimiausio atlikėjo, vaidinančio miuzikluose „Gasas“, „Robinzonas Kruzas jaunesnysis“, „Sindbadas“. Pastarajam spektakliui aktorius panaudojo anksčiau parašytą, bet sėkmės nesulaukusią George'o Gershvino dainą „Gulbė“, tuoj pat tapusią hitu. O miuziklo *Bombo* premjera 1921 m. spalio

6 d. įvyko architekto Herberto J. Krappo suprojektuotame 1700 vietų teatre, pavadintame Jolsono vardu – tai pirmas atvejis Amerikoje, kai toks jaunas aktorius buvo šitaip pagerbtas. Beje, šiame teatre po dvejų metų įvyko Konstantino Stanislavskio trupės gastrolės.

„A. Jolsonas prodiuseriams uždirbdavo daug pinigų, bet ir savęs neleisdavo skriausti. Pasakojama, kad broliai Shubertai vienąkart pasakę Jolsonui: „Bet tu uždirbi daugiau negu Amerikos prezidentas ir nori uždirbti dar daugiau.“ Jolsonas atsikirtęs: „Tai eikite ir paprašykite, kad prezidentas padainuotų Mammy.“⁸

Pirmą kartą filmuotis Jolsoną pakvietė Dawidas Warakas Griffithas, bet jo filmas „Mamytės sūnelis“ (1923) liko nebaigtas, todėl tikrasis aktorius debiutas įvyko 1927 m. Tada garsinis kinas Amerikoje žengė dar tik pirmuosius žingsnius, netrūko skeptikų, kurie abejojo tokių filmų perspektyva. Tačiau „Džiaz dainininkas“ „jau buvo nepaneigiamas garso eros aušros ženklas. Sumanyta, kad šioje Alano Croslando režisuotoje melodramoje apie giedotojo sūnų, dėl teatro palikusį bažnyčią, bus septynios Alo Jolsono atliekamos dainos ir sinchronizuota partitūra. Tačiau sudainavęs dainą „Murzinos rankos, murzinas veidas“, Jolsonas kreipėsi į auditoriją: „Luktelkit, luktelkit. Jūs dar nieko negirdėjot. Ar norite išgirsti Toot, Toot, Tootsie“?.. Jolsono improvizacijos buvo reikšmingos tuo, kad skambėjo labai natūraliai, žiūrovai pasijusdavo tarytum nugirdę tikrą pokalbį.“⁹

Filmas pasakoja apie kantoriaus sūnų Džeką Rabi-

Alas Jolsonas su aktoze Eugenie Besserer. Filme „Džiaz dainininkas“

novičių, turintį puikų balsą ir svajojantį tapti džiaz dainininku. Tačiau tėvas nori, kad Dievo duotą talentą Džekas atskleistų sinagogoje, giedodamas šventas giesmes. Sužinojęs, kad vakarais Džekas dainuoja baruose, tėvas prakeikia sūnų ir išvaro iš namų. Vaikinas blaškosi tarp pašaukimo ir ištikimybės religinėms šeimos tradicijoms. Iš pradžių nugali pašaukimas ir meilė džiazui – pasivadinęs Džeku Robinu jis ketina debiutuoti Brodvėjuje, bet premjerą tenka atidėti, nes tėvas, gulintis mirties patale, šaukiasi sūnaus paklydėlio. Džekas grįžta, o jam atleidęs tėvas gali ramiai numirti. Po kurio laiko įvyksta ilgai laukta premjera.

„Džiaz dainininkas“ buvo sukurtas pagal Samsono Raphaelsono pjesę, Brodvėjuje vaidintą nuo 1925 m. Pirmasis Džeko Robino vaidmens atlikėjas George'as Jesselas norėjo šią sėkmę pakartoti ir kine, tačiau pareikalavo pernelyg didelio honoraro, todėl studijos Warner Bros vadovai pasirinko labiau sukalbama Jolsoną. Patenkinti liko visi – ir studijos vadovai, uždirbę daugiau kaip 3 mln. dolerių, ir žiūrovai, ir scenarijaus autorius, kuris neslėpė, kad pjesei adaptavo savo apsakymą „Atpirkimo diena“, kurį rašydamas pasinaudojo kai kuriais Jolsono biografijos faktais (žurnale *Everybody's Magazine* jis išspausdintas dar 1922 m. sausį).

„Džiaz dainininkas“ buvo populiarus ne tik Amerikoje. Kai 1929 m. filmas parodytas Berlyne, kritikas Heinzas Paulis laikraštyje *Vossische Zeitung* rašė: „Alas Jolsonas – vienintelis garsinio kino fenomenas, kokį šiandien turime. Tai iš tikrųjų nepaprastas aktorius ir nuostabus dainininkas. Kai jis, ištiesęs rankas ir lengvai siūbuodamas dainuoja, tai daro nepakartojamą įspūdį. Jo žydiška dainelė iš tikrųjų nepamirštama. Bet dar nuostabesnė yra džiaugsminga ir gaudžiai saldi jo daina „Mamytė“. Čia jau prastas skonis lieka už borto. Kai dainuoja Jolsonas, ekranas tampa gyvas!“¹⁰

Dar populiariesnis buvo filmas „Dainuojantis kvailys“ (1928 m. rež. Lloydas Baconas), kurio finale Jolsono herojus (vėl nusigrimavęs juodaodžiu) dainuoja dainą „Vaikelis“, netramdydamas ašarų, nes jo sūnus iš tikrųjų merdi ligoninėje. Rašytoja ir filosofė Simone de Beauvoir autobiografinėje knygoje „Geriausi metai“ rašė: „Filme „Dainuojantis kvailys“

*Alas Jolsonas dainą Sonny Boy atliko taip jaudinamai, kad aš, kai įsijungė šviesos, pamačiau ašaras Sartre'o akyse.*¹¹

Nors tuo metu Amerikoje toli gražu ne visi kino teatrai buvo pritaikyti, kad galėtų rodyti garsinius filmus, „Dainuojantis kvailys“ tapo lyderiu – jo surinktų pajamų rekordas nurungtas tik po gero dešimtmečio, kai 1939-aisiais ekranuose pasirodė „Vėjo nublokšti“ (rež. Victoras Flemingas). Baigiantis 1929-iesiems studijos *Warner Bros* pelnas viršijo ankstesnių metų rodiklį 745 procentais. Geresnio argumento garsinio kino naudai nė nereikėjo. Tada baigėsi ir ginčas, koks turėtų būti garsinis filmas – su garsu, sklindančiu iš patefono plokštelių ar įrašomu į juostos fonogramą, toks metodas pačiu pažangiausiu pripažintas 1930 m. liepą.

Garsinis kinas išgelbėjo visą Amerikos kino pramonę, kai 1929-aisiais prasidėjo vertybinių popierių rinkos krizė, pavadinta Volstrito žlugimu. Bankrotai purtė ir Holivudą, tačiau studijos, dideslės lėšas apdairiai investavusios į techninį persitvarkymą, atrėmė Didžiosios ekonominės depresijos smūgius.

Jolsono karjera kurį laiką sparčiai kilo į viršų. Po 1930 m. teatrų scenose jis pasirodydavo vis rečiau, bet kinematografinė šlovė augte augo, nes filmų kūrėjai pasinaudojo ankstesnių jo miuziklų sėkme. Alo vietą estradoje ir prie radijo mikrofono užėmė jaunas panašaus stiliaus ir išvaizdos muzikinis talentas Bingas Crosby's (1903–1977), išgarsėjęs sentimentaliois dainomis, atliekamomis švelniu tembru.

Filme „Dainuojantis vaikas“ (1936, rež. Williamas Keighley's) Jolsonas pašiepė savo paties populiarumą – vaidino neurotišką Brodvėjaus „žvaigždę“ Alą Džeksoną, kuriam kyla problemų dėl balso, be to, išgirsta, kad sentimentalios jo dainelės publikai atsibodo. Tai paskutinis iš aštuonių filmų, kuriuos studija *Warner Bros* sukūrė su Jolsonu. Tiesa, garsiosios „žvaigždės“ dainas vėliau naudojo kitų filmų fonogramoms, o animaciniame seriale „Linksmosios melodijos“ (1937–1938) dainą, nuskambėjusią filme „Dainuojantis vaikas“, atliko... pelėda, mėgdžiodama Jolsono dainavimo manierą ir judesius scenoje.

„Vašingtono aikštės rožėje“ (1939, rež. Gregory's Ratoffas) Jolsonas buvo jau tik keletu publikai žinomų dainų atlikėjas.

JAV ekranuose 1939 m. pasirodė muzikinė komedija „Holivudo kavalkada“ (rež. Irvingas Cummingsas, Malcolmas St. Clairas) apie Macko Sennetto, nebyliojo kino komedijos meistro, ir Holivudo „žvaigždės“ Mabel Normand meilės istoriją. Jolsonas čia pasirodė tik vienoje „Džiazos dainininko“ scenoje, kurią pamatęs Sennetas, sėdėdamas perpildytoje salėje, supranta, kad ateitis priklauso garsiniams filmams.

Japonams subombardavus JAV laivyną Pearl Harbore, Jolsonas parašė laišką prezidento Franklino D. Roosevelto sekretoriui Stevenui Early'ui, siūlydamas be jokio atlygio vadovauti kareivių linksminimo komitetui. Labai greitai tokį leidimą gavo kartu su pirmuoju gastrolių grafiku. Prasidėjo ilgas koncer-

Koncertuoja JAV kariams Korėjoje

Alo Jolsono atminimas įamžintas ir gimtajame Seredžiuje

tų turas po JAV karines bazines, nemažai išlaidų aktorius padengė iš savo kišenės, ragindamas ir kitus paremti šalies vyriausybę. Jolsonas labai didžiavosi, kai 33-iosios šaulių brigados kariai jį pavadino „JAV kariuomenės visuomeniniu dvasios stiprintoju Nr. 1“.

Panašių žygių aktorius ėmėsi ir per karą su Šiaurės Korėja. 1950 m. rugsėjo 17 d. lėktuvu atvykęs į JAV Aštuntosios armijos vadavietę, per šešiolika dienų surengė 42 koncertus. Generolas Douglas MacArthuras įteikė jam specialų medalioną su užrašu: „Alui Jolsonui nuo specialiųjų pajėgų vadovybės už Tolimųjų Rytų kariuomenės linksmimą“. Aktoriaus garbei pavadintas vienas strategiškai svarbus tiltas per Hanganą upę, atliekamas lemiamą vaidmenį, evakuojant karius.

Po Antrojo pasaulinio karo Jolsonas kino ekranuose pasirodė tik vieną kartą, suvaidinęs patį save. „Žydroji rapsodija“ (1945, rež. Irvingas Rapperis) – tai biografinė melodrama apie kompozitoriaus George'o Gershwiną

(jį suvaidino Robertas Alda) meilės romanus. Jolsonas, nugrimuotas juodaodžiu, čia vaidina muzikiniame spektaklyje, atlieka dainą „Gulbė“, o kompozitoriui, trypčiojančiam užkulisiuose, pasako: „Vaikine, parašyk dar kelias tokias dainas, ir tavo vardas spindės elektrinių lempučių šviesoje.“

Jolsonas mirė 1950 m. spalio 23-iąją, grįžęs iš Korėjos frontų užnugario. Po kelionės jautėsi pavargęs. Mirė nuo širdies smūgio, lošdamas kortomis San Francisko viešbutyje. Jam buvo 64-eri.

Jolsono laidotuvių dieną komikas Bobas Hope'as, užėmęs jo vietą Korėjoje, kur linksmino JAV karius, per radiją pasakė tautiečiams: „Pasaulis neteko ne tik didžiausio aktoriaus, bet ir didžiojo piliečio.“

Dainininkas palaidotas Los Andžele, Hillside'o memorialiniame parke. Niujorko centre viena gatvė pavadinta Alo Jolsono vardu. O Holivudo Šlovės alėjos grindinyje yra trys vardinės Jolsono žvaigždės: viena ženklina jo indėlį į kino meną, antra skirta jo veiklai muzikos industrijoje įamžinti, o trečioji liudija sėkmę radijuje. ■

¹ Charles Chaplin. Моя биография, М: 1966, с. 253–254.

² Ten pat, p. 117.

³ Aktoriui gyvam esant, Amerikoje buvo sukurti du vaidybiniai biografiniai filmai: „Jolsono istorija“ (1946 m., rež. Alfredas E. Greenas) ir „Jolsonas vėl dainuoja“ (1969, rež. Henry's Levinas) – abiejuose legendinį dainininką vaidino Larry's Parksas.

⁴ Irena Karsokienė. Gimęs Seredžiuje ir pakerėjęs Ameriką. *Veidas*. 2016, nr. 29, p. 36.

⁵ Per šį karinį konfliktą JAV užgrobė Ispanijai priklausiusią Kubą, Puerto Riką ir Filipinus. Karas baigėsi paliaubų sutartimi, 1898 m. pasirašyta Paryžiuje. Ispanija atsisakė savo teisių į Kubą, perleido JAV Puerto Riką ir kitas Vest Indijos salas, esančias jos jurisdikcijoje, o už Filipinus išsiderėjo iš JAV 20 mln. dolerių. Kuba paskelbta nepriklausoma valstybe.

⁶ Eileen Bowser. The Transformation of Cinema, 1907–1915. Berkeley: University of California Press. 1990. p. 4–6.

⁷ St. James Encyclopedia of Popular Culture.

⁸ Irena Karsokienė. Gimęs Seredžiuje ir pakerėjęs Ameriką, p. 38.

⁹ David Parkinson. Kino istorija. V.: 1999, p. 84–85.

¹⁰ *Vossische Zeitung*. Berlin. 1929. November.

¹¹ Михаэль Ханиш. О песнях под дождем. М: 1984, с. 19.

Neringa ŠARKAUSKAITĖ-ŠIMKUVIENĖ*

AUTORIUS UŽMIRŠTAS, KŪRINIO LIKIMAS NEAIŠKUS

Atlikdama polichromijos tyrimus Lietuvos architektūros objektuose, susiduriu su visuomenei menkai žinomais, paveldo institucijų nelabai vertinamais, bet unikaliais pastatais ir dekoru. Net kartotinis projektas gali Lietuvos kontekste sužibėti kaip išskirtinis epochos atspindys, kurį verta išsaugoti. Vienas iš tokių – Palangos kino teatras „Naglis“. Pastatytas 1959 m., niekada nebuvo rimčiau tvarkomas, renovuojamas.¹ Išlaikė ne tik originalų išplanavimą ir dekorą, vestibulyje išliko senoji grindų danga (teracas), sienų, lubų karnizai ir svarbiausias interjero akcentas – dekoratyvinis pano.

Remiantis ikonografinė medžiaga ir atlikus interjero polichromijos tyrimus, pavyko rasti ir nustatyti pirmąjį dekoravimo sluoksnį: sgrafito technika atliktą pano, kuriame vaizduojamos Neringos ir Naglio figūros, stilizuotos bangos, kūrinio centre – slibinas, trys buriniai žvejų laiveliai ir į dangų kylančios žuvėdros. Autorius – dailininkas Jonas Jukonis.

Pirmiausia atidengiau kairiąją figūrą (Neringą). Tinko paviršius buvo suraižytas ryškiais tinklelio formos įbrėžimais, kurių įgilinimuose rasta rusvos spalvos tinko likučių. Po to aptikau stilizuotas bangas, burinius žvejų laivelius, slibiną jūros fone ir jungtis tarp šių

motyvų. Paaikškėjo, kad geriausiai išlikusi Naglio figūra. Jis pavaizduotas stiprus, tvirtai stovintis ant žemės, ryžtingas. Vaizduojant stilizuotas bangas, tinkas linijomis įrėžtas užapvalintu įgilinimu, kas antros juostos paviršius nudažytas balsva spalva. Pirmame etape sienos užtinkuotos vienu sluoksniu, išskyrus sgrafito technika atliktas figūras ir burinius žvejų laivelius. Iš viso keturi perdažymai, pirmuoju etapu dekoras vietomis atnaujintas, perdažant artimomis spalvomis aliejiniais dažais. Vėliau remontuojant viršutinis sgrafito tinko sluoksnis pašalintas, užglaistyta ir uždažyta.

Šis tyrimas atveria tris pano atsiradimo kontekstus – tai kūrinio autorius ir jo veikla, kino teatrų istorija sovietmečiu, *atsilimo* laikotarpiu, ir pano pavaizduotas siužetas, jo pasirinkimo priežastis. Tikiuosi, tai padės geriau suprasti ir šio atradimo vertę paveldo požiūriu.

Užmirštas dailininkas

Jonas Jukonis (1911–1988) šiandien mažai kam žinomas. Nuo 1938 m. studijavo dekoratyvinę tapybą Kauno meno mokykloje, 1947 m. dėstė Kaune, po to Vilniaus dailės institute, vėliau dirbo Vilniaus „Dailės“ kombinate. Aliejumi nutapė daugiafigūres kompozicijas: „Darbininko Kranausko laidotuvės Kaune 1935 m.“ (1948), „16-tos Lietuviškosios divizijos kautynės dėl Klaipėdos“ (1948–1949), „Pionie-

* Autorė yra architektė restauratorė, dailės nekilnojamojo kultūros paveldo ekspertė, aukščiausios kategorijos sienų tapybos restauratorė, Restauravimo tarybos narė

riai Palangos pakrantėje“ (1950). Daug piešė pieštuku ir anglimi, apipavidalino įvairių miestų aikštes, visuomeninius pastatus.² Tačiau mane jis labiau domina kaip pirmasis dailininkas, naudojęs sgrafito techniką pokario Lietuvoje.³ Dekoravo du visuomeninius pastatus Kaune – Žemės ūkio akademijos lubas ir fabriko „Drobė“ kavinę. Vertingiausias išlikęs darbas – Naujosios Akmenės kultūros rūmų Mažosios ir Didžiosios salių dekoras (1958). Šiandien šis socialistinio realizmo stilistikos pastatas, įtrauktas į kultūros vertybių registrą, yra vienintelis saugomas Jukonio darbas architektūros dekoro srityje.⁴

Sgrafitai Lietuvos kino teatrų interjeruose visiškai užmiršti. Dailininkas 7-ojo dešimtmečio pradžioje sukūrė pano „Darbas ir poilsis“ kino teatrui „Neris“ Vilniuje, „Kultūra ir darbas“ kino teatrui „Jūra“ Tauragėje,⁵ pano Kupiškio kino teatrui „Taika“.⁶ Darbai neišlikę. „Neries“ vietoje stovi daugiaaukštis, Tauragės „Jūros“ likęs tik fasadas, Kupiškio „Taika“ seniai neveikia – nuo 2008 m. čia įsikūręs Jaunimo centras. Naujieji šeimininkai apie dekoratyvinį pano nieko nežino, tačiau yra vilties, kad kūrinyms gali būti uždažytas, nes pastatas nebuvė rimčiau remontuojamas.⁷

Palangos kino teatras „Naglis“ apie 1970 m. Nuotrauka iš autorės archyvo

Nykstantys kino teatrai

Lietuvoje po 1990 m. kino teatrų ėmė sparčiai mažėti. Pirmiausia jie nustodavo funkcionuoti kaip kino teatrai, vėliau, neradus tinkamos paskirties, nugriaunami. Griovimas vis dar tęsiasi. 1995 m. Lietuvoje buvo 161 kino teatras, 2000 m. liko tik 82,⁸ dabar jų dar mažiau. Veikiančių senųjų kino teatrų (ypač provincijoje) beveik nelikę, šiuo metu rengiamasi rekonstruoti Palangos „Naglis“ ir Klaipėdos „Vaidilą“.⁹

Mano tirtas 400 vietų Palangos kino teatras „Naglis“ priskirtinas ankstyvajam sovietiniam modernizmui. Tai plačiaformatis kino teatras, o tokius diegti SSRS pradėta 1959 m.,¹⁰ taigi „Naglis“ – itin modernus to laikmečio kino teatras. Jo projektas yra tipinis (Nr. 2-06-30.¹¹), lakoniškas, statybinės medžiagos kuklios, žiūrovų salėje paliktos atviros net betoninės lubų konstrukcijos. Taip suprojektuotų kino teatrų buvo Vilniuje, Tauragėje, Kuršėnuose, Mažeikiuose ir kitur.

Sovietų Sąjungoje pokariu kino teatrų raida buvo iš esmės kitokia negu Vakarų Europoje. Pavyzdžiui, Jungtinėje Karalystėje ir kitur nuo 5-ojo iki 8-ojo dešimtmečio kino teatrų smarkiai sumažėjo, kiną išstūmė televizija,¹² o SSRS 6-ąjį ir 7-ąjį dešimtmečius galima laikyti kino teatrų gausėjimo ir modernėjimo

epocha. Po karo kino salės buvo įrengiamos dideliuose gyvenamuosiuose namuose, todėl iki 6-ojo dešimtmečio vidurio kino teatrų lygis su retomis išimtimis (prie tokių priskirtina Vilniaus „Pergalė“) buvo gerokai prastesnis negu tarpukariu. 1955–1956 m. pasukus industrinės statybos link, visuose didesniuose miesteliuose, miestų rajonuose pradėta taikyti tipinius projektus.¹³ Kino teatrų statybos bumą pasiektas 7-ojo dešimtmečio viduryje, kai paplito platūs ekranai ir talpios žiūrovų salės.¹⁴ 300–600 vietų salėse buvo įranga, skirta demonstruoti plačiaekranams filmams, o 800–4000 vietų salėse – plačiaformacioms.¹⁵ Tik 8-ojo dešimtmečio pradžioje kino teatrų plėtra sulėtėjo, nes ir SSRS įsigalėjo televizija.

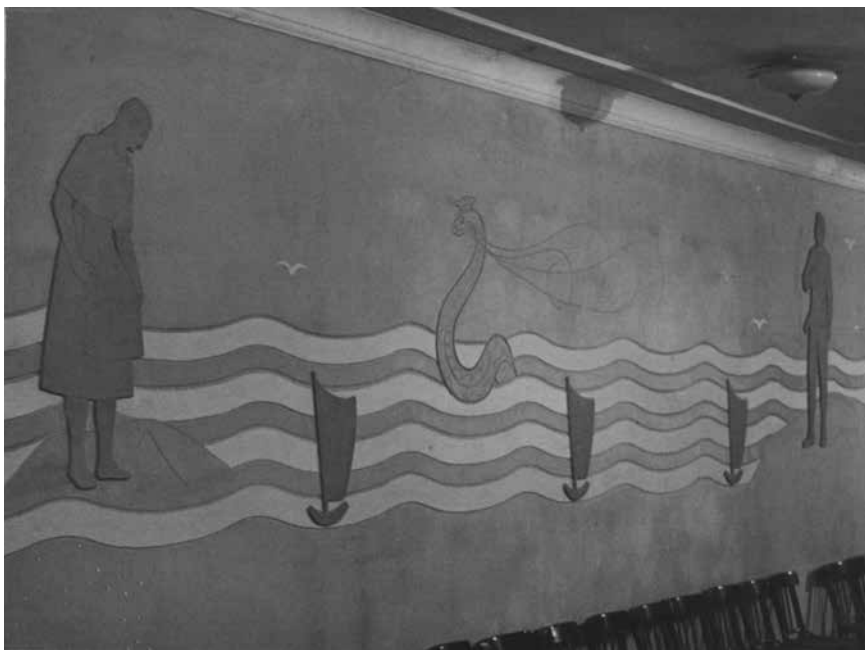
„Naglis“ – tipinis *atsilimo* epochos viešasis pastatas, priskirtinas pirmajai pokarinei plėtros bangai (1955–1963).¹⁶ Jo modernumą nulėmė po 1956 m. Sovietų Sąjungos architektūroje įsigalėjęs racionalumas, išraiškos santūrumas, pragmatiškas požiūris į erdves ir dekorą.

Legenda

Kitas specifinis 6-ojo ir 7-ojo dešimtmečių bruožas – visuomeninės paskirties pastatuose imta propaguoti mitologinius siužetus. Dekoratyvinis pano „Naglio“ vestibulyje pasakoja apie milžinus Neringą ir Naglį. Motyvų, susijusių su šia legenda, esama ir tais pačiais 1959 m. atidarytoje Vilniaus kaviniėje „Neringa“, kiek vėlesniame Kauno „Neringos“ kino teatre. Žinoma, šis mitas labiausiai plito Kuršių nerijoje. Kaip tik tuo metu, 6-ojo dešimtmečio pabaigoje, regioną ir pradėta vadinti Kuršių Neringa, o pagal pirminį kurorto projektą viena iš būsimų keturių gyvenviečių turėjo vadintis Naglio vardu. Patį mitą išpopuliarino Domicelė Tarabildienė, 1949 m. išleidusi iliustruotą pasaką „Neringa ir Naglis“, vėliau jį įtvirtino Mykolas Sluckis (1958) ir Eduardas Mieželaitis (1961).¹⁷

Žinomi mažiausiai penki Neringos mito variantai. Visur pasakojama apie kuršių žemių milžinę Neringą, kuri supylė Kuršių neriją ir susirado jaunikį milžiną. Neringa yra teigiamas personažas – padeda žmonėms, apsaugo nuo pavojų. Žinomas ir pasakojimas apie jos jaunikį Naglį, kuris nugalėjo slibiną. Pagal legendą milžinas kilęs iš Palangos, ten, kur pora susituokė, atsirado Naglio kalnas.¹⁸

Ne ką mažiau už Neringos mitą paplitusi Maiornio išpopuliarinta legenda „Jūratė ir Kastytis“, taip pat susijusi su jūra, atsilimo laikotarpiu naudota ypač dažnai. Salomėja Nėris atnaujino pasaką „Eglė žalčių karalienė“, o Vinco Krėvės padavimo „Vaiva, Perkū-

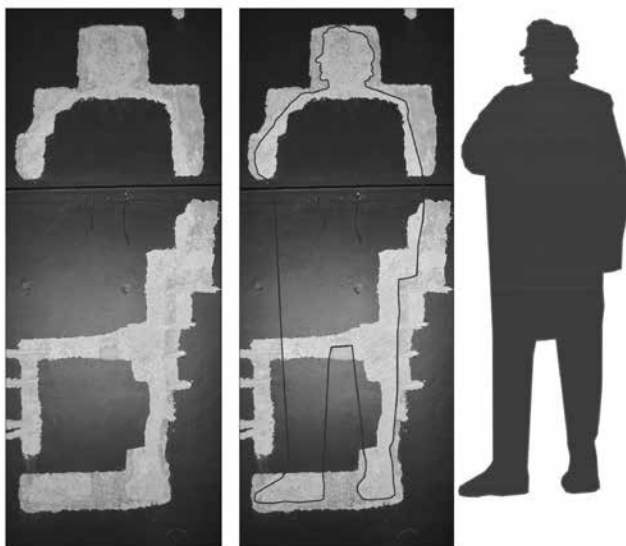
Jonas JUKONIS. Dekoratyvinis pano „Neringa ir Naglis“ Palangos kino teatro vestibulyje, LLMA F.474 Ap.1 B.364 L.1

nas ir Straublys“ motyvais Vytautas Klova sukūrė operą „Vaiva“ (1957). Šių mitologinių personažų vardais pavadinta nemažai poilsio namų, valgyklų, kavinių, restoranų didžiuosiuose Lietuvos miestuose ir kurortuose. Palangoje 1961 m. pastatyta Nijolės Gaigalaitės skulptūra „Jūratė ir Kastytis“. Kretingoje 1965 m. atidarytas 600 vietų kino teatras gavo „Žilvino“ vardą.¹⁹

Tokią *atsilimo* laikais paplitusią strategiją visuomeniniams objektams suteikti skambius vardus iš lietuvių mitologijos, pasakų ar legendų galima iš dalies paaiškinti sovietų valdžios kova su katalikybe – greta aršios ateizacijos politikos leista skleisti neutralius pagonybės laikų siužetus. Įsišakniję vaizdiniai ir pasakojimai buvo aktualizuojami kaip akivaizdžiai išgalvoti, tačiau atrodė labai ptrauklūs, teikė tautinio išskirtinumo pojūtį, kūrė savitos, prarastos baltiškosios tapatybės mitą.

Paveldas

Sovietų Sąjungos ir viso Rytų bloko šalių valdžia, skirtingai negu Vakarų politinė sistema, labai pa-

Neringa ŠARKAUSKAITĖ-ŠIMKUVIENĖ. Sienų dekoru grafinė retrospekcija. Naglio figūra

sitikėjo architektūros vaidmeniu, transformuojant visuomenę, daug tikėjosi iš šios srities ekspertų.²⁰ Pati architektūra, ypač postalininė, turėjo spręsti ne vien iliustratyvios propagandos uždavinius, ji laikyta reikšmingu keliu į komunizmą: „Nors architektūra išliko nepaprastai svarbi siekiant socialistinės valstybės politinių tikslų, architektūros vaidmens pobūdis ir reikšmė laikui bėgant keitėsi. 1950-aisiais architektūra pirmiausia buvo politinės propagandos priemonė, 1960-aisiais ji paskelbta socialinės reformos įrankiu.“²¹

Jonas JUKONIS. Dekoratyvinio pano „Darbas ir poilsis“ projektas, apie 1960 m. LLMA F.146 Ap.1 B.89, L.31

1955 m. lapkričio 4 d. paskelbtą SSKP ir SSRS MT nutarimą „Dėl nesaikingumų statyboje ir architektūroje pašalinimo“ kai kurie tyrėjai laiko sovietinio modernizmo gimimo diena,²² kiti permainas sieja su 1956 m. įvykiu SSKP XX suvažiavimu, nuvainikavusiu Staliną ir jo laikų architektūrą. Išties kalbant apie atšilimo ir vėlyvojo sovietmečio architektūrą, nederėtų pamiršti, kad tai buvo tarptautinis stilius, turėjęs daug bendro su tuometine Vakarų architektūra, tačiau tik Rytų bloke planinė ekonomika užtikrino, kad funkcionalizmas ir sovietinis modernizmas pasiektų tokių platų mastą.

Vėlyvojo sovietmečio daugiabučių gausa miestų miegamuosiuose rajonuose neleidžia adekvačiai įvertinti originalių visuomeninių socialistinio modernizmo stilistikos pastatų, kurie vis sparčiau naikinami, dažnai argumentuojant ir politiniais motyvais. Į kultūros paveldo registrą įtraukiama labai nedaug tokių pastatų.

Yra manančių, kad sovietmečiu pastatyti kino teatrai šiandien nebereikalingi – jie nepritraukia lankytojų, o kitoms reikmėms yra sunkiai pritaikomi, todėl griaujami. Tačiau toks požiūris pragmatiškas tik iš pirmo žvilgsnio. Išsaugotas pastatas, jo aplinka ir dekoras ateityje duotų kur kas daugiau gražos nei dar vienas sumodernintas ir paaukštintas beveidis statinys. Kaip čia neprisiminti 1939 m. Mstislavo Dobužinskio teksto apie restauravimą: „Kuris pastato amžius, kuris periodas, kuri epocha vertingiausia? Klausimas kiekvienu atskiru atveju sprendžiamas ktonišškai. Žiūrint į restauracijos klausimą iš moksliskai archeologinio taško, visuomet teikiama principinė pirmenybė pačiam seniausiam prieš naujesnius, bet taip manyti ne visuomet yra teisinga [...] rekonstrukcija – dalykas labai subtilus ir atsakingas, ir tai, kas mūsų dienų archeologui gali pasirodyti visiškai teisinga bei moksliskai neginčytina – tas pats dalykas būsimųjų kartų akyse, esant kitokioms pažiūroms bei kitokiam mokslo lygiui, – galbūt pasirodys klaidingas ir netikras. Tad tenka vadovautis tam tikru atsargumu.“²³

Kaip tik tokio atsargumo Lietuvoje trūksta. Daug visuomeninių pastatų nugriauta arba rekonstruota, neatlikus jokių tyrimų, nenustačius vertingųjų savybių, kokia to objekto istorinė, kultūrinė ar meninė reikšmė. Būtina tyrinėti visų istorinių epochų architektūrinę paveldą, atliekant tiek architektūrinius, tiek išsamius interjero ir fasado polichromijos tyrimus. Suprantu, kad pastatų savininkai turi kitų interesų, jų turi ir statybų kompanijos, tačiau negaliu suvokti, kodėl tokiam naikinimui pritaria valdininkai, išlaikomi už mokesčių mokėtojų pinigų.

Šiuo metu *Lietuvos kinas*, kuriam priklauso „Naglio“ kino teatras, ketina vykdyti rekonstrukciją. Mano kaip architektės-restauratorės rekomendacija būtų išsaugoti ne tik dekoratyvinį pano, bet ir pastato tūrį, fasadą, išlikusias interjero detales. Nors tai tipinis projektas, tačiau nenugriautų, nesudarkytų, pirminę savo funkciją atliekančių tokių kino teatrų Lietuvoje nebeliko. Dailininkas Jukonis nėra išskirtinė figūra architektūros dekoru srityje, tačiau prisimintinas kaip atšilimo laikų menininkas, pirmasis pokariu pradėjęs naudoti sgrafito techniką. ■

- ¹ Aurelija Karaliūtė. Užmiršta pramoga Palangoje: anksčiau į šią vietą traukdavo net iš kitų miestų. *Delfi*. 2018-08-22 (internete: https://www.delfi.lt/multimedija/saldi-kuryba/uzmirsta-pramoga-palangoje-anksciaui-sia-vieta-traukdavo-net-is-kitu-miestu.d?id=78727603&fbclid=IwAR0_2V16eVcZHHo4mFmvMk4DrzuQlZENmKu78HatqU3632p3S2cWkCTSqWQ).
- ² Lietuvos dailininkų žodynas t. 4: 1945–1990. Vilnius: *Lietuvos kultūros tyrimų institutas*. 2016.
- ³ Algimantas Mačiulis. Dailė architektūroje. Vilnius: *VDA leidykla*. 2003, p. 100.
- ⁴ Naujosios Akmenės kultūros rūmai (Išlikęs, k.k.v.r. 28188). *Architektūros ir urbanistikos tyrimų centras* (internete: <http://www.autc.lt/lt/architekturos-objektai/924>).
- ⁵ LLMA f474 a1 b364.
- ⁶ LLMA f474 a1 b364, P24.
- ⁷ Iš 2020-08-03 pokalbio su Edita Vaitiekūnaite, Kupiškio jaunimo centro direktore. Kupiškio jaunimo centro 2018–2020 metų strateginis planas. *Lietuvos Respublikos Seimas* (internete: <https://e-seimas.lrs.lt/rs/lasupplement/TAP/593a33a03beb11e884a38848fe3ec9e2/5996f9b43beb11e884a3>

[8848fe3ec9e2/format/ISO_PDF/](https://www.delfi.lt/multimedija/saldi-kuryba/uzmirsta-pramoga-palangoje-anksciaui-sia-vieta-traukdavo-net-is-kitu-miestu.d?id=78727603&fbclid=IwAR0_2V16eVcZHHo4mFmvMk4DrzuQlZENmKu78HatqU3632p3S2cWkCTSqWQ)).

- ⁸ Kino filmų gamyba merdi, kino teatrai – klesti. *Delfi*. 2001-06-05 (internete: <https://www.delfi.lt/archive/kino-filmu-gamyba-merdi-kino-teatrai-klesti.d?id=344201>).
- ⁹ Rekonstruotame „Vaidilos“ pastate – ir kino teatras, ir muziejus. *Atviraklaipeda.lt*, 2020-08-13 (internete: <https://www.atviraklaipeda.lt/2020/08/13/rekonstruotame-vaidilos-pastate-ir-kino-teatras-ir-muziejus>).
- ¹⁰ Vaidas Petrulis. Kino teatro pastatas sovietinėje Lietuvoje. Kinas eina per miestą. Vilniaus kino teatrų istorijos. Tekstai. Vilnius: *Lietuvos dailės muziejus*. 2015, p. 18.
- ¹¹ *Типовые кинотеатры советского модернизма*. HSE Art And Design School. 2017, p. 12–13. (internete: <https://en.calameo.com/read/0054256-39a0bc64051072?fbclid=IwAR1F8rS4w7WYqrBOHu5R5Domg3ni5mxghey-8RGzmRxmeRJE-kp11jHl-Rk>).
- ¹² Philip McCosker. A brief history of cinema exhibition in the UK. *mediasalles.it*, 2010-04-14, (internete: http://www.mediasalles.it/crl_cosker.htm).
- ¹³ Гнедовский Ю., Савченко А. Кинотеатры (основы проектирования). Издательство литературы по строительству. Москва. 1968, 240 с. (7).
- ¹⁴ *Ten pat*, 240 с. (8).
- ¹⁵ Кинотеатры. Обзор, сост.: Гнедовский Ю., 1975, Москва, 55 с. (9)
- ¹⁶ Гнедовский Ю., Савченко А. Кинотеатры (основы проектирования), 240 с. (11).
- ¹⁷ Neringa. *Architektūros gidas*. Vilnius: *Lapas*. 2020, p. 94–101.
- ¹⁸ „Legenda apie Neringą (2 variantas)“, in: *kopos.lt*, 2012-12-08, (internete: <http://www.kopos.lt/pasakos/pasaka12.php>).
- ¹⁹ Romualdas Keniušis. Kino teatrų svarba anų dienų Kretingos gyvenime: per metus sulaukdavo daugiau nei pusės milijono žiūrovų. *Delfi*. 2020-01-04 (internete: <https://www.delfi.lt/miestai/klaipeda/kino-teatru-svarba-anu-dienu-kretingos-gyvenime-per-metus-sulaukdavo-daugiau-nei-puses-milijono-ziurovu.d?id=83179067>).
- ²⁰ Martin Kohlrausch, Katrin Steffen, Stefan Wiederkehr. *Expert Cultures in Central Eastern Europe*, fibre Verlag, Osnabrück, 2010, p. 272.
- ²¹ Marija Drėmaitė. Kultūrinė rezistencija ar maištaujantis oportunitizmas? Tylusis modernizmas kaip Lietuvos architektų 1955–1990 m. laikotarpio atsiminimų strategija. *Acta Academiae Artium Vilnensis / 95. Ar buvo tylusis modernizmas Lietuvoje?* Vilnius: *VDA leidykla*. 2019, p. 104.
- ²² Marija Drėmaitė. Vaduojantis iš stalinizmo. Pereinamasis etapas (1955–1958). In: *Modernaus meno centras* (internete: <http://www.mmcentras.lt/kulturos-istorija/kulturos-istorija/architektura/19551959-modernizmo-startas/vaduojantis-is-stalinizmo-pereinamasis-etapas-19551958/78188>).
- ²³ Mstislavas Dobužinskis. Vilniaus senovė. Gedimino kalnas. *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 16, p. 346–347.

Vida GIRININKIENĖ

VAINIKAS 1941-ųjų BIRŽELIO SUKILĖLIAMS

*„Gili, plati duobė, kokios nebuvo niekad,
Ir graudūs Requiem ir aitrūs smilkalai.
Pradėję laisvės žygį, greitai mus paliekat,
Žalių Tėvynės sodų šaunūs sakalai!“*

Vincas Mykolaitis-Putinas
„Žuvusiems partizanams“. 1941-06-29

Skaitant diskusijas ar pasisakymus apie 1941 m. Birželio sukilimą, susidaro įspūdis, kad jis tebesitęsia iki šiol. Tam turi reikšmės jo išštumas nuo 1940 m. rudens iki pat Antrojo pasaulinio karo pabaigos, visus įvykius susukant į vieną kamuolį. Kęstutis K. Girnius, aptardamas sukilimą, *„kuris turėjo būti“*, ir pabrėždamas jo spontaniškumą, teigia: *„Reikia nuosekliau apibrėžti tokias sąvokas kaip antisemitizmas ir sukilėlis, nustatyti priešastingumo ryšius tarp atskirų, bet susijusių įvykių, jungiant juos į bendrą pasakojimą, bet nenuvertinant jų savitumo. Darbų dar liko.“*¹

Iš tikrųjų liko, ir šis straipsnis skiriamas įvardyti būsimiems darbams, juo labiau kad artėja Birželio sukilimo ir Antrojo pasaulinio karo įvykių Lietuvoje pradžios 80-metis. Paanalizuokime terminus. Internete paskelbtas terminų žodynas nurodo, kad „sukilimas“ – *„tai yra masinis, paprastai ginkluotas pasipriešinimas“*. Tačiau ar ginkluotas pasipriešinimas visada laikytinas sukilimu? Pasipriešinimas gali būti siejamas ir su ilgalaike rezistencine kova, kur, be abejojimo, kaip atskiras įvykis gali būti ir sukilimas. Juk priešinimasis spaudos lietuviškais rašmenimis draudimui XIX a. antroje pusėje, aktyvūs bandy-

mai atgauti spaudą nelaikomi sukilimu. Visais atvejais „sukilimas“ yra tiksliai apibrėžtas įvykis, turintis politinį tikslą, programą, pradžią ir pabaigą. Tai istorinis šio termino suvokimas. Vėlesni įvykiai laikomi posukiliminiais. Sukilėliai, vėliau dalyvavę politiniuose įvykiuose, laikomi „buvusiais sukilėliais“.

Sukilėlių veiksmai

Berlyne 1940 m. lapkričio 17 d. įsteigtas Lietuvių aktyvistų frontas (toliau – LAF) kėlė sau tikslą atgauti Lietuvos nepriklausomybę. Pralaimėtų sukilimų pamokos buvo išmoktos, suvokiant, kad reikia ne tik vienyti patriotines jėgas, bet ir laukti tinkamo momento. Pasinaudota birželio 22-osios rytą prasidėjusiu SSRS ir Vokietijos karu. Tai buvo tinkamiausias metas pareikšti savo valią, kai vieni okupantai jau rengiasi palikti miestą, o kiti dar neatėję. Juk aišku, kad Vokietijos karinė vadovybė, užėmusi Vilnių, su jokia visuomenine organizacija nediskutuos apie užkariautos šalies nepriklausomybę. Taigi reikėjo įvykiams užbėgti už akių, ir tai buvo sėkmingai padaryta. Tą pačią birželio 22 d. Kaune (Aleksote, o kiek vėliau ir miesto centre) sukilo LAF būriai, privertę

Raudonąją armiją (toliau – RA), komunistų partijos šulus ir sovietų valdžios pareigūnus trauktis. Vidurnaktį jie jau paniškai bėgo iš miesto.² Sukilėliai greitai perėmė Prezidentūrą, paštą, telegrafą, radijo stotį. Birželio 23 dieną, 9 valandą 28 minutės iš Kauno radiofono LAF įgaliotinis Leonas Prapuolenis perskaitė Lietuvos valstybės atkūrimo deklaraciją ir paskelbė sudarytos Lietuvos laikinosios vyriausybės (LV) sąrašą: „*Susidariusioji Laikinoji vėl naujai atgimstančios Lietuvos Vyriausybė šiuo skelbia atstautanti Laisvą ir Nepriklausomą Lietuvos valstybę.*“³ „*Tautiečiai, vokiečių armija raudonuosius grobikus iš Lietuvos baigia vyti. Lietuvių tauta, išvaduota iš jungo, ryžtasi gyventi vėl laisva, nepriklausoma. Jau sudaryta Laikinoji vyriausybė ir jau perima Valstybės vairą ir įstaigas į savo rankas*“⁴ – sklido po visą Lietuvą.

Vienu svarbiausių sukilimo židinių tapo Vilnius. Birželio 23 d. universitete susirinkę sukilėliai sudarė Vilniaus ginkluoto sukilimo vyriausiąją vadovybę. Nepaisant to, kad sovietų NKVD (*narodnyj komissariat vnutrennich del*) nemažai LAF narių jau buvo suėmęs, todėl tinkamai pasirengti nespėta, sukilti nutarta tos pačios dienos septintą valandą vakaro. Ypač aktyvūs buvo Vilniaus universiteto medicinos ir teisės fakultetų studentai, sugalvoję sukilimo slaptažodį – „Gedimino kalnas“. Lietuvos valstybinė vėliava dar prieš septynias iškilo virš universiteto, kiek vėliau virš Gedimino pilies. Studentas M. Namajūnas 1941 m. liepą laikraštyje *Naujoji Lietuva*, prisimindamas birželio 23-iosios pirmadienį, rašė: „*Apie fronto padėtį nėra žinių. Gal dar per anksti organizuoti partizanus? Tačiau – žūti ar laimėti. Iniciatyva studentų rankose. Pirmadienio popietę pradami organizuoti partizanai. Studentų partizanų štabas įsikuria centriniuose universiteto rūmuose. Apie 18–19 val. universiteto centrinių rūmų bokštelyje suplevėsuoja trispalvė. Tai pirmoji trispalvė, kuri suplevėsavė Vilniuje. Kiek širdžių suvirpėjo iš džiaugsmo, kai pamatė vėjo plakamą mūsų vėliavą! Ne vienas apsiverkė, pamatęs ją, ne vienas dar labiau pasiryžo ir, spausdamas ginklą, išėjo į gatvę tarp švilpiančių*

sviedinių, pasiryžęs apvalyti miestą nuo bebėgančių „nenugalimųjų“, kad su mažesnėmis aukomis galėtų įžygiuoti išvaduotojai.“⁵

Į sukilėlių gretas jungėsi ir buvę Lietuvos kariuomenės kariai, pabėgę iš RA 29-ojo teritorinio šaulių korpuso, dislokuoto Vilniuje ar aplink jį. Pasak Arūno Bubnio, lietuvių karių sukilimas Vilniuje prasidėjo birželio 23 d. apie 15–16 valandą Antakalnio kareivinėse Kosciuškos gatvėje, kur bazavosi RA 234-asis ir 259-asis šaulių pulkai, netrukus užmezgę ryšius su 234-ojo šaulių pulko sukilėliais, kuriems vadovavo sanitarijos viršila Juozas Žvirblis. Abi grupės susijungė, užėmusios kovines pozici-

Šeštojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margirio pulko vyresnieji karininkai ir puskarininkiai. Pirmoje eilėje pirmas iš dešinės sėdi 1941 metų Birželio sukilimo dalyvis karys sukilėlis Eduardas Grabauskas. Tikėtina, šioje nuotraukoje yra ir daugiau būsimų sukilėlių. 1940 m. Eugenijaus Butkaus archyvas

jas tarp Šv. Petro ir Povilo bažnyčios bei Vilnelės. Ant Trijų Kryžių ir Gedimino kalno sukilėliai buvo išdėstę sunkiuosius kulkosvaidžius, iš kurių apšaudė Kosciuškos gatve besitraukiančius RA dalinius.⁶ Tada žuvo buvęs Lietuvos kariuomenės eilinis, po okupacijos – 234-iojo šaulių pulko sanitaras, karys sukilėlis Vincas Andrieušis.

Susirėmimai su raudonarmiečiais vyko įvairiose Vilniaus vietose – prie Šv. Petro ir Povilo bažnyčios, Didžiojoje bei Trakų gatvėse, ant Trijų Kryžių kalno ir kt., kur žuvo ne vienas sukilėlis. Naktį iš birželio 23-iosios į 24-ąją raudonarmiečiai pasitraukė, o ankstyvą rytą miesto šiaurinėje dalyje pasirodė vokiečių tankai. Vokietijos kariuomenė buvo pasirengusi miestą bombarduoti. Sukilimo dalyvis, tuo metu studentas Vytautas Rimkus, atsimena: „*Dideliam vokiečių nustebimui Vilniuje daug kur gulėjo nušauti sovietų kariai, sunaikinti įvairiausių rūšių sovietų auto vežimai. Jie negalėjo atsistebėti, kad tuos milžiniškus nuostolius Sovietų Rusijos karinėms jėgoms padarė visai menkai ginkluoti partizanai lietuviai.*“⁷ Taigi sostinės bombarduoti neprireikė, tai buvo viena iš sukilimo pergalų.

Dailės muziejaus rūmuose birželio 24 d. pradėjo veikti LAF Vilniaus štabo įkurtas Piliečių komitetas, perėmęs iš sovietų ir sutvarkęs Vilniaus miesto ir jo srities administracijos ir ūkio aparatą.⁸ Sukilimas vyko neilgai – nuo birželio 22-osios iki birželio 28 dienos, kai Trečiojo Reicho vadovybė pareikalavo atiduoti ginklus, uždraudė dėvėti buvusias uniformas, o partizanų dalinius perorganizuoti į reguliarų junginį.⁹ Šią datą galima laikyti sukilimo pabaiga. 1941 m. birželio 29 d. *Naujoji Lietuva* rašė: „...Mūsų tautos istorijoje antrą kartą platesniu mastu pasirodė lietuviai partizanai ir antrą kartą prieš tą patį priešą – prieš bolševikus. Ir prieš 22 metus, ir dabar mūsų partizanai savo krauju uždokumentavo lietuvių tautos pasiryžimą kovoti už laisvę, kurią bolševikai mums buvo klastingu būdu išplėšę.“¹⁰ Naujieji okupantai Lietuvos nepriklausomybės nepripažino. 1941 m. liepos antroje pusėje vokiečių karinė valdžia įsakė išformuoti Vilniaus aktyvistų štabą ir sukilėlių būrius, laikinai veikė tik

sukilėlių įsteigtas Vilniaus miesto ir sričių piliečių komitetas.¹¹

Ar sukilimas laimėjo? Tuo metu – ne, bet istoriniu požiūriu tai buvo didžiulė pergalė. Išgelbėti nuo sugriovimo Kaunas ir Vilnius, paneigtas mitas apie Lietuvos įstojimą į SSRS savo noru, o svarbiausia – paskleista žinia, kad lietuviai kovoja už laisvą valstybę. Edvardas Gudavičius pabrėžia: „*Galima skaičiuoti, kiek dienų ar savaitių gyvavo Lietuvos valstybingumas 1941 m. vasarą, bet niekas nepaneigs, kad jis gyvavo. Galima kartoti, kad Lietuva kapituliuavo 1940 metais, bet niekas nepaneigs, kad ji sėkmingai sukilo 1941 m. birželį. Visa tai birželio 23-iąją stato į vieną gretą su Vasario 16-ąja ir Kovo 11-ąja.*“¹²

Be abejo, tai įkvėpė ir skatino tolesnes kovas už Nepriklausomybę, tačiau tai jau kitas istorijos etapas, kuriam Sukilimas turėjo didelės reikšmės.

Birželio sukilimo dalyvių kapavietės

Vykstant kariniams veiksams, žuvusiuosius užkasdavo jų žūties vietose, tik paskui palaikus perkeldavo į artimiausias kapines ar tam tikslui įrengtas kapavietes. 1941 m. birželio 26 d. Vilniaus miesto policijos VII nuovados viršininko pranešime Vilniaus miesto policijos vadui rašoma: „*Šiandien Rasų kapinėse bus laidojami lietuvių aktyvistai ir lietuviai kariai, kurių lavonai yra surinkti iš įvairių miesto vietų.*“¹³ Birželio 25 d. Kaune vokiečių ir lietuvių kalbomis buvo irgi informuojama, kad sukilėliai bus laidojami birželio 26 d. vakare, 20 valandą: „*Bet kuris minios susibūrimas šiuo metu nepageidaujamas. Todėl žmonės laidotuvių metu rinktis į kapus nebus leidžiami. Į kapus bus įleidžiami tik žuvusiųjų giminės, turintieji asmens dokumentus. Laidojimo iškilmės bus transliuojamos per radiją.*“ Tikėtina, tokia pati tvarka buvo nustatyta ir Vilniuje.

Naujųjų Rasų kapinėse sukilėlių kapavietė parinkta šalia 1919–1920 m. žuvusių lietuvių karių kapų. Ten buvo laidojama ir iki birželio 26 d. *Naujoji Lietuva* 1941 m. lapkričio 7 d. paskelbė straipsnį apie kario sukilėlio Antano Čibiro mirtį birželio 24 d. ir iškil-

Birželio sukilimo dalyvių kapavietę Naujosiose Rasų kapinėse žymi meistro Algio Laimos ir skulptoriaus Leono Avlo 1995 m. restauruotas koplytstulpis. 2020 m. birželis Vidos Girininkienės nuotr.

mingas jo laidotuves 25 d.: „Auto sunkvežimis vežė narsųjį Tėvynės sūnų trispalve apdengtame karste per visą Vilniaus miestą, pro Gedimino kalną, pro Katedrą, siauromis senamiesčio gatvėmis. Rasų karių kapinėse paskutinį kartą atlydėjusieji draugai atsisveikino su savo broliu, atidavusiu savo Tėvynei didžiausią auką – gyvybę. Atsisveikinančių akyse ašaros, o širdyje jausmas: „Ir mes aukosimės Tavo, Antanai, pavyzdžiu, už geresnę ir laimingesnę Lietuvos ateitį.“¹⁴

Tyrimai rodo, kad tarpukariu Antakalnio kapinėse 1919–1920 m. žuvusių lietuvių karių kapavietės nebuvo. Pavienių kapų galėjo būti, bet kapavietė buvo tik Rasose. Vilniaus miesto savivaldybės administracijos Švietimo, kultūros ir sporto departamentas pagal 2018 m. spalio 10 d. sutartį man skyrė Vilniaus miesto istorijos tyrėjo stipendiją šiems tyrimams atlikti, už tai esu labai dėkinga. Peržiūrėjusi daugybę dokumentų Lietuvoje, pagal galimybes ir Lenkijoje, nustačiau karių laidojimo Antakalnio kapinėse 1919–1920 m. seką. Kai kurie momentai yra susiję ir su šia tema. Lietuvos vidaus reikalų ministerija 1938 m. gruodžio 15 d. oficialiai užklausė Vilniaus vaivadiją, ar yra Vilniuje Lietuvos kariuomenės karių kapų, jei yra, prašė nurodyti vardą, pavardę, mirties datą ir tikslią kapo vietą. Į tai tą pačią dieną buvo atsakyta, nurodant karių kapines Vilniaus krašte ir lietuvių

karių kapavietę Rasose Nr. 2 (tai Naujosios Rasos), pabrėžiant, kad jas „globoja vietos lietuvių visuomeninės organizacijos“.¹⁵ Kad Antakalnio kapinėse nebuvo karių savanorių kapavietės, liudija ir periodika. *Karys* 1940 m. birželio 6 d. paskelbė straipsnį „Karių kapai Vilniuje“: „1920 m. gindami Vilnių žuvo nemaža mūsų karių. Vieni jų ilsisi Vilniaus Rasų kapinėse, o kiti įvairiose kitose vietose. Didesnė dalis Vilniaus gynėjų palaidota Rasų kapinių šiauriniame kampe tarp Sukilėlių ir Geležinės gatvių. Ten yra ir lenkų karių palaidota. Jiems pastatyti akmeniniai paminklėliai. Yra ir bendras paminklas – nelabai estetiškas stulpas, kuris skiria lenkų ir lietuvių kapus. [...] Antakalnyje yra atskiros karių kapinės, kurių plotas apie 18 ha. Vieta labai graži – kalneliai, slėniai, miškas. Ten palaidota tūkstančiai rusų, vokiečių ir lenkų karių. Tarp rusų daug lietuviškų pavardžių. Tai per Didįjį karą žuvę lietuviai, tarnavę rusų kariuomenėje. [...] Š. m. gegužės 21 d. Kariuomenės Štabo Spaudos ir Švietimo Skyriaus viršininko plk. Šarausko iniciatyva šias kapines apžiūrėjo tam tikra komisija, kurioje be plk. Šarausko, buvo: I PD štabo viršininkas g. št. Plk. Gustaitis, Karių Kapų Tvarkymo Komisijos pirmininkas plk. ltn. Krikščiūnas ir Vilniaus Miesto Savivaldybės Statybos Skyriaus viršininkas inž. arch. V. Žemkalnis-Landsbergis. Ši komisija išrinko vietą mūsų kariams laidoti ir nustatė bendrus šių kapinių sutvarkymo metmenis. Tačiau tam įvykdyti reikia daug darbo, nemaža lėšų ir ilgesnio laiko.“¹⁶

Taigi vieta Antakalnio kapinėse laidoti lietuvių kariams buvo parinkta dar iki sovietų okupacijos. Būtent šioje vietoje 1940 m. gegužės 25 d. buvo palaidotas Lietuvos kariuomenės Trečiojo dragūnų Geležinio Vilko pulko karys Jonas Karalius. Šis kapas yra išlikęs. Šalia buvo laidojami ir 1941 m. Birželio sukilimo dalyviai. Yra duomenų, kad leista artimųjų palaikusi ir palaidoti savo apylinkių kapinėse, tačiau, vykstant kariniams veiksams, tai buvo sunku padaryti. Kaip minėta, šioje kapavietėje palaidotas birželio 23 dieną žuvęs karys sukilėlis Vincas Andriušis. *Karys* apie jo mirtį rašė: „Jis, kaip sanitaras irgi ėjo dvejus pareigas. Ginklu rankoje drąsiai

naikino ir persekiojo besitraukiančių rusų eiles ir rūpinosi sužeistais kovos draugais. Priešas buvo visai netoli ir ėjo žūtbutinės kovos tarp mažo lietuvių skaičiaus ir pakrikusios priešo masės. Kautynių sukury buvo sužeistas vienas lietuvių kareivis. Tai pamatęs, eil. Andriušis, nepaisydamas savo gyvybei gresiančio pavojaus, puolė suteikti pagalbą sužeistajam. Perrišant sužeistąjį lietuvių, tuo tarpu arti prislinko vienas sovietų ir už medžio pasislėpęs nukovė uoliai sanitarines pareigas einantį eil. Andriušį. Tai buvo birželio 23 d. Eilinis palaidotas Antakalnio karių kapinėse.¹⁷

Tai pirmasis sukilėlis, palaidotas Antakalnio kapinėse. To meto spaudoje nurodytos ir kitų Antakalnio kapinėse palaidotų sukilėlių pavardės. 1942 m. birželio 13 d. kursantas Leonas Čiudinskis prisimena pabėgimą iš sovietinės armijos birželio 22 dieną: „Vėliau antrą kartą pas mus atvyko psk. Ožiūnas ir pranešė, kad mieste sukilo lietuviai kariai ir veja bolševikus lauk. Pradėjome galvoti apie pabėgimą iš sargybos ir bendrai iš raudonosios armijos. Rusai buvo mums griežtai įsakę ginti savo sargybą iki paskutiniųjų, bet lietuviškas jausmas mums ką kita kalbėjo.“ Šio straipsnelio pabaigoje pateikta informacija: „Čia minimas psk. Ožiūnas žuvęs 1941 m. birželio 23 d., Vilniuje, kovose su bolševikais. Palaidotas Antakalnio karių kapinėse.“¹⁸ Sąrašė „Žuvusieji kariai arba bolševikų nužudyti pirmomis karo dienomis“ minimas ne tik Povilas Ožiūnas, bet ir kariai sukilėliai Vincas Andriušis, Zamaras (kitur – J. Zamoras).¹⁹ Karys 1942 m. lapkričio 28 d. pranešė: „Kursantas Leonas Žiaunys, tarnavęs Vilniaus pėstininkų mokykloje, 1941 m. birželio 23 d. buvo sužeistas Vilniuje ir mirė birželio 24–25 d. Palaidotas Antakalnio karių kapinėse.“²⁰ Vilniaus m. policijos VII nuovados viršininkas 1941 m. liepos 6 d. raportavo: „birželio mėnesio 24 dieną buvo renkami įvairūs kariški šaudmenys, mundiruotės, rūpinamasi užmuštųjų palaidojimu.“²¹ Visa tai liudytų, kad sukilėliai kovėsi su raudonarmiečiais, ne vienas žuvusysis palaidotas dar iki birželio 26 d. Tikėtina, kad abiejose kapinėse laidotuvės vyko organizuotai. Sukilėliai Rasose buvo laidojami už pinigus, kuriuos surinko Žuvu-

siems partizanams laidoti komitetas. Juos aprengravo, kitus laidotuvių reikalus sutvarkydavo Vilniaus universiteto studentai ir studentės.²² Tikėtina, kad ta pati komanda rūpinosi ir sukilėlių laidojimu Antakalnio kapinėse.

Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomas oficialus pranešimas apie sukilėlių kapus Rasų ir Antakalnio kapinėse. 1941 m. rugsėjo 3 d. Vilniaus miesto savivaldybės sekretoriatas pranešė Vilniaus srities komisarui, kad perduoda sukilėlių, palaidotų Antakalnio ir Rasų kapinėse, sąrašus ir kapaviečių planus: „Kartu su šiuo (raštu) įteikiame Jums planus kartu su vokiečių kareivių, kurie palaidoti karo kapinėse Vingyje (Zakrete), sąrašais. Taip pat siunčiame Jums sąrašus (su planais) žuvusių lietuvių partizanų (sukilėlių), kurie palaidoti Antakalnio ir Rasų kapinėse. Vokiečių karių kapai yra sutvarkyti, papuošti gėlėmis ir apsodinti tujų gyvatvore. Taip pat lietuvių partizanų (sukilėlių) kapai yra papuošti gėlėmis.“²³ Sukilėlių kapaviečių planai nerasti, tikėtina, jie yra Vokietijos archyvuose.

Pirmą kartą šį sąrašą paskelbiau 2014 m. spalio 31 d. laikraštyje *Lietuvos žinios*,²⁴ nurodydama sukilėlių kapavietę Antakalnio kapinių 11 kvartale (pašalį, skiriantį Pirmojo pasaulinio karo dalyvių ir 1919–1920 m. žuvusių lenkų karių kapavietes). Rengdama informacinį straipsnį, šių metų vasarą dar sykį aplankiau Birželio sukilimo dalyvių kapus, kuriuos jau žinojau, nes Antakalnio kapinių laidojimo knygoje jų pavardės yra. Tą sąrašą jau seniai buvau paskelbusi.²⁵ Jų kapus juosia tautinės juostelės. Prisipažinsiu, galvojau, kad Birželio sukilėlių kapavietė yra būtent 11-ame kapinių kvartale. Remdamasi kai kurių liudytojų atsiminimais, teigiau, kad iš jo kai kurie kapai perkelti į šių kapinių I kvartalą (kitoje pusėje, į dešinę nuo pagrindinių vartų), nes ten, giminių kapavietėse, yra sukilėlių Eduardo Grabausko ir Antano Gatavecko kapai. „Ilsėkis ramybėje. Liūdi mama, broli“, – užrašyta ant sukilimo dalyvio Gatavecko antkapio.

Iš Antakalnio kapinių vadybininkės Vandos Griūnienės gavau Grabausko sesers sūnaus prof. Eu-

genijaus Butkaus telefoną. Susitikome. Profesorius žinojo, kad jo dėdė, puskarininkis Eduardas Grabauskas dalyvavo Birželio sukilime. Jis buvo Šeštojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margirio pulko II bataliono karys. Gimė Viduklėje 1916 m. liepos 23 dieną. Nuo 1935 m. lapkričio 6 d. iki 1937 m. kovo 13 d. atliko būtinąją karinę tarnybą, vėliau tarnavo liktiniu. 1939 m. lapkričio 23 d. jam suteiktas puskarininkio laipsnis. Buvo baigęs keturias gimnazijos klases, nevedęs. 1941 m. tarnavo Vilniuje, žinoma, jau RA sudėtyje. Įsitraukė į sukilėlių gretas. Ant jo kapo buvo medinis kryžius. Dabartinis paminklas mamos Veronikos Grabauskienės iniciatyva pastatytas apie 1976 m. Tai vienas originaliausių antkapinių paminklų Antakalnio kapinė-

Veronika Grabauskienė prie sūnaus Eduardo Grabausko kapo Birželio sukilėlių kapavietėje Antakalnio kapinėse. Apie 1970 m. Eugenijaus Butkaus archyvas

se, sukurtas skulptoriaus Liongino Virbicko. Profesorius atsimena, kad ant dėdės kapo buvo medinis kryžius, šalia jo – ir daugiau tokių pat paminklų. Tą liudija šeimos išsaugota nuotrauka. Tai patvirtina, kad šioje kapinių dalyje buvo sukilėlių kapavietė, kurioje po karo imta laidoti sovietų karius, valdžios pareigūnus, civilius asmenis. Šią informaciją šių metų birželį, tikėdamasi sulaukti daugiau liudijimų, paskelbiau *Respublikoje*.²⁶ Netrukus sulaukiau Rasos Seibutytės skambučio. Mano minėtame 1941 m. sąrašė įrašytas jos močiutės sūnus Steponas Židonis, gimęs 1917 ar 1918 m., tarnavęs Lietuvos kariuomenėje. Tai liudijo ir išlikusi nuotrauka su įrašu antroje pusėje: „*Atminčiai iš karo tarnybos. 1940 m. VIII mėn. 29 d. Dar Lietuvos sargybos poste su draugu E. Igauniu.*“ Rasos mama, Stepono Židonio brolio duktė Felicija Seibutienė, žino apie dėdės dalyvavimą sukilime. Ji teigia, kad močiutė buvo gavusi pranešimą apie sūnaus žūtį ir pasiūlymą palaidoti giminės kapavietėje Panevėžyje, bet karo aplinkybėmis to nebuvo galima padaryti.

Taigi minėtas 1941 m. rugsėjo 3 d. Vilniaus miesto savivaldybės sekretoriato sąrašas su nuoroda apie pridėtą kapavietės planą ir liudytojų parodymai leidžia tiksliai nustatyti žuvusių sukilėlių palaidojimo vietą šiose kapinėse. Čia ta pačia surašymo tvarka pateikiu minėtą sąrašą, kuriame **paryškinau** sukilėlių, kuriems Antakalnio kapinėse yra išlikę paminklai, pavardes. Šalia pateikiu papildomus duomenis bei informaciją:

1. Žiaunys (Žiaurys) Leonas, Vilniaus pėstininkų mokyklos kursantas, karys sukilėlis, žuvo 1941-06-24 ar 25 d.;
2. Nežinomas Lietuvos karys;
3. **Ožiūnas Povilas**, Vilniaus pėstininkų mokykla, puskarininkis, karys sukilėlis. Užrašas ant paminklo: „Karūnas Povilas Ožiūnas, žuvęs kovose su bolševikais / 1941-06-23“;
4. Andriušis Vincas, Lietuvos kariuomenės I Ldk Gedimino pėstininkų pulko eilinis, po sovietų okupacijos 234 šaulių pulko sanitaras, karys sukilėlis. Žuvo 1941-06-23 gelbėdamas sužeistą sukilėlių karį;
5. Zamoras J, j. psk;
6. Nežinomas Lietuvos karys;
7. Nežinomas Lietuvos karys;
8. Nežinomas

Lietuvos karys; 9. Spudas Mykolas; 10. Mikolinskas Kazys; 11. Tonkevičius Vacys; 12. Nežinomas Lietuvos karys; 13. Dinda Vladas; 14. Jonavičius Juozas; **15. Grabauskas (sąrašė – Grabovskis) Eduardas (sąrašė – Edvardas)**. Antkapyje užrašyta kariuomenės dalis: Lietuvos kariuomenės Šeštojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margirio pulko II bataliono puskarininkis. Karys sukilėlis. Žuvo 1941 m. birželį; 16. Mikolaitis Vladas; 17. Šiaustas Albertas; 18. Nežinomas Lietuvos karys; 19. Nežinomas Lietuvos karys; 20. Nežinomas Lietuvos karys; 21. Gataučius Julius; 22. Nežinomas Lietuvos karys; 23. Nežinomas Lietuvos karys; 24. Nežinomas Lietuvos karys; 25. Gliubičius Antanas; 26. Gusarovas Simonas; 27. Nežinomas Lietuvos karys; 28. Nežinomas Lietuvos karys; 29. Nežinomas Lietuvos karys; 30. Židorius Steponas; **31. Navikas Antanas**. Antkapyje nurodyta Lietuvos kariuomenės dalis: „Pirmasis pėstininkų pulkas. Mirė 1940-09-01, 23 metų amžiaus“; **32. Karalius Jonas**. Antkapyje nurodyta Lietuvos kariuomenės dalis: „*Trečiojo dragūnų Geležinio Vilko pulkas. Karys sukilėlis. Gimė 1919 10 10. Mirė 1940-05-25*“; 33. Mažeika Povilas; 34. Nežinomas Lietuvos karys; 35. Nežinomas Lietuvos karys; 36. Nežinomas Lietuvos karys; 37. Jakubševičius Stasys; 38. Nežinomas Lietuvos karys; 39. Nežinomas Lietuvos karys; **40. Antanas Gataveckas**. Antkapyje iškalta data: „1917–1941.“

Taigi šiame sąrašė įrašyti 5 Birželio sukilimo dalyvių kapai, kurie yra išlikę. Kadangi įrašytas ir prieš sovietų okupaciją miręs Lietuvos kariuomenės karys Jonas Karalius, vadinasi, kariams laidoti buvo parinkta vieta. Visi paminklai perjuosti tautinėmis juostelėmis. Tame pačiame kvartale yra ir prieš okupaciją mirusio, bet į minėtą sąrašą neįtraukto **Kazio Juodgalvio** kapas, kurio antkapyje nurodyta data: „1918–1941-05-24“. Netoli yra ir po sukilimo mirusių karių **Jono Žiobos** (1918-10-01–1941-09) ir **Jono Vyšniausko** (1918-04-04–1941-10-02) kapai. Ant Žiobos paminklo iškalta: „*Ilsekis ramybėje narsus Lietuvos karys*.“ Taigi 1-ame Antakalnio kapinių kvartale žinomi aštuoni Birželio sukilimo dalyvių kapai. Visi yra

šalia vienas kito. Šešių sukilėlių kapus žymi vienodo tipo antkapiniai paminklai, Eduardas Grabauskas ir Antanas Gataveckas palaidoti giminės kapavietėje.

Tolėliau nuo šių kapų yra jaun. leitenanto Igno Talansko (1913-03-22 Zarasų aps. Antalieptės val. Purvynės k.–1941-09-02) kapas. Talanskas taip pat buvo karys sukilėlis. *Karys* nekrologe apžvelgė jo tarnybą Lietuvos kariuomenės I inžinerijos bataliono moko-mojoje kuopoje. Prieš karą jis tarnavo RA Vilniaus kariniame korpuse: „*Čia gyvendamas, palaiko glaudų ryšį su partizanais. Prasidėjus karui, dalyvavo slap-tame posėdy, kur susitarė dėl tolimesnio veikimo. [...] Grįžta į batalioną, su dviem sau patikimais žmonėmis paima iš I sandėlio kulkosvaidžių, granatų, šovinių ir viską nakties metu užkasa žemėje. Batalione didžiausias sambrūzdis, politrukas reikalauja iš Vilniaus bėgti, reikalauja išduoti esantiems rusams šovinių. Ignas šovinių politrukui neduoda ir ieško progos juo atsikratyti. Atvažiavus komisariui į Vilnių, minimas politrukas jau buvo likviduotas – nušautas gulėjo rūsio: rusai dar tebebuvo Vilniuje.*“ Po Vilniaus išvadavimo Ignas Talanskas buvo Savisaugos tarnybos kuopos vadas. Staiga susirgo, netrukus mirė. Buvo draugiškas, mylimas: „*tai įrodo ir tas faktas, kad patys kariai iškėlė mintį pastatyti ant jo kapo paminklą ir per 1 dieną suaukojo daugiau kaip 150 RM.*“²⁷

Sukilėlių kapai Antakalnio kapinėse buvo tvarkomi, prižiūrimi. 1941 m. rugpjūčio 23 d. Vilniaus miesto ir apskrities generalinis komisaras nurodė imtis būtinų priemonių sutvarkyti vokiečių ir lietuvių karių kapus.²⁸ 1941 m. rugsėjo 2 dieną laikraštis *Naujoji Lietuva* informavo, kad rūpinamasi lietuvių partizanų kapais Antakalnyje ir Rasose, jie aptvarkyti, papuošti, o tolesnė karių kapų priežiūra pavesta daržininkui Romanui Krausui, „*kuris dirba kontakte su atitinkamomis įstaigomis*“.²⁹ 1941 m. spalio 17 d. vokiečių valdžia nurodė, kad sukilėlių kapus tvarkytų įpareigoti civiliai asmenys ar bendruomenės.³⁰ Ir vėliau spaudoje yra duomenų apie žuvusių partizanų pagerbimą Antakalnio ir Rasų kapinėse. *Karys* 1942 m. lapkričio 28 d. rašė: „*lietuvių partizanų, žuvusių kovoje vežant iš Lietuvos bolševikus, kapų tvarkymas turi būti vykdomas*

tokia pat tvarka, kaip ir vokiečių kapų tvarkymas.³¹ 1943 m. lapkričio 3 d. *Naujoji Lietuva* paminėjo, kad visų partizanų kapus puošia geltonos ir melsvos našlaitės ir kuklūs mediniai kryžiai.³² Nedidelius kryžius mini ir *Karys* 1943 m. lapkričio 6 d.³³

Post scriptum

Antakalnio kapinėse yra išlikę 9 Birželio sukilimo dalyvių kapai. O iš viso šiame kvartale, negalutiniais duomenimis, buvo palaidoti 44 Birželio sukilimo dalyviai, iš kurių 19-os pavardės nenustatytos. Galimas dalykas, kad tarp „nežinomų“ yra ir 9 sukilėliai, kurių pavardes istorikas Valdas Striužas paskelbė 2006 m. išleistoje knygoje „1941 metų sukilimas Rytų–Pietų Lietuvoje“.³⁴

Taigi Vilniuje 1941 m. žuvo ar mirė nuo žaizdų 78 Birželio sukilimo dalyviai: 44 palaidoti Antakalnio kapinėse, 34 – Rasose. Kalbant apie Rasas, būtina pažymėti, kad 1941 m. rugsėjo 3 d. Vilniaus miesto savivaldybės sekretoriato sąraše nurodytos 8 sukilėlių pavardės neįtrauktos nei į Striužo,³⁵ nei į Lietuvos Respublikos kultūros vertybių registrą: 1. Dobrolskis Antanas; 2. Žilionis Vaclovas; 3. Kaulakis Jonas; 4. Bendoraitis; 5. Dobrolskis (Dobrovolskis?) Antanas; 6. Mickevičius Zigmąs; 7. Puckarino Kazys; 8. Pipikas Juozas.

Tačiau sukilėlių, be abejo, buvo daugiau. Jų biografijas dar reikia ištirti. Didelė jų dalis – buvę Lietuvos kariuomenės kariai, pabėgę iš Raudonosios armijos, likę ištikimi priesaikai ginti savo šalį. O Lietuvos kariuomenės kariai, priklausę 179-osios šaulių divizijos likučiams, apsupti rusų kariuomenės, dažnai pėsčiomis, apšaudomi priešo lėktuvų, buvo varomi šimtus kilometrų Polocko link. Tai sovietų valdžios vykdyto Lietuvos kariuomenės genocido aukos. Ar bus kas jas prisimena? Tai ta pati 1941 m. Birželio istorija. ■

¹ Kęstutis K. Girnius. Sukilimas, kuris turėjo būti. *Naujasis židinys–Aidai*. 2020, nr. 5, p. 7.

² Arūnas Bubnys. 1941 metų Birželio sukilimas ir Lietuvos Laikinoji

vyriausybė. Tautos teisė sukilti. *Medžiaga ir dokumentai 1941 m. Birželio sukilimui įvertinti*. Kaunas: *Atmintis*. 2001, p. 33.

³ Sigitas Jegelevičius. Tautos teisė sukilti, p. 23.

⁴ Ten pat.

⁵ M. Namajūnas. Pirmieji partizanai – Vilniaus universiteto studentai. *Naujoji Lietuva*. 1941-07-09, nr. 10.

⁶ Arūnas Bubnys. 1941 m. birželio sukilimas Vilniuje, *www.alkas.lt*, 2020-06-21.

⁷ Vytautas Rimkus. Lietuvių sukilimas Vilniuje 1941 m. *Iš asmeniškų prisiminimų ir išgyvenimų*. Nida: *Nidos knygų klubo leidinys*. 1984, p. 65.

⁸ Ričardas Čekutis. 1941 m. sukilimas Vilniuje. *Voruta*. 2011-07-02, nr. 13.

⁹ LCVA, f. R-1444, b. 8, l. 28, 36.

¹⁰ Partizanai. *Naujoji Lietuva*. 1941-06-29, nr. 1.

¹¹ Arūnas Bubnys. 1941 m. birželio sukilimas Vilniuje.

¹² Prof. hab. dr. Edvardo Gudavičiaus samprotavimai dėl 1941 m. Birželio sukilimo. *Tautos teisė sukilti...*, p. 88–89.

¹³ LCVA, f. R-689, ap. 4, b. 316, l. 59.

¹⁴ Ltn. K. Venslovas. Rusams bėgant. *Naujoji Lietuva*. 1941-11-07, nr. 112.

¹⁵ LCVA, f. 51, ap. 10, b. 337, l. 48–49.

¹⁶ J. Karių kapai Vilniuje. *Karys*. 1940-06-06, nr. 23.

¹⁷ Mūsų vyrai prieš raudonuosius. *Karys*. 1942-01-17, nr. 4.

¹⁸ St. Širvys. Iš karių anketų. *Karys*. 1942-06-13, nr. 25.

¹⁹ Žuvusieji kariai arba bolševikų nužudyti pirmomis karo dienomis. *Karys*. 1942-01-17, nr. 4.

²⁰ Pranešimas. *Karys*. 1942-11-28, nr. 49.

²¹ LCVA, f. R-689, ap. 4, b. 316, l. 204.

²² A. V. Palaidoti 24 žuvę partizanai. *Naujoji Lietuva*. 1941-07-05, nr. 7.

²³ LCVA, f. R-614, ap. 1, b. 749, l. 5.

²⁴ Vida Girininkienė. Jie nenorėjo mirti. *Lietuvos žinios*. 2014-10-31, nr. 212.

²⁵ Vida Girininkienė. Antakalnio kapinės. *Liaudies kultūra*. 2000, nr. 5, p. 23; Vida Girininkienė. Vilniaus kapinės. Vilnius: *Atkula*. 2004, p. 192.

²⁶ Vida Girininkienė. 1941 metų birželis Antakalnio ir Rusų kapinėse (I). *Respublika*. 2020-06-20–26, nr. 24.

²⁷ K. T. A. A. j. ltn. Ignas Talanskas. *Karys*. 1941-12-23, nr. 1.

²⁸ LCVA, R-685, ap. 5, b. 1, l. 53 v.

²⁹ Rūpinamasi vokiečių karių kapais. *Naujoji Lietuva*. 1941-09-02, nr. 56.

³⁰ LCVA, R-614, ap. 1, b. 749, l. 10.

³¹ N. L. Karių kapai tvarkomi valstybės lėšomis. *Karys*. 1942-11-28, nr. 49.

³² A. Lukštas. Vėlinės Rasose. *Naujoji Lietuva*. 1943-11-03, nr. 257.

³³ J. Davičikas. Vėlinės Rusų kapuose. *Karys*. 1943-11-06, nr. 45.

³⁴ Valdas Striužas. 1941 metų sukilimas Rytų–Pietų Lietuvoje. *Žaltvykslė*. 2007, p. 215–216.

³⁵ Ten pat, p. 212–214.

KUR DINGO KARALIŠKOJI DĖŽUTĖ?

Daug metų gyvendama Varšuvoje, paskui dažnai ten nuvažiuodama, pavydžiai stebėjau, kad mūsų kaimynai lenkai taip puikiai išmano savo šalies istoriją, gali daug papasakoti apie kiekvieną iškilesnę asmenybę, o praeitį vertina su pasididžiavimu, pabrėždami pasiekimus, tautos didvyriškumą, Lenkijos reikšmę Europai, pasauliui. Teko ne kartą pripažinti, kad net ir su Lietuvos istorija jie susipažinę geriau negu daugelis lietuvių... Išsamias istorijos žinias lenkai perima iš kartos į kartą, gauna šeimose, o ypač mokyklose iš mokytojų eruditų ir gerai parengtų vadovėlių. Lenkijos knygynuose, priešingai nei mūsų šiuo metu, apstu leidinių, analizuojančių įvairiausias istorijos tarpsnius, pasakojančių apie buvusius valdovus, didikų gimines, tautos herojus, jų nuveiktus darbus. Beveik kiekvienoje su istorija susijusioje knygoje dažniausiai labai palankiai minima Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, tačiau daugelį garsiųjų didikų, kunigaikščių, kuriuos vadiname lietuviais, mūsų kaimynai laiko lenkais. Jie nuolat pabrėžia, kad asmenybių biografijos atskleidžia valstybės istoriją, taip ugdoma jaunosios kartos pagarbą tėvynei, meilę savo šaliai.

Stebina ir lenkų pastangos atkakliai ieškoti per įvairius karus ar pokariu dingusių, galimai pavogtų, išvežtų istorinių bei meno vertybių, ne tik didikų, itin reikšmingų objektų, brangenybų, kadaise priklausiusių karaliams, iškiliejiems veikėjams, bet ir smulkiausių daiktelių. Jau keletą dešimtmečių aistras kelia Karališkosios dėžutės, kurią XVIII–XIX a. sandūroje

sukaupė kunigaikštienė Izabelė Čartoriska [Czartoryska], likimas.

Kaip teigia lenkų istorikai, vienturtė LDK didžiojo iždininko, artilerijos generolo, iš vokiečių aristokratų kilusio magnato Jurgio Detloffo Flemingo dukra Izabelė, sulaukusi vos 15 metų, buvo ištekinta už Podolės žemių generalinio seniūno, vėliau Lietuvos kariuomenės I divizijos vado kunigaikščio Adomo Kazimiero Čartoriskio. Jų santuoka buvo ne iš meilės, bet, kaip tais laikais įprasta tarp didikų, iš išskaičiavimo – siekta užtikrinti glaudesnius dviejų galingų giminių ryšius. Kurį laiką Izabelė visiškai nesidomėjo nei visuomenės reikalais, nei politika, bet vėliau tapo viena įtakingiausių LDK ir Lenkijos karalystės moterų, didele patriote. Užsibrėžusi tikslą ugdyti visuomenės pilietiškumą, žadinti tautinę dvasią, ji stengėsi, kad kuo daugiau istorijos relikvijų, kultūros paveldo kūrinių išliktų ateities kartoms. Tuo troškimu Čartoriska ypač užsidegė po Abiejų Tautų Respublikos (ATR) antrojo padalijimo 1793 m. Visa šalis tuomet buvo sukręsta žinios, kad Prūsijos valdovo Frydricho Vilhelmo II kariai apiplėšė Vavelio karališką lobyną, pasisavino 19 vertingiausių insignijų, tarp jų Boleslovo Narsiojo ir Stepono Batoro karūnas, kardus, relikvijorius, karalienių karūnas ir kt. Buvo pavogti svarbiausi valstybės simboliai. Kas liko nepagrobta, be kita ko, ir kardą, kurį Vladislovas Jogaila gavo prieš Žalgirio mūšį, apsiėmė saugoti kunigaikštienė Izabelė.

Ši ne itin daili moteris su rauptą randais veide vis dėlto nestokojo kerinčio žavesio. Jaunystėje, nors jau ištekė-

jusi, garsėjo kaip prabangių Europos salonų liūtė, didelė koketė ir viliokė. Politika jai nerūpėjo, kur kas labiau domino meilės nuotyčiai. Jaunosios Izabelės žavesiui neatsispyrė net ATR karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis – jiedu susilaukė nesantuokinės dukters. Romaną su Rusijos ambasadoriumi Varšuvoje vainikavo sūnus, iš meilės ryšio su generolu Francišeku Branickiu gimė kita kunigaikštienės duktė. Izabelė turėjo ir daugiau meilužių, pagimdė šešis vaikus, tačiau tik pirmojo tėvas, anot istorikų, – sutuoktinis Adomas Čartoriskis, beje, irgi nevengęs meilės romanų. Anuomet vieša paslaptis buvo ir tai, kad vyras pats pristatydavo žmoną į Karalių rūmus, kai ten jos laukdavo Poniatovskis. Kita vertus, gerokai už Izabelę vyresnis Čartoriskis labai rūpinosi jos išsilavinimu, išprusimu, ugdė gebėjimus jausti meną, jį vertinti, lavino skonį, atskleidė kolekcininkės talentą. Ji tapo iškilia visuomenės veikėja, mecenate, rašytoja, paveldo globėja, tautos sąmoningumo skatintoja. Be to, vis aktyviau įsitraukė į politiką, entuziastingai sutiko Gegužės 3-iosios konstituciją, rėmė Tado Kosciuškos vadovaujamą sukilimą prieš carinę Rusiją.

Gavusi pasiūlymą globoti išlikusias nepaprastai svarbias Vavelio lobyno relikvijas, kunigaikštienė Pulavuose, Čartoriskių rezidencijos parke, pastatė Sibilės šventovę, specialiai skirtą „lenkų tautos brangenybėms“ saugoti. Jos pageidavimu, pastatas, suprojektuotas pagal Vestos šventyklą Tivolyje, turėjo liudyti buvusią LDK ir Lenkijos karalystės galią, didingumą. Nors bendra valstybė po padalijimų dingo iš Europos žemėlapių, Izabelė neabejojo, kad ilgainiui ji atgims.

Šventovės eksponatus papildė istoriko, kolekcininko Tadeuszo Czackio archeologiniai radiniai. Tautinės kolekcijos idėją labai palaikė garsiausios to meto didikų giminės: Radvilos, Sapiegos, Oginskiai, Potockiai, Lubomirskiai... Jie atvėrė savo lobynus ir į Pulavus ėmė plaukti magnatų sukauptos istorinės, meninės vertybės.

Sibilės šventovėje šalia didingų meno kūrinių, reikšmingų istorinių eksponatų buvo ir itin savotiška kolekcija, kunigaikštienės surinkta kelionėse po Europą: akmenukai nuo Romeo ir Džuljetos kapo, Napoleono plaukų sruoga, Petrarkos spintelės dalis, net Tado Kosciuškos džiūvėsėlis. O greta – Leonardo da Vinci'o,

Rembrandto, Rafaelio paveiksiai. Toks derinys iki šiol glumina meno istorikus.

Čartoriskiai, kaip ir dauguma magnatų, nuolat supirkinėjo meno kūrinius. Turėti nuosavą kolekciją buvo garbės ir prestižo reikalas. 1774 m. jie įsigijo Rembrandto „Peizažą su geruoju samariečiu“, paskui Italijoje nusipirko Rafaelio „Jaunuolio portretą“, o netrukus – Leonardo da Vinci'o šedevrą „Dama su šermuonėliu“. Unikalūs garsių menininkų darbai pavertė Čartoriskių kolekciją išskirtine. Tačiau kunigaikštieni Izabelei labiausiai rūpėjo išsaugoti istorines vertybes ir pristatyti jas visuomenei. Šios mecenatės, filantropės begalinis užsidegimas, atkaklumas, jos vyro, erudito, istorijos, literatūros žinovo, bibliofilo, poligloto Čartoriskio ryšiai tiek su vietiniais, tiek su užsienio aristokratais ir, žinoma, vienos galinčiausių Europoje giminių, kurios herbo centre – Lietuvos Vytis, turtai leido sukaupti nepriylgstačią kolekciją. Tiesa, anuomet jau būta ir daugiau reikšmingų rinkinių, pavyzdžiui, Stanislovo Augusto Poniatovskio, Arkadijos Radvilienės, tačiau jie visuomenei buvo neprieinami. O kunigaikštienė Izabelė atvėrė duris plačiai publikai susipažinti su eksponatais, tarp kurių ne tik karalių, etmonų, bet ir valstybės didvyrių Jono Chodkevičiaus, Tado Kosciuškos, Jono Zamoiskio, Stanislovo Žulkievskio, kitų asmeniniai daiktai, trofėjai, relikvijos. Ant pastato Pulavuose, kurį Izabelė vadino „valstybės iškilios praetities panteonu“, virš įėjimo buvo užrašyta „Praetitis – ateičiai“. Taigi pradėtas kurti pirmasis viešas muziejus.

Karališkoji dėžutė, kurią suprojektavo pati Čartoriska ir liepė pastatyti Sibilės šventovės centre, buvo nedidukė (49 x 34 x 27 cm), paauskuota, inkrustuota brangakmeniais. Jos stalčiukuose tilpo gausybė smulkių daiktų, anksčiau priklausiusių karaliams: aukso grandinėlės, pakabukai, laikrodžiai, žiedai su deimantais, sagės, valdovų antspaudai, rakteliai, diržai, tabokinės, liturginiai objektai, net stalo įrankiai. Ypač svarbiomis laikomos Žygimanto Senojo relikvijos – XVI a. kryžius, puoštas brangakmeniais su plačia aukso grandine, masyvus auksinis žiedas su kvadratinium deimantu. Pati dėžutė irgi meno kūriny.

Kai šalį apėmė 1830 m. lapkričio sukilimas, kunigaikštieni buvo jau 84-eri. Išsigandusi suirutės ir nujausda-

Karališkoji dėžutė

ma, kad sukilėliams veikiausiai nepavyks išvaduoti krašto iš Rusijos imperijos gniaužtų, Izabelė skubėjo gelbėti neįkainojamas vertybes. Prisiminusi, kaip jos mylimus Pulavus, kai žlugo Tado Kosciuškos sukilimas, nusiaubė Suvorovo vadovaujama rusų kariuomenė, dabar skubėjo slapstyti vertybes bažnyčiose, mokyklose, net valstiečių trobose. Karališkąją dėžutę, bėgdama į Galiciją, anuomet priklausiusią Austrijai, pasiėmė – įsidėjo į karietą.

Izabelei mirus 1835 m. (Čartoriskis mirė anksčiau), jų palikuonys emigravo į Prancūziją, Paryžiuje įsikūrė viešbutyje *Lambert*. Įspūdingoji kolekcija, kurią toliau kaupė Izabelės vaikai, anūkai ir kurią sudarė ne tik Leonardo da Vinci'o, Rembrandto, Rafaelio šedevrai, bet ir Luko Cranacho, Hanso Holbeino, Arturo Grottgero, Jano Mateikos, kitų garsių dailininkų drobės, karalių, Seimo maršalkų palikimas, istoriniai ginklai, egiptiečių ir etruskų sarkofagai, Antikos skulptūros, senovės graikų vazos, dramblio kaulo dirbiniai ir, žinoma, Karališkoji dėžutė, atsidūrė su jais Paryžiuje. Praėjus keliems dešimtmečiams, Izabelės anūkas Vladislovas 1876 m. nutarė viską pergabenti į Krokuvą, ten įsteigęs Kunigaikščių Čartoriskių muziejų, kur jų vertybės rado saugų prieglobstį. Tačiau saugu buvo tik iki Antrojo pasaulinio karo.

1939 m. vasarą, ore jau tvyrant nuojautai, kad Hitleris puls Lenkiją, eksponatus vėl teko gelbėti. Izabelės trečios kartos provaikaitis Augustinas Juozapas Čartoriskis, suvokdamas, kad Trečiojo Reicho meno istorikai neabejotinai žino, kokios turtingos aristokratų kolekcijos, ir be skrupulų jas pasisavins, nusprendė vertingiausius jų giminei priklausančius meno kūrinius, istorinius objektus, nedelsiant išgabenti į rezidenciją Seniavoje.

16 dėžių, tarp jų viena kukliai pažymėta trimis raidėmis LRR (Leonardas, Rafaelis, Rembrandtas) ir Izabelės Karališkoji dėžutė, slapčiomis naktį buvo sunkvežimiais nugabentos į Seniavos dvarą ir užmūrytos rūsyje. Po savaitės nacistinė Vokietija įsiveržė į Lenkiją.

Nei apie Karališkosios dėžutės turinį, nei apie jos išorę nieko konkretaus šiandien nebūtų galima pasakyti, jei vienas muziejaus darbuotojas 1939 m., prieš pat karą, nebūtų jos nufotografavęs. Hitleriui užėmus Lenkiją, vokiečiai greit surado paslėptas Čartoriskių dėžes (spėjama, išdavė kažkuris dvaro prižiūrėtojas) ir jas išdraskė. Teismo archeologė, knygų apie istorijos paslaptis autorė Joana Lamparska teigia, kad labiausiai nukentėjo kunigaikštienės Karališkoji dėžutė: „*Barbarai stvėrė brangakmeniais nusagstytus papuošalus, o senovinės monetas, antspaudai, laikrodžiai jiems nerūpėjo. Dar daugiau – jie mindžiojo didžiųjų meistrų paveikslus, ant Leonardo da Vinci'o „Damos su šermuonėliu“ liko batų atspaudas, meno šedevrai buvo išmėtyti, voliojosi ant grindų. Netrukus į slėptuvę įžengė dar vienas vokiečių kareivių būrys, tikriausiai būtent tada dingo ir Karališkoji dėžutė su didžiuma joje likusių daiktų. Vėliau po kruopščių tyrimų paaiškėjo, kad atsirado tik 8 iš dėžutėje buvusiųjų, tarp jų – karaliaus*

Alexander ROSLIN. Izabelės Čatoriskos portretas

Čartoriskių muziejus Krokuvoje. Ekspozicijos fragmentai

Žygimanto Augusto žmonių Elžbietos Habsburgietės ir Barboros Radvilaitės portretų diptikas. Be Karališkosios dėžutės buvo pagrobta beveik 400 auksinių numizmatikos kūrinių, apie 250 antikinės ir kitokios auksinės bižuterijos daiktų“, – rašo Lamparska.

Visos kolekcijos globą iš Augustino Juozapo perėmusiam Vytautui Čartoriskui gestapas pateikė gudrų ir gundantį pasiūlymą – kolekcijos saugumą užtikrins slaptoji Reicho policija. Anot lenkų meno istorikų, tai reiškė, kad hitlerininkų valdžios struktūrose vyko užkulisinė kova dėl vertingiausių eksponatų. Hitleris planavo įsteigti meno muziejų Lince, savų planų turėjo ir SS vadas Himmleris. Čartoriskų vertybės labai rūpėjo Goeringui, ketinusiame įkurti didingą privatų muziejų... Lenkijos žurnalas *Focus* rašo: „*Dar vežant „saugomas“ dėžes į okupuotą Krokuvą, iš jų dingo keletas daiktų. Dėl ribaus Čartoriskų giminės kėsnio varžėsi kone visi nacijų vadai. Yra žinoma, kad 1939 m. pabaigoje didysis trejetas – Rafaelis, Rembrantas ir da Vinci's buvo išgabenti į Berlyną. Paskui „Dama su šermuonėliu“ grįžo į Krokuvą, buvo pakabinta Hanso Franko, kurį III Reichas paskyrė Lenkijos generalgubernatoriumi, kabinete Vavelyje, o „Jaunuolio portretas“ ir „Peizažas su geruoju samariečiu“ iki 1942 m. gulėjo Deutsche Bank seife Berlyne. Po metų didysis trejetas vėl atsidūrė Krokovoje, tačiau trumpam, nes prasidėjo rusų armijos puolimas. Dėžės su meno kūrinių vokiečiai slapstė įvairiose vietose, kol galiausiai iš didžiojo trejeto liko tik dvejetas – nuostabūs Rafaelio paveikslas dingo kaip į vandenį. Da Vinci' o ir Rembrandto šedevrai buvo rasti per kratą Franko namuose 1945 m. Dabar kyla įvairiausių hipotezių, kur galėtų būti „Jaunuolio portretas“ – ar Frankas jį kažkur išgabeno, o gal pasisavino koks nors kitas hitlerininkas arba genialusis kūrinyt pražuvo karo verpetuose?“*

Dingo net 843 Čartoriskų kolekcijos daiktai. Didžiausiu praradimu laikoma Rafaelio „Jaunuolio portreto“ netektis, bet ne todėl, kad šis paveikslas šiandien kainuotų apie 100 mln. dolerių. Lenkai pabrėžia – šios vertybės pinigais neįkainojamos. Fondo „Projektas – istorija“ vadovas Piotras Kaluža teigia: „*Antrojo pasaulinio karo metais naciai išvogė mūsų turtą, o prieš beveik du šimtmečius taip pasiėlgė ir Prūsija, kai Vilhel-*

mo II įsakymu karališkąjį auksą, pagrobtą iš Vavelio, perlydė į monetas. Mes nesiliausime ieškoję net menkiausių Karališkosios dėžutės smulkmenų.“

Peripetijos, susijusios su Čartoriskų kolekcija, nesibaigė ir po karo. Į valdžią Lenkijoje atėjusiems komunistams senoji aristokratija anaipol nekėlė simpatijų. Privatus Čartoriskų muziejus be jokių derybų, be atlygio buvo prijungtas prie Krokuvos nacionalinio muziejaus. Remiantis Maskvos primestais sovietų metodais, daug eksponatų specialiai išsklaidyta po kitus muziejus. Čartoriskiai neturėjo jokios galimybės išsaiškinti, kokiais keliais ir kur nukeliavo jų sukauptos vertybės. Be to, iš kunigaikščių atimtos garsiosios kolekcijos nesiųsdavo į jokiais parodas užsienyje, nes valdžia baiminosi, kad kas nors iš svetur gyvenančių Čartoriskų bandys atgauti savo nuosavybę.

Tik 1991 m., kai buvo įkurtas Kunigaikščių Čartoriskų fondas, jų rinkinius, išlikusius Lenkijoje, imta eksponuoti ir kitose šalyse. Nuo pat Lenkijos nepriklausomybės atkūrimo intensyviai ieškoma dingusių vertybių. Policija atidžiai seka antikvarinę rinką, tikrina aukcionų ir galerijų pasiūlymus, peržiūri neteisėtai išvežtų paveldo objektų rejestrus. *Focus* ir kita spauda skelbia daiktų, dingusių iš Karališkosios dėžutės, piešinius arba nuotraukas, išlikusias iš tarpukario laikų. Gyventojai raginami peržiūrėti namuose sukauptus sendaikčius. „*Galbūt nemažai karališkųjų smulkmenų guli kur nors stalčiuose, nes pateko pas žmones, kurie net nenutuokia jų reikšmės, – istorija žino tokius atvejus. Tikriausiai daug kas atsidūrė Vokietijoje. Nesvarbu, kam pavyktų juos rasti, svarbiausia, kad visuomenė pagaliau vėl galėtų apžiūrėti istorines mūsų valstybės relikvijas. Jeigu jos kada nors vis dėlto atsiras, mūsų valstybei, tautai bus tokios pat svarbios kaip ir kunigaikštienės Izabelės Čartoriskos laikais*“, – sako lenkų muziejininkai. Kol kas teigiamų rezultatų nėra.

Nepriklausomybę atkūrusios Lenkijos valdžia Čartoriskų muziejaus rinkinių ir pastato savininku iškart pripažino giminės palikuonį Adomą Karolį Čartoriskį. Jo įkurtas Kunigaikščių Čartoriskų fondas prie Krokuvos nacionalinio muziejaus keletą metų sėkmingai bendradarbiavo su valstybės institucijomis, bet vėliau kilo ne-

sutarimų, užvirė ginčai tarp Čartoriskių šeimos atstovų ir muziejininkų, kurie jų fonde atstovavo valstybei. Tad Kultūros ministerija pasiūlė Čartoriskiui, kad nupirks kolekciją ir pastatus už 100 mln. eurų. 2016 m. pabaigoje sutartis pasirašyta, garsiosios giminės meno bei istorijos rinkiniai ir pats muziejus perėjo valstybės žinion. *BBC* nuomone, bendra privačios kolekcijos vertė siekia du milijardus eurų. „*Pardavėme už daug mažesnę kainą – aukojame tai Lenkijos labui*“, – aiškino buvęs savininkas, kunigaikščių, kildinusių save iš Gediminaičių, palikuonis.

Jau keletą metų Varšuvoje veikia fondas, kuris užsima, be kita ko, Lenkijos prarastų vertybių paieška. Jo įkūrėjas ir vadovas Motiejus Radvila (Maciej Radziwill) neseniai viešėjo Vilniuje vykusiame Radvilų rūmų rekonstrukcijos planų pristatyme. Pasakodamas jo protėvių statyto pastato istoriją, užsiminė ir apie Izabelės Čartoriskos kolekciją: „*Kokius pokštus kartais iškrečia gyvenimas: aš, Radvilų palikuonis, vadovauju fondui, kuris ieško Čartoriskiams ir kitiems didikams priklausiusių daiktų! O juk kažkada mes aršiai konkuravome, buvome vos ne mirtini priešai*“, – šmaikštavo kunigaikštis.

Čartoriskių kolekcijos ir muziejaus pagrindus padėjo kunigaikštienė Izabelė, 1801 m. pradėjusi rinkinius eksponuoti giminės rezidencijoje Pulavuose. Po dešimt metų trukusio kapitalinio remonto Čartoriskių muziejus Krokuvoje pernai vėl atidarytas lankytojams. 26 erdviose salėse eksponuojami ne tik Antikos, Viduramžių, Renesanso, vėlesnių amžių meno kūriniai, bet ir eksponatai, atspindintys istoriją nuo Jogailaičių dinastijos pradžios iki Abiejų Tautų Respublikos žlugimo. Tai viena vertingiausių kolekcijų Europoje. Joje galima pamatyti ir Da Vinci, Rembrandtą, Renoirą, ir karaliaus Sobieskio pergalių trofėjus, Chopino pomirtinę kaukę, urnas su Koperniko, garsių poetų palaikais... Be to, kaip tvirtina lenkų internetiniai portalai *Culture.pl*, *dziedzictwo*, Čartoriskių muziejus laikomas pirmuoju pasaulyje muziejumi, skirtu atspindėti tautos istorijai, ir vienu pirmųjų viešai prieinamų muziejų, kuris net 30 metų senesnis už Versalį... Per muziejaus atidarymą pernai gruodį svečiai išvydo ir Rafaelio „Jaunuolio portretą“, deja, tik šedevro kopiją. Karališkosios dėžutės kopijos nebuvo – atkurti ją su visu turiniu, neįmanoma. ■

SRSRS ginkluotųjų pajėgų brutalūs veiksmai prieš tautiškius gyventojus, sukėlę Sausio 13-osios tragediją, paskatino visuomenę susitelkti, žmonės savo iniciatyva ėmė aukoti pinigus nukentėjusiems nuo agresijos paremti, krašto apsaugai stiprinti. Nuogąstauta, kad tuo gali pasinaudoti savanaudžiai ar priešiškos jėgos, nuo pat pradžių bandžiusios diskredituoti labdaros vąjų, skleidamos įvairiausių gandus, prasimanymus. Lietuvos radijo laidų rusų kalba žurnalistai kreipėsi į mane, kad paaiškintčiau klausytojams aukų rinkimo tvarką ir jų (pinigų) dokumentinį įforminimą. Tą mielai padariau. AT vadovybė nusprendė kontroliuoti aukų rinkimą ir jų panaudojimą, kad šie procesai būtų visiškai skaidrūs. 1991 m. sausio 15 d. parlamentas nutarė operatyviai įsteigti LR gynimo fondą (vėliau jo pavadinimas patikslintas, įrašant žodį „nepriklausomybės“), pavedė AT Prezidiumui parengti bei patvirtinti jo nuostatus. Šis darbas teko man ir Lietuvos banko valdytojo pavaduotojui Edmundui Žukauskui. Per kelias valandas turėjome sukurti nuostatų projektą, 1991 m. sausio 21 d. AT Prezidiumas jį patvirtino. Pagal nuostatus tvarkyti fondo lėšas buvo pavesta komisijai iš aštuonių asmenų, tarp kurių 7 buvo AT deputatai, parinkti iš kiekvienos frakcijos po vieną. Be manęs ir Žukausko, komisijai priklausė Vytenis Andriukaitis, Vilius Baldišis, Justas Paleckis, Rolandas Paulauskas, Valentina Suboč, Gediminas Šerkšnys. Man teko fondo komisijos pirmininko pareigos ir pirmojo parašo teisė, o Žukauskui suteikta antrojo parašo teisė.

APKARTĖS VADOVAVIMAS LIETUVOS RESPUBLIKOS NEPRIKLAUSOMYBĖS GYNIMO FONDUI

Fondo nuostatuose numatyta, kad komisijos posėdžiai ir sprendimai bus teisėti, jei dalyvaus ir balsuos 2 / 3 jos narių. Tuo siekėme apsisaugoti nuo įvairių interpretacijų, politinių skersvėjų. Pažymėtina, kad komisijos nariai dirbo visuomeniniais pagrindais, neturėjo padėjėjų.

Fondo kasininko funkcijas turėjo atlikti Lietuvos bankas – prie AT pastatė autobusiuką „Latvija“, skyrė kasininkes. Surinkti pinigai pagal bankines taisykles buvo pajamuojami žiniaraščiuose, kuriuose įrašomos aukotojų pavardės, adresai, paaimami parašai. Dalis aukotojų atsisakydavo pateikti tokią informaciją. Matyt, šie reikalavimai vienus žeidė, kiti gal norėjo apsidrausti nuo tikėtinų nemalonumų, jei laimės perversmininkai. Anoniminiams aukotojams prie autobusiuko greitai buvo pastatyta aukų dėžutė (urna). Susidarius aukotojų eilėms, spaudžiant šalčiui, kasininkės nespėdavo priimti ir sugrubusiomis rankomis suskaičiuoti pinigų, įrašyti jų į žiniaraščius. Todėl nuspręsta leisti ir kitiems aukotojams pasinaudoti urna. AT vadovai ketino pagaminti ir visiems aukotojams įteikti vardines padėkas, bet šios idėjos atsisakyta, nes itin daug būta „bevardžių“ aukotojų. Vakare komisija suskaičiuodavo kasininkių surinktus pinigus ir perduodavo banko inkasatoriams, tada kitos kasininkės vėl juos perskaičiuodavo ir atiduodavo fondo kasai. Gyventojai, įmonės galėjo ir pervesti pinigus į fondo sąskaitą. Fondo komisija visus, kuriems brangi Lietuvos laisvė ir nepriklausomybė, kurie nori paremti žuvusiųjų ir nukentėjusiųjų šeimas, kvietė au-

koti. Užsieniečiai galėjo materialiai padėti nukentėjusiems, įmokėdami pinigus į Švedijos prekybos banke atidarytą fondo sąskaitą Lietuvos bankui.

Matydamas prie autobusiuko „Latvija“ susidarantis geradarių eiles, negalėjau atsidžiaugti jų patriotizmu. 1991 m. sausio 19 d. Lietuvos banko punkte prie AT rūmų buvo užregistruoti 2 727 aukotojai, įmokėję daugiau kaip 170 tūkst. rublių. Dieną prieš tai negrynaisiais pinigais aukotojai pervedė 428,7 tūkst. rublių. Bendras aukotojų skaičius nežinomas, nes, kaip minėta, daug jų buvo anonimai, kurie pinigus įmesdavo į dėžę (urną). Žukausko manymu, aukotojų galėjo būti apie 30 tūkst. Pažymėtina, kad 588 asmenys paaukojo dideles pinigų sumas – po 201–1 200 rublių.

Tai buvo dar vienas ženklus atsakas tiems, kurie bandė pasmaugti Lietuvos laisvę. Aukojų ne tik lietuviai, bet ir Lietuvos rusai, lenkai, užsieniečiai, moksleiviai ir seneliai. Pavyzdžiui, vyras ir žmona Safronovai iš Šalčininkų nepagailėjo 1 000 rublių. Iki 1992 m. lapkričio 25 d. (tada aukojimas nutrūko) fondas gavo 9,8 mln. rublių. Be to, iki 1991 m. rugsėjo 1 d. kasa pasipildė 7 877 JAV doleriais, 581 Vokietijos marke, 500 Norvegijos kronų, 167 300 zlotų, kitų valiutų nereikšmingomis sumomis. Aukotojų geografiją praplėtė Kanados, Norvegijos, Vengrijos, Danijos, Bulgarijos, Suomijos, Prancūzijos ir Anglijos piliečiai. Aukų gauta iš Kaliningrado, Gruzijos gyventojų.

Buvo aukojami ir juvelyriniai dirbiniai, kitos vertybės: 9 auksiniai vestuviniai žiedai, vienas sidabrinis,

auksiniai auskarai ir karoliai, kryželis su grandinėle... Kasininkės liudijo, kad geradariai atiduodavo karolius, žiedus. Unikaliausia auka – padovanotas paveikslas.

Fondo nuostatai numatė iš sukauptų pinigų mokėti vienkartinės pašalpas žuvusiųjų šeimoms, sužeistiems, sulošintiems asmenims, atlyginti už netektą turtą, įamžinti aukų atminimą ir pan. Kita pinigų dalis turėjo būti skiriama krašto apsaugai stiprinti, t. y. ginkluotei, amunicijai, aprangai pirkti, savanoriams maitinti, komunikacijoms atkurti ir kt. Nuo 1991 m. sausio 22 d. krašto apsaugai leista panaudoti iki 80 proc. fondo lėšų. Iki 1993 m. sausio 1 d. šiam tikslui buvo skirta 5,9 mln., pašalpoms – 3,8 mln. rublių.

Dėl fondo komisijos narių užimtumo, atliekant deputatų pareigas ar dirbant kitą tiesioginį darbą, susidurta su rimtais sunkumais, išmokant pašalpas. Jų sumą diferencijavome pagal medikų pripažintas nukentėjusiųjų invalidumo grupes. Kadangi iš pradžių nebuvo žinomas tikslus nukentėjusiųjų skaičius ir kiek bus surinkta aukų, rizikavome, kad visoms pašalpoms gali neužtekti pinigų. Pašalpos buvo mokamos, remiantis Generalinės prokuratūros pažymomis apie pripažintą nukentėjusiojo statusą ir preliminarią Sveikatos ministerijos socialinės rūpybos skyrių informaciją apie jiems pripažintą invalidumo grupę. Materialiniams nuostoliams atlyginti kompensacijos buvo mokamos, remiantis Generalinės prokuratūros pažymomis, patvirtinančiomis tokius faktus, ir automobilių remonto kvitais. Susidūre su kompensacijų sumų „užsiprašymu“. Pavyzdžiui, Vilniaus m. savivaldybininkai automobilių remonto išlaidas įvertino keleriopai didesnėmis sumomis. Fondo komisija su kartėliu vertino vieno Vilniaus pedagoginio universiteto docento prašymą atlyginti už Sausio 13-ąją sugadintą kailinę kepurę bei padengti skirtumą tarp jo darbo užmokesčio ir sumos, gautos pagal biuletinį.

Reikėjo sužinoti šimtų nukentėjusiųjų adresus, kad galėtume išmokėti pinigus. Vargo turėjome, nes informacija, nekoordinuojama tarp žinybų, mūsų komisijai būdavo teikiama neoperatyviai. Kai kurių bankų rajoniniai finansų skyriai neišmokėdavo nukentėjusiems fondo pervestų pinigų, grąžindavo juos atgal. 1992 m. Aukščiausiojoje Taryboje prasidėjus „rezisten-

cijai“, tapo sudėtinga susirinkti į posėdžius. Iš komisijos narių buvo maža nauda, nes nevykdė įsipareigojimo rinkti duomenis apie nukentėjusiuosius. Žodžiu, mudu su Žukausku buvome palikti vieni vieni. Problema kilo ir paaiškėjus, kad vieno žuvusiojo tėvai išiskyrę. Kuriam iš jų mokėtina pašalpa?

Kai kas net kaišiojo pagalius į fondo komisijos „ratus“. Fondo nuostatai įpareigojo komisiją „*ne rečiau, kaip kartą kas ketvirtį atsiskaityti už fondo lėšų paskirstymą visuomenei ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai (str. 4f)*“. Nusibodo kaulyti *Vakarinių naujienų* redakcijos, kad nemokamai skelbtų ataskaitas, kreipiausi į *Lietuvos aidą* redaktorių Saulių Stomą, prašydamas išspausdinti 1991 m. ketvirto ketvirčio ataskaitą. Po savaitės publikacijos nesulaukęs, nusiunčiau savo padėjėją, kad išsiaiškintų situaciją, bet Stoma, grasindamas apsauga, išvarė ją iš kabineto. Apie tokį *Lietuvos aidą*, pasiskelbusio valstybės laikraščiu, redaktoriaus elgesį informavau kai kuriuos deputatus, 17 iš jų pareikalavo nedelsiant paskelbti fondo ataskaitą.

Jautėme, kad fondo komisijai metamas šešėlis, tik nežinia, kokių veikėjų įkvėpimu. Vienas kitas pašalpų gavėjas priekaištavo, kad juos viešiname. Nors pašalpų gavėjai nebuvo įvardijami, tarp jų pasitaikė apvogtų. Šiaip ar taip, pribrendo poreikis reorganizuoti fondą.

1992 m. vasarį AT Prezidiumui šešiese pateikėme pasiūlymą, kad fondo funkcijos ir lėšos būtų perduotos Sausio 13-osios brolijai. Ji sutiko viską perimti. Iš Prezidiumo nesulaukėme jokios reakcijos. 1992 m. rudenį, po rinkimų pasikeitus Seimo narių sudėčiai, dauguma fondo komisijos narių neteko deputato mandatų, todėl fondo statusas tapo teisiškai neapibrėžtas. Pasidarė beveik neįmanoma rengti fondo komisijos posėdžių. 1993 m. pradžioje pateikėme Seimo pirmininkui Česlovui Juršėnui nutarimo *Dėl Lietuvos nepriklausomybės gynimo fondo* projektą. Jo turinys beveik identiškas ankstesniam siūlymui. Aš ir Žukauskas įsipareigojome perduoti Sausio 13-osios brolijai visus fondo dokumentus ir nepanaudotų lėšų likutį, koks buvo 1993 m. vasario 1 d. Tų metų sausio 26 d. gavau Seimo nario Aloyzo Sakalo man adresuotą paklausimą-reikalavimą pateikti fondo ataskaitą. Sausio 29 d. įteikiau Sakalui ir fondo ataskaitą, ir Seimo nuta-

rimo dėl fondo funkcijų perdavimo Sausio 13-osios brolijai projektą. Ataskaitą (1993-01-01) paskelbėme vasario 4 d. *Vakarinėse naujienose*. Jų pavišimo datos nebuvo nurodytos fondo nuostatuose. Ataskaitos sudarymas ir paskelbimas kiek užtruko, nes sausį turėjau egzaminuoti studentus, o Žukauskas rengė Lietuvos banko metinę ataskaitą. 1993 m. kovo 15-osios pavakarę sulaukėme ne Seimo nario atsakymo, bet Valstybės kontrolės departamento (VKD) kontrolierių O. Gritėnienės ir P. Ludavičiaus vizito. Iš jų surašyto protokolo sužinojome, kad patikrinimą inicijavo Generalinė prokuratūra ir Valstybės kontrolės departamentas. Su Generalinės prokuratūros pretenzijomis nebuvo supažindinti.

Nuo pat pirmųjų dienų kontrolieriai elgėsi nemandagiai, jautėme jų priešišumą. Vienas prasitarė, jeigu neaptiks nieko rimto, bus atsiųsti kiti tikrintojai ir vis vien turės rasti „kriminalą“. (Apie panašų užsakomąjį kontrolierių elgesį rašė ir buvęs Energetikos ministras Leonas Ašmontas (*Diena*, 1995-06-17). Esą vienas kontrolierius ministerijos vyriausiajam finansininkui prisipažinęs, kad jiems pavesta trūks plyš rasti kokį nors šios žinybos nusikaltimą). Fondo trūkumų neradami, kontrolieriai bėgiodavo kažkam skambinti ar pusdieniui išeidavo tikriausiai „konsultuotis“. Gritėnienė galimai siekė pademonstruoti savo galią ir atsisteisti už tai, kad tada, kai buvo likviduota jos ankstesnė darbovietė (SSRS socialinio banko padalinys Lietuvoje), nebuvo priimta dirbti Lietuvos banke.

Kontrolieriai taip atkakliai rausėsi po fondo dokumentus, kad per VKD vadovybės nustatytą mėnesį nesusėjo atlikti užduoties, reviziją darė beveik dvigubai ilgiau. Į pagalbą jiems buvo atsiųstas trečiasis kontrolierius Jakavonis. Kontrolieriai lakstė po aukotojų butus, klausinėdami, ar šie tikrai aukojo ir kiek, o pašalpų gavėjus „tardė“, ar tikrai gavo ir kokio dydžio sumas. Įtarinėjo, gal fondui paaukottus juvelyrinius dirbinius pakeitėme žemesnės prabos gaminiiais. Geresnio būdo žmonėms atgrasyti nuo labdaros nerasi.

Kuo vadovavosi kontrolieriai, rodo toks smulkus faktelis. Pašalpų išmokėjimo lape aptikę Žukauskienės pavardę, apsidžiaugė radę, ko ieškojo. Iš to džiaugsmo nesusiprato pasidomėti, koks tos moters vardas. Žu-

kausko žmonos vardas visai kitoks, ši šeima neprikiešo rankų prie šventų fondo pinigų. Toks įtarumas skaudino pavyzdinio padorumo, sąžiningumo žmones. Tarp kitko Žukauską pažinojau nuo 1967 m., kai skaičiau jam bankininkystės paskaitas.

1991 m. Vyriausybė ne sykį buvo išpėjusi apie galimą Lietuvos banko užgrobimą. Todėl jo patalpose buvo organizuotas naktinis tarnautojų budėjimas, kad būtų daugiau liudytojų. Teko budėti ir man. Reikėjo imtis veiksmų, kad fondo pinigai nepatektų į omonininkų ar desantininkų rankas. Pritariau Žukausko pasiūlymui dalį fondo pinigų padėti Lietuvos žemės banko Alytaus ir Trakų skyriuose kaip vertybių paketą (depozitas). Dabar kontrolieriai mums prikišo, kad perduodami paketus nesivadovavome SSRS valstybinio banko 1987 m. instrukcija, reikalaujančia sudaryti perduodamų saugoti vertybių apyrašus, be kurių draudžiama priimti paketus. Pagal kontrolierių protą, negražu, kad potencialiems grobikams nenurodyta, kas saugoma paketuose. Kontrolieriui Jakavoniui pasivaideno, esą Taupomajame banke laikomi 300 000 rublių yra ne fondo pinigai, o priešingai – aukos fondui. Diletantą įtikinti, kad yra kitaip, negu jam norisi arba atrodo, buvo nelengva.

Kontrolierių kvalifikaciją rodo ir faktas, kad vienas iš jų prieš tai dirbo melioratoriumi. Ašmontas rašė, kad profesionalūs kontrolieriai buvo pakeisti diletantais – buvusiais mokytojais, statybininkais, mechanikais (*Diena*, 1995 m. birželio 15 d.). Tokie jautė nevisavertiškumą, todėl buvo lengvai valdomi. 1993 m. gegužės 14 d. akte kontrolieriai vis dėlto buvo priversti parašyti tiesą: iš viso fondas gavo 9,8 mln. rublių įmokų, kurias atitiko fondo ataskaitos, 1993 m. vasario 4 d. paskelbtos laikraštyje *Vakarinės naujienos*.

Žinoma, nei aš, nei Žukauskas kontrolės, kuri buvo atlikta tendencingai ir nekvalifikuotai, akto nepasirašėme. Su Vyteniū Andriukaičiu nuėjome pas Valstybės kontrolierių Vidą Kundrotą aiškintis. Manėme, kad įrodėme akto tendencingumą, atskleidėme, kokios absurdiškos kai kurios kontrolierių išvados. Bet naujame tikrinimo akte atsirado kitų išsigalvojimų. Pateiksiu vieną tendencingumo pavyzdį. 1993 m. gegužės 17 d. akte mažaraščiai kontrolieriai tvirtino: „Fondas [...] skyrė pašalpas 26,344

tūkšt. rb. sumai nukentėjusiems dėl asmeninių daiktų netekimo ir sugadintų automašinių nuo SA agresijos pagal Vilniaus m. tarybos socialinių reikalų komisijos 1991 05 66 [taip akte] raštą Nr. 704 ir 1991 05 15 raštą Nr. 745 LR Vyriausybės [kuo ji čia dėta?] ir Nepriklausomybės gynimo Fondui, tarpininkaujant ministrui be portfelio A. Abišalai ir Vilniaus m. Tarybos socialinių reikalų komisijos raštą Nr. 1066 šio fondo pirmininkui. Tačiau Vilniaus m. raštais Tarybos [...] nepagrįstai prašė Fondo skirti pašalpas nukentėjusiems 142,2 tūkšt. rb., nenurodant konkrečių pinigų netektų asmeninių daiktų ir sugadintų automašinių.“

Šiuos griozdiškus sakinius išvertė į žmonių kalbą, suprasime, kad fondas nesišvaistė pinigais, atidžiai tikrino prašymų pagrįstumą ir neleido „berniukams“ pasiglemžti 118 tūkšt. rublių. Vėlesniame akte (1993-06-17) cituotų teiginių nebeliko. Kodėl? Veikiausiai todėl, kad mudu su Žukausku nepasirodytume sąžiningi. 1993 m. kovo 17 d. įteikėme pareiškimą Seimo pirmininkui Juršėnui, iš Seimo tribūnos perskaičiau pasirašytą pareiškimą-paaiškinimą, kad nuo tos dienos atsistatydinu. Seimas įpareigojo Biudžeto ir finansų komitetą parengti reikiamų dokumentų projektus. Bėgo metai, bet niekas nesikeitė. Žukauskas, jau nebūdamas Lietuvos banko valdybos narys, niekaip neįsiūlė Seimui, kad paimtų saugoti fondo dokumentus ir vertybes, buvo priverstas laikyti jas savo bute. Nepadėjo ir mano priminimai Juršėnui, kad vykdytų Seimo 1993 m. birželio 10 d. nutarimą dėl fondo.

Bėgo metai, su fondu susiję rūpesčiai užsimiršo. Tačiau praėjus 7 metams, 2000 m. birželio 1 d. gavome Valstybės kontrolės raštą, kad pateiktume fondo materialines vertybes ir dokumentus už visus jo veikimo metus. Apstulbino tai, kad aš ir toliau buvau tituluojamas fondo pirmininku. Nustebino rašto autoriaus, Valstybės kontrolieriaus pavaduotojo Stepono Tamošiūno fantazija, neva fondas vykdo ūkinę ir finansinę veiklą. Šiam pareigūnui turėjo būti žinoma ir suprantama, kad fondo paskirtis – rinkti gyventojų, įmonių aukas ir paskirstyti jas nukentėjusiems. Valstybės kontrolės ataskaitoje (2000-06-14) buvo teigiama: „Seimo sprendimas dėl minėtų asmenų [manęs ir Edmundo Žukausko – V. T.] atstatydinimo bei parašų teisių panaikinimo nepriimtas.“ Ponui Tamošiūnui teko priminti LR Konstitucijos 48

straipsnį, kuris draudžia priverstinį darbą. Pareikalavome, kad Valstybės kontrolė išsiaiškintų, kodėl Seimas 7 metus nepriėmė atsistatydinimo, pažeisdamas mūsų konstitucines teises. Be to, pažeidė ir darbo įstatymą, nes nepatenkino mano ir Žukausko prašymo, Seimo kanceliarijoje užregistruoto 1993-05-18, atleisti mus iš Fondo komisijos narių. Po tokio pareiškimo p. Tamošiūno tonas pasikeitė. Toliau su juo bendravo Žukauskas, pateikė fondo vertybes, savo saugotus dokumentus.

Valstybės kontrolė padarė tokią svarbią išvadą: „Inventorizavimo metu fondo aukų likučiai (kiekine išraiška) atitinka pateiktų apskaitos žiniaraščių ir apskaitos dokumentų duomenis, pertekliaus ar trūkumo nenustatyta.“ Tai atitiko ir spaudoje skelbtų fondo ataskaitų duomenis. Prikišo, kad 1993 m. nesudarinėjome ataskaitų, todėl neatsiskaitėme visuomenei ir steigėjui. Iš tikrųjų nesudarinėjome, nes fondas jau nebevykdė jokių operacijų. Be to, buvome sotūs visokių mums primetamų išsigalvojimų. Pagaliau 2000 m. liepos 17 d. Seimas priėmė nutarimą dėl fondo likvidavimo, antroje tų metų pusėje turtą, užsienio valiutą ir kt. perėmė Komisija, sudaryta finansų ministro.

Dėti tašką šioje istorijoje dar anksti. Mat Žukauskas, fondo vertybes ir dokumentus perduodamas Finansų ministerijai, matė Lietuvos banko archyve bylas, kad panašiu pavadinimu kaip LR nepriklausomybės gynimo fondas, neviešai veikė ir kitas fondas, įsteigtas Vyriausybės. Mano pastangos tai išsiaiškinti buvo bevaisės. 2004 m. gavau Vyriausybės kanclerio ir Lietuvos banko valdybos pirmininko pavaduotojo atsakymus, kad Vyriausybė nėra įsteigusi tokio fondo, o bankas neturi jokios informacijos.

Nežinau, kas buvo mano ir Edmundo Žukausko užsipuolimų užsakovai, už ką mums keršyta. Čia paminėti tik eiliniai šios kokčios istorijos „figūrantai“. Per visą gyvenimą nebuvo taip pažemintas. Uolūs kažkieno užsakymo vykdytojai užgavo iki sielos gelmių. Niekas neatsiprašė už užgaulius įtarinėjimus, už tai, kad privertė 7 metus jaustis nei pakartam, nei paleistam.

Niekas nepadėjo ir geradariams aukotojams, šalusioms, vargusioms kasininkėms.

Nepuoselėju vilties, kad kada nors kokiam nors muziejuje atsiras kertelė fondo juvelyriniams dirbiniams, aukotojų ir pašalpu gavėjų sąrašams. ■

Virginijus SAVUKYNAS

GEDIMINO KODAS

Skiriu Vilniaus 700 metų jubiliejui

Ankstesniame straipsnyje „Kas užšifruota lietuvių kilmės iš romėnų teorijoje“ (KB nr. 9) legendinę Lietuvos metraščių dalį pristačiau kaip nuoseklų pasakojimą, paryškindamas istorinį mąstymą, krikščionybės ženklus. Dabar aptarsiu mitologinį jų kodą.

Pasak Jurijaus Lotmano, mitologinis mąstymas laiką supranta cikliška – kiekvienas ciklo epizodas, daug sykių pasikartojęs praeityje, kartosis ir ateityje.¹ Istoriniam mąstymui, atsiradusiam po mitologinio, laikas yra linijinis, todėl kiekvienas įvykis individualus ir nepakartojamas. Mitas pasakoja apie tvarką, o istorija – apie įvykius, kurie nutinka, tą tvarką ardydami. Pereinant nuo mitologinio prie istorinio mąstymo, mitas irgi virsta pasakojimu apie ekscesus, vienkartinis įvykius. Mitologinis mąstymas veikėjams (dievybėms) suteikia skirtingus vardus, tačiau jų tapatybė dėl to nenukenčia. Tarkime, lietuvių tautosaka Perkūną arba Veliną vadina įvairiai, bet aiškiai atpažįsta šiuos pagonių dievus. Tapatybė mitologiniam mąstymui daug svarbesnė už vardus, nes viską lemia tai, kas už jų slypi. Kai pereinama prie linijinio pasakojimo, atsiranda gausybė personažų, nes dabar vardas jau apibrėžia tapatybę. Lotmano teigimu, net ir vėlyvuosiuose tekstuose slypi mitologinis turinys, kurį galima rekonstruoti, atsižvelgiant į šią transformaciją. Pavyzdžiui, Williama Shakespeare'o komedijos „Kaip jums patinka“ personažai primena gerai žinomus mitologinius brolius dvynius, kurie miršta ir vėl prisikelia. Tas mitas, žinomas daugybei

tautų, yra šios Shakespeare'o komedijos kodas.

Lotmano tyrinėjimas rodo, kad genealoginius aprašymus, istorijos pasakojimus reikėtų analizuoti ir šiuo požiūriu – už skirtingų vardų ir kartų galbūt slypi mitologinis kodas, kurį galima rekonstruoti. Pabandysiu taip apibūdinti ir siužetus, aprašytus Lietuvos metraščiuose.

Kodėl Palemonas nėra Gedimino protėvis?

Skaitant legendinę Lietuvos metraščių dalį, kyla logiškas klausimas, kodėl Palemonas nelaikomas tiesioginiu Gedimino protėviu? Juk pagrindinis šios legendos tikslas, kaip tvirtina istorikai, – parodyti senas valstybės šaknis. Valdančiąją dinastiją susieti su legendiniu asmeniu atrodytų logiška. Antra, jei Lietuvos valdovų genealoginė linija pernelyg trumpa, ar nebūtų logiškiausia parodyti, kad Gediminas yra tiesioginis romėnų palikuonis, atmetant įvairiausias insinuacijas iš užsienio? Be to, jei kalbama apie aukštą kilmę, kodėl neslepiamas faktas, kad Vytenis buvo Traidenio rūmų tvarkdarys? Kodėl Stulpų herbas nieko svarbaus nenuveikė tada, kai plūšo palemonaičiai, tvėrė valstybę Kentauro herbo giminė?

Taip žvelgiant, Palemono mitas atrodo keistai. Nors romėnas į Lietuvą atvyko su keturiais herbais, tačiau valdovais tapo tik palemonaičiai ir Kentauro herbas. Stulpų herbo atstovas Prosperas nieko nenuveikė, nežinomi net jo vaikai. Tik vėliau iš ūkanų išnyra Vytenis,

bet Lietuvos metraščiuose aiškiai nubrėžiama riba – Gediminaičiai parodomi ne kaip sena, bet kaip nauja giminė, atsiribojusi nuo senųjų dinastijų.

Vienas tokio atotrūkio paaiškinimas galėtų būti politinis. Įsivaizduokime, kad Vytenis ir Gediminas vainikuoja Palemono giminę. Šioje genealogijoje paminėti asmenys būtų įtraukti į valdančiąją dinastiją, galėtų reikšti pretenzijas į sostą ir valstybę. Prisiminkime, kad XVI a. buvo kilusi mintis valdovu kviesti net Ivaną Rūstųjį, nes jis – Vytauto Didžiojo provaikaitis. Tiesa, idėja nevirto kūnu, tačiau tai rodo, kad pernelyg pasikliaujant istorija, galima pakenkti tiek dabarčiai, tiek ateičiai. Metraštininkas puikiai suprato jam tekusios užduoties delikatumą – reikėjo parodyti seną kilmę, nesuteikiant preteksto politinėms pretenzijoms.

Pabrėžtinis atsiribojimas nuo Mindaugo gali turėti ir seną (šimtametę) tradiciją. Rimvydas Petrauskas parašė puikią studiją apie užmirštą karalių Mindaugą, kurį savo laiške paminėjo Gediminas, bet Vytautas su Jogaila, ginčydamiesi dėl Žemaitijos sienų, abejojo, ar toks valdovas apskritai buvo, juo labiau ar jis galėjo ką nors dovanoti,² ypač žemes. Lietuvos visuomenė greitai užmiršo Mindaugą, tačiau XIV pab. a. – XV a. pr. jis buvo nenaudingas jau ir elitui, nes jo istorija kaišiojo pagalius į Vytauto ir Jogailos „ratus“, tą pirštu prikišamai rodė Kryžiuočių ordinas. Taigi atsiribojus nuo ankstesnių valdovų, buvo paprasčiau veikti politiniame lauke. Kartu čia galima įžvelgti rašto ir žodžio kultūros, istorinio ir mitologinio (plačiąja prasme) mąstymo susidūrimą. Vokiečių ordinas, raštu fiksuodamas istorinius įvykius, vėliau galėjo juos pasitelkti politinei kovai. Visuomenė, neturinti rašto, neišstengė atsakyti tuo pačiu. Esant tokiai situacijai, geriau užbraukti brūkšnį, išvengiant politinių pasekmių. Taigi atsiribojimas nuo Mindaugo visiškai suprantamas. Tačiau ar lėmė vien tai?

Keistas valdžios perdavimas

Stulpų herbas, kurio atstovai iki tol nebuvo nieko svarbaus nuveikę, jei neminėsime vieno labai apdairaus Goštautų giminės protėvio, staiga tampa val-

dančiąja dinastija. Vytenio, o kartu ir Stulpų herbo atėjimas į valdžią smarkiai skyrėsi nuo Kentaurų pasirodymo avanscenoje, kai, apraudojus Mindaugo sūnų Vaišvilką, karaliumi buvo išrinktas Šventaragis. Dabar įvykiai klostėsi kitaip. Kentaurų herbo giminė neišnyksta, tačiau Rimantas Lauras pats valdyti nenori, o jo broliai dar per maži, todėl siūlo valdovu išrinkti Stulpų herbo atstovą Vytenį, tarnavusį maršalka jo tėvo Traidenio rūmuose.

„*Didikai, nenorėdami pažeisti savo tikrojo valdovo, didžiojo kunigaikščio Traidenio sūnaus, valios ir patarimo, [taip ir] padarė. Ir pamatę Vytenį esant išmintingą bei rimtą vyrą, kuris buvo kilęs iš Stulpų giminės ir kartos, valdžiusios Ariogalą Žemaitijoje, išsirinko jį Lietuvos ir Žemaičių didžiuoju kunigaikščiu. Mat didysis kunigaikštis Traidenis, lankydamasis Žemaitijoje, keliavo per savo Ariogalos dvarą ir pamatė tą Vytenį, buvusį dar mažą berniuką; pamatęs, kad tas vaikas gražaus veido ir dailiai nuaugęs, pasiėmė jį su savimi. Ir šis tarnavo kambariniu, tarnaudamas rūmuose, kiekvieną valdovo daiktą stebėtinais sumaniais prižiūrėjo ir tvarkė. O tasai, regėdamas jo dorumą ir mokėjimą tinkamai elgtis, padarė jį savo maršalu. Ir buvo jo numylėtinis, vertas būti visų valdovo reikalų tvarkytoju, paskui, po jo mirties, įkeltas į didžiojo kunigaikščio sostą.*“³

Tai labai keistas valdžios perdavimas. Visų pirma, Kentaurų giminės atstovų dar buvo gyvų, tiesa, berniukai mažamečiai, valdyti negalintys, o nužudyto valdovo sūnus išsižada savo pareigos. Lauro Rimanto sprendimu, valdžia iš vieno herbo pereina kitam. Didikams tenka su tuo susitaikyti. Jie nerenka naujo valdovo, kaip išsirinko Šventaragį. Pasirinkimas irgi labai keistas – iš visų kilmingų, abejonių nekiliančių (kaip Šventaragio atveju) kandidatų – beje, kur Meškos ir Rožės herbai su jų atstovais? – valdžia atitenka Vyteniui, kuris pristatomas kaip valdovo iš Kentaurų giminės maršalka. Ne itin kilminga istorija – Traidenio dvare jis iš pradžių buvo kambarinis (pareigos atsakingos, tačiau neįspūdingos), pasižymėjęs guvumu, todėl pakeltas į maršalkas. Štai kaip kalbėjo Lauras Rimantas, aiškindamas, kodėl valdovo sostą turėtų

užimti Vytenis: „*Mano senelis Narimantas, sėsdamas į Lietuvos didžiojo kunigaikščio sostą, savo Kentaurio herbą perleido broliams, o sau pasidarė herbą – raitelį su kalaviju. Tasai herbas reiškia subrendusį valdovą, kuris gebės kalaviju apginti savo tėvynę. Dėl to išsirinkite suaugusį valdovą, kuris gebėtų ginti valstybę, Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Ir man atrodo, kad tam tiktų Vytenis, kuris tarnavo pas mano tėvą maršalu.*“⁴

Metraštininkas paaiškina, kaip Kentaurio herbas transformavosi į Vytį, – nors pats žodis metraštyje nepaminėtas, visi neabejotinai suprato, apie ką kalbama. Atkreiptinas dėmesys ir į naujo valdovo vardą – Vytenio ir Vyčio semantika ta pati. Tampa suprantama ir argumentacija, kodėl privalu išrinkti Vytenį – jis kartu su Vyčiu galės apginti Lietuvą. Metraštininkas nedviprasmiškai gretina Vytį su Vyteniu – Kentaurų herbo giminė turi užtikrinti perėjimą nuo palemonaičių prie Stulpų herbo, t. y. parengti Gedimino dinastijos atėjimą. Beje, Šventaragis, pirmasis valdovas iš Kentaurų herbo, nustatęs mirusiųjų deginimo tvarką, išpureną dirvą būsimajai sostinei, kurią įkurs Gediminas.

Čia labai svarbus dar vienas dalykas – šis Lietuvos metraščių epizodas paneigia dinastinį giminės principą. Kentaurai atėjo į valdžią, kai neliko palemonaičių, bet šįkart valdančioji – Kentaurų – giminė dar nenutrūkusi, vis dėlto valdžia perduodama naujai dinastijai. Iškeliamas tautos ir valdovo kontraktas – valdovas gina tautą, o tauta prisiekia jam ištikimybę. Dabar aptarkime, kaip Lietuvos metraščiuose pristatomas Gediminas.

Gedimino mitas

Apie Gedimino valdymą metraštininkas turėjo iš istorinių šaltinių žinoti jau gerokai daugiau. Kokį kunigaikščio vaizdinį jis paliko? Stulpų herbo dinastiją, kaip žinome, pradeda Vytenis. Pradininkui derėtų nuveikti ką nors įspūdingo. Net Šventaragis, pirmasis iš Kentaurų, pasižymėjo, nes įvedė kūnų deginimo tvarką. Šiuo atveju nieko panašaus nematome. Vytenis valdė „*daugelį metų*“, bet apie jo darbus metraš-

čiai nerašo. Paminėta vien tai, kad Vytenį nutrenkė Perkūnas. Šis faktas įdomus tuo, kad Bychoveco kronikos faksimilėje žodžiai „*od udarenia Piorunu*“ įrašyti virš eilutės. Tai galėtų reikšti, kad jie atsirado vėliau. Vadinasi, ši aplinkybė buvo labai svarbi, jeigu reikėjo ja papildyti jau baigtą kroniką.⁵ Kodėl apie Vytenį daugiau nieko nesužinome? Prieš atsakydami į šį klausimą, panagrinėkime, kaip aprašomas Gedimino valdymas.

Gediminui tapus valdovu, šalį užpuola Prūsijos ir Livonijos ordinas. Gediminas siunčia kautis Goštautą su maža kariuomene, tačiau vokiečiams pavyksta užimti Kauno pilį. Goštautui patekus į nelaisvę, Gediminas išperka jį už 30 000 auksinių, o po metų atkeršija vokiečiams, sumušdamas juos prie Akmenos upės, šiaurės Žeimių. Tokio mūšio nemini jokie kiti istoriniai šaltiniai. Manoma, kad tai perpasakota istorija apie Kauno pilies paėmimą Kęstučio laikais.

Tačiau ne istoriniai faktai čia svarbiausi. Jeigu į šį epizodą pažvelgsime iš naratyvinės pusės, lengvai atpažinsime kvalifikacinį herojaus išbandymą. Stulpų herbas į valdžią ateina, paneigdamas kraujo ryšį, išskeldamas kontraktualinį santykį. Kai kraštui kyla grėsmė – užpuola vokiečiai, į nelaisvę paima Goštautą, valdovas jį išperka, vėliau taip sumuša kryžuočius, kad šie per jo valdymą daugiau nebesirasirodo. Tai patikrinimas, ar valdovas sugeba ginti savo kraštą. Vytenis, pasak metraščių, Gedimino tėvas, tokių žygdarbių nedarė, tačiau sūnus atsilygino priešams su kaupu. Įrodė esąs vertas Kentaurų giminės suteikto pasitikėjimo, nes tinkamai gina šalį. Dar vienas įdomus epizodas – sutarties tarp Goštauto ir Gedimino sudarymas. Kunigaikštis nepalieka savo pavaldinio nelaimėje, išperka jį iš vokiečių. Goštautas irgi ištikimas Gediminui, nes vykdo užduotį, kuri iš anksto pasmerkta, nes yra siunčiamas į Kauną su mažu karių pulku. Tačiau neatsisako vykdyti savižudiškos misijos, garbingai ją atlieka. Taigi matome sutartį tarp valdovo ir didiko. Tai aiški XVI a. nuoroda – mūsų protėvis buvo ištikimas valdovui, o valdovas juo rūpinosi – taip buvo praeityje, vadinasi, turi būti tiek dabar, tiek ateityje. Goštautas atstovauja visiems didikams – rūpindamasis juo, val-

dovas pasižada rūpintis visu luomu. Taigi čia dvigubas valdovo išbandymas. Gediminas parodo, kad įstengia apginti kraštą, antra, sudaro lojalumo sutartį su kilmingaisiais, kuriuos reprezentuoja Goštautas.

Pritaikius naratyvinę schemą, ši epizodą galima laikyti sutarties patvirtinimu. Dinastijos pradininkas Vytenis valdovu tampa todėl, kad reikia ginti savo tautą. Gediminas tą gebėjimą įrodo jau pačioje savo valdymo pradžioje. Galima sakyti, Vytenis ir Gediminas yra tas pats veikėjas, tik turi skirtingus – istorinius – vardus. Priėmus šią hipotezę, suprantama, kodėl metraščiai nieko nepasakoja apie Vytenį – jis čia atlieka tik Gedimino tėvo vaidmenį, nes genealoginiame medyje reikėjo tą nurodyti.

Gediminas, apgynęs savo žemes, surengia tris žygius į Rytus – užima Vladimirą, Lucką ir Kijevo. Praplėtes valdas, įtvirtinęs savo valdžią Rytuose, pasireiškia ne vien kaip karys, bet ir kaip kūrėjas – ant aukšto kalno (nors iš tiesų tai kalva, neišspūdinga net lietuviškais mastais) įkuria Trakus, antrąją Lietuvos sostinę. Tačiau bandymas nėra sėkmingas. Tada kunigaikštis išvyksta į medžioklę, sumedžioja taurą, užmigęs susapnuoja staugiantį geležinį vilką. Lizdeika tai išaiškina kaip dievų norą, kad čia būtų įkurta sostinė. Gediminas pastato Vilnių ten, kur Kentaurų herbo pradininkas Šventaragis apdairiai pradėjo mirusiųjų deginimo tradiciją.

Aišku, šiame kūrybos etape negalima apsieiti be Goštauto – Gediminas jį paskiria Vilniaus vaivada. Paminėtas ir Goštauto protėvis Grumbys iš Stulpų herbo, beje, metraščiuose pasirodantis kaip pirmasis šios giminės atstovas (jei neminėsime Prospero, atplaukusio su Palemonu). Taigi valstybės įkūrimas baigiamas Vilniaus įsteigimu, nuo tada Lietuva – visavertė valstybė su sostine ir didelėmis teritorijomis. O ką toliau daro Gediminas? Jis ilgai gyvena, daug kariauja, visuomet laimi, tačiau tie karai nėra tokie reikšmingi, kad metraštinkas apie juos kalbėtų. Jis pereina prie kunigaikščio vaikų, papasakoja Kęstučio ir Birutės istoriją, aprašo Vytauto gimimą.

Tai rodo, kad Gedimino darbai nėra paremti jokiais istoriniais šaltiniais. Metraščiuose iškyla ne istorinis,

bet mitologinis valdovas, kuris sudarė sutartį su savo valdiniais, įrodė, kad sugeba apginti kraštą ir plėsti valdas. Galiausiai įkūrė Lietuvos sostinę. Ligtolinės kartos atliko tik parengiamuosius valstybės įsteigimo darbus. Štai kodėl ne Palemonas įkūrė Vilnių, štai kodėl romėno vaikai negalėjo imtis rimtų darbų. Visi jie turėjo tik parengti sceną Gediminui. Net jo tėvas Vytenis buvo neveiklus. Taigi rašoma ne apie „tikrą“ valdovą, kuriamas jo vaizdinys. Mitu reikėtų laikyti ne tik Vilniaus įkūrimą, bet ir visą pasakojimą apie Gediminą – tai pirmapradis teisingo valdovo archetipas, sektinas pavyzdys būsimiems valdovams.

Lietuvos metraščiai pasitelkė seną lietuvių mitą ar kelis mitus, pagrindžiančius valdovo valdžios teisėtumą, tiesa, viskas pateikta atskirais epizodais, prie kurių priskirtinos ir Kęstučio vedybos su Birute.

Vytauto paslaptis

1410-ųjų liepos 15 diena. Griunvaldo laukas. Ką tik baigėsi didžiulis ir, kaip vėliau paaiškės, lemiamas mūšis. Vokiečių ordinas jį pralaimėjo. Laukas nuklotas lavonais ir sužeistaisiais, kuriais neskubama pasirūpinti. Pergalę išplėšusiems ir ant kojų dar stovintiems kariams labiau rūpėjo kryžiuočių vyno statinės, kurias tie ketino atkimšti, švėsdami pergalę. Tačiau vyną smaguriavo jų priešai – lietuviai, lenkai, rusėnai, kiti nugalėtojai. Daugiau dėmesio sulaukė ir nelaisvę patekę vokiečiai, ypač riteriai. Vienas iš tokių buvo Markvardas Zalcbachas, kurį kartu su kitais karaliaus Jogailos įsakymu nuvedė pas Vytautą. „*Bis du hi, Marqward!*“ – jį pamatęs, sušuko Vytautas, kuriam ši akistata buvo svarbi, nes prieš metus Markvardas neapdairiai pasakė, kad Lietuvos valdovo motina esanti „*ne itin drovi*“. Belaisvis nepuolė ant kelių, neprašė pasigailėjimo, bet perspėjo Vytautą, kad tai, į ką likimas pastūmėjo jį vakar, gali pastūmėti ir Vytautą jau rytoj. Tai supykė 60-metį valdovą ir jis pasmerkė Markvardą mirčiai. Lietuviai su rusėnais išsivedė pasmerktąjį ir nukirto jam galvą rugių lauke. Apie tai sužinojęs Jogaila priekaištavo Vytautui, kad sugadino pergalės šventę, nes nėra nieko šlovingesnio, negu pasigailėti belaisvio.⁶

Ši tragiška istorija tampa dar niuresnė, kai sužinome daugiau detalių. Pasirodo, Vytautas susipažino su Markvardu, pirmąkart pabėgęs pas kryžiuočius. Jiedu kartu dalyvavo žygiuose prieš Lietuvą: nuterčio Veprius, Vandžiogalą.⁷ Vytautui grįžus į gimtinę, Zalcbachas tapo privilegijuotu belaisviu. Aišku, kai antrą kartą Vytautas bėgo pas kryžiuočius, su juo buvo ir Markvardas. Apsisprendęs grįžti į Lietuvą, kunigaikštis siūlė ir savo draugui keliauti kartu. Nors riteris atsisakė, tačiau Vytauto planų neišdavė. Po 1392 m. jiedu atsidūrė priešingose stovyklose, bet draugystė nenutrūko. Rimvydas Petrauskas suskaičiavo, kad 1397–1400 m. laikotarpiu Markvardas lankydavosi Lietuvoje kasmet, kartais net po kelis kartus. Bet 1402 m. kai kas nutiko – Brandenburgo komtūro Zalbacho kariuomenė įsiveržė į Lietuvą, o vėliau jis apkaltino Vytautą neištikimybė ir Salyno sutarties sulaužymu. Pasipiktinęs Vytautas buvusį bičiulį iškvietė į dvikovą. Ji neįvyko, tąkart jiedu susitaikė. 1405–1409 m. laikotarpiu komtūras ir vėl kasmet lankydavosi Lietuvoje. 1407 m. pavasarį įvyko bendra puota.⁸ Jų draugystė galutinai nutrūko 1409 m., o Zalbacho gyvenimo siūlas, Vytauto paliepinu, – dar po metų.

Kodėl pasakoju šią istoriją? Kad parodyčiau, koks įžaidus buvo Vytautas, niekad nepamiršdavęs, ką blogo jam kas padarė, ką įžeidžiama pasakė? Jogailai vis dėlto buvo atlaidus, ypač žinant nelabai šviesų jo pusbrolio vaidmenį tėvų nužudymo istorijoje – Kęstutis pasmaugtas Kernavėje, o motina, Vygando Marburgiečio teigimu, 1382 m. paskandinta. Nežinia, kiek čia lėmė Jogailos valia, tačiau Vytautas sugebėjo jam atleisti. Asmeninį įžeidimą atleido ir Markvardui, tačiau nepaprastai jautriai sureagavo, kai tas įžeidė jo motiną. Kodėl? Pasak Vytauto Ališausko, tai gali būti susiję su jo tėvo vedybų istorija, pateikta Bychoveco kronikoje.⁹ Aišku, ši kronika parašyta po gerų 200 metų, tačiau gal kryžiuočiai žinojo kažką daugiau apie Vytauto motiną? Tiksliau tariant, apie Vytauto kilmę? Ir kodėl jam tie pasakojimai buvo tokie svarbūs, kad paaukojo ir draugystę, ir riteriškus papročius, pagal kuriuos kilmingų belaisvių niekas nežudydavo? Tad kas gi rašoma apie Kęstučio ir Birutės santykius?

Pasak Lietuvos metraščių, Kęstutis perkėlė Senuosius Trakus į pusiasalį. Taigi elgėsi kaip Gediminas, tik šiuo atveju kūrybos aktas buvo mažesnio masto. Be to, Senuosius Trakus jis perkėlė nuo „aukšto kalno“ į erdvę, esančią prie vandens, t. y. žemumoje. Galima sakyti, Kęstutis pakartojo pirmojo kūrėjo, savo tėvo veiksmus, tačiau jie abu veikė pagal pirmąją mitinį miesto / gyvenvietės įkūrėjo vaizdinį. Mitologiniam mąstymui svarbu paaiškinti, kaip įkurtas miestas / gyvenvietė. Kiekvienas valdovas, įkurdamas savo miestą / gyvenvietę, tik pakartoja pirmąją veiksmus. Reali genealogija mitologiniam mąstymui nesvarbi, nes kiekvienas valdovas tapatinasi su pirmąją kūrėju, yra mitinis jo įpėdinis, sūnus. Tačiau istorinis mąstymas reikalauja įvykius išdėlioti laike. Kaip tuos du požiūrius suderinti? Lengviausias būdas – siužetinius pirmąją mito vingius priskirti tiems istoriniams veikėjams, kurių vaidmenį norima pabrėžti. Taigi istoriniame pasakojime pateikiamas mitas, tačiau jį „užmaskuoja“ istorinė įvykių tiesė. Kadangi pagoniška mitologija remiasi jau krikščioniškame pasaulyje, toks paslėpimas yra dar labiau suprantamas. Žinantys vietinę tradiciją atpažins vietos įkūrimo mitą ir tai bus dar vienas patvirtinimas, kad įvykiai teisingi, o svetimšaliams tai atrodys tiesiog egzotiškas intarpas, kurio suprasti nebūtina. Pateikti visą istoriją pernelyg pavojinga, nes krikščionys jos nesupras, gal net panaudos propagandai prieš dinastiją, prieš valstybę.

Taigi Kęstutis tik atkartoją mitinį herojaus veiksmą, įsteigia Naujuosius Trakus, o tada įvyksta keistoji vedybų istorija. Kunigaikštis nujoja į Palangą, ten paima Birutę, kuri iš pradžių priešinosi tokiai jo valiai. Iš jų sąjungos gimsta Vytautas. Atkreipęs dėmesį į šio siužeto mitologiskumą, Ališauskas sieja Birutę su vislingumo dievybe, galbūt karvių globėja. Kęstučio žmona irgi susijusi su šiuo kultu. Inga Baranauskienė, įrodinėdama Birutės istoriskumą, manyčiau, nepaneigia bendros Ališausko tyrinėjimų krypties, nuorodos į mitologinį siužetą. Apskritai juk niekas neneigia Vytauto motinos vaidmens. Apie ją užsimena kronikos, tiesa, nenurodydamos vardo. Koks jos vardas, ar tikrai

Birutė buvo karvių deivė, palikime tolesniems tyrinėjimams. Tačiau gal metraštininkas Kęstučio istorijai tiesiog pritaikė mitologinį siužetą? Pasakojimui apie miesto / gyvenvietės įkūrimą labai svarbus vedybų aspektas. Iš metraščių sužinome, kad valdovas paima į žmonas merginą, susijusią su sakraline sfera. Tos vedybos nėra sklandžios, nes mergina nenori tekėti, tenka griebtis jėgos. Iš tos santuokos gimsta sūnus.

Taigi galima išryškinti tokius siužetus, sietinus su mitu (ar mitais):

1. Traidenis prie Ariogalos randa mažą berniuką Vytenį, kurį užaugina. Jis ištikimai tarnauja, iškyla iki maršalkos. Tada jam perleidžiama valdžia. Argumentuojama tuo, kad reikia ginti valstybę, be to, jo senelis Narimantas Kentaurų herbą pakeitė Vyčiu, kuris reiškia tautą ginantį raitelį.

2. Vytenį nutrenkia Perkūnas. Valstybė atitenka jo sūnui Gediminui.

3. Gediminas atlaiko kvalifikacinį išbandymą, kovodamas su vokiečiais, įrodo, kad sugeba apginti šalį.

4. Sudaro lojalumo sutartį su Goštautu (kuris atstovauja visam didikų luomiui). Taigi yra savo valdinių gynėjas.

5. Tada kunigaikštis ima plėsti valstybę.

6. Po to įsteigia sostinę Trakuose, tačiau pirmasis bandymas nenusiseka.

7. Gediminas nuvyksta į Kentaurų herbo atstovo Šventaragio įsteigtą sakralinę vietą, kur deginami mirusieji, sumedžioja taurą ir susapnuoja staigiantį Geležinį Vilką.

8. Lizdeika, našlaitis, rastas lizde, sakralinis autoritetas, išaiškina sapno prasmę.

9. Gediminas pastato Vilnių. Antrasis bandymas įsteigti sostinę yra sėkmingas.

10. Jo sūnus Kęstutis per jėgą veda vaidilutę, priklausančią sakraliniam kultui. Iš tos sąjungos gimsta Vytautas.

Jeigu visų vardus pakeičiame Herojumi X, perdėlioje šią chronologinę tvarką į naratyvinę, gauname tokį pasakojimą:

1. Herojus X tikriausiai per jėgą paima merginą, susijusią su sakraline sfera.

2. Jiems gimsta sūnus (arba dvyniai).

3. Herojų X nutrenkia Perkūnas.

4. Jo sūnūs lieka našlaičiai, juos užaugina kitas karalius (o gal abu auga atskirai).

5. Išaiškėjus karališkai jų prigimčiai, vienam iš sūnų perduodama valdžia.

6. Šis įrodo, kad yra tinkamas valdovas – sudaro sąjungą su tauta (jos atstovais), įrodo, kad sugeba ginti kraštą ir plėsti jo teritoriją.

7. Įkuria sostinę, tačiau nesėkmingai, nes nesulaukia dievų palaiminimo.

8. Antrą kartą elgiasi apdairiau, vyksta į mirusiųjų deginimo vietą, ten sumedžioja taurą ir susapnuoja Geležinį Vilką.

9. Žynys išaiškina sapno reikšmę.

10. Brolis įsteigia miestą / gyvenvietę.

Šioje tyrimų studijoje jokiū būdu negalima teigti, kad tai rekonstruota lietuvių valdžios mito struktūra. Siužetus galima perdėlioti ir kitaip. Antra, galbūt čia yra keletas mitų, kuriuos suplakėme į vieną. Tarkime, pirmasis – istorija apie vedybas per prievartą. Antrasis – našlaičių tapimas karaliais, žyniais ir pan. Tai tik pirmas žingsnis, bandant rekonstruoti mitus, kuriais buvo grindžiama Lietuvos valdovų suverenumo ideologija.

Ką sako Vaidevučio ir Brutenio legenda?

Ar galėjo Palemono mitas remtis ankstesne tradicija, siekiančia pagonių laikus? Čia reikėtų prisiminti prūsišką Brutenio ir Vaidevučio legendą. Pasak Erazmo Stelos, Vaidevutis – alanas. Alanai po nesėkmingų kovų su Romos imperija nukeliavo iki Ispanijos, ten susijungė su gotais. Silpnesnieji turėjo pasitraukti, jie atsidūrė Prūsijoje. Prūsai atvykėlius priėmė gyventi, tačiau vėliau kilo problemų, susijusių su to meto papročiais: „*Santuokos neįteisindavo, jei kas rasdavo patinkamą moterį, tai laisvai galėdavo su ja mylėtis*“ (Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai II, p. 20). Todėl atsirado per daug žmonių, visiems stigo vietos. Tai skatino tarpusavio kivirčius, net žudynes. Vaidevutis pasiūlė bičių pavyzdžiu išsirinkti karalių, kuriuo, aiš-

ku, pats ir tapo. Bičių pavyzdžiu įvedė tvarką Prūsijoje – nustatė papročius, religines apeigas, išmokė gaminti midų. Taigi Vaidevutis – ne tik atvykėlis, bet ir tvarkdarys. Kol jis buvo gyvas, Prūsija klestėjo. Reikalai pašlijo, kai mirdamas padalijo žemes sūnams. Beje, vyriausias iš jų Litalanas turėjo palikti Prūsiją ir patraukė į negyvenamas girias. Ten atsiradę gyventojai „pagal šio savo valdovo vardą vėliau buvo praminti litalanais, o šiandien paprastai vadinami lietuviais“ (BRMŠ II, p. 23). Tarp sūnų prasidėjo nesantaika, jie kariavo, puldinėjo kitus kraštus, o „žemdirbystę ir kitus lauko darbus, kuriuos Vaidevučiui valdant buvo įpratę dirbti, greitai apleido arba dirbo tiek, kiek jiems atrodė esant būtina“ (BRMŠ, ten pat).

Simonas Grunau pateikė kiek kitokią versiją. Čia be Vaidevučio atsiranda jo brolis Brutenis. Jiedu buvo Kimbrijos karaliai, tačiau kimbrams kėlė pavojų gotai: „Brutenis ir jo brolis Vaidevutis su visais savo gėntainiais, iš viso keturiasdešimt šeši tūkstančiai žmonių, sėdo ant plaustų ir perplaukė Krono, Halibo vandenį ir Ulmiganijoje surado dar nežinomą tautą“ (BRMŠ II, p. 91). Čia statė pilis, kūrė kaimus, o vietinius gyventojus pavertė savo tarnais. Vėliau tapo karaliais – Vaidevutis buvo dievų pasiuntinys, aiškino jų ženklus, Brutenis vadintas Krivių krivaičiu. Iš Brutenio vardo kyla ir Prūsijos pavadinimas (BRMŠ II, p. 92). Jie atnešė naują religiją su dievais – Patula, Patrimpu ir Perkūnu, nustatė papročius, žodžiu, įvedė tvarką. Brutenis susilaukė 12 sūnų, kurie valdė atskiras žemes.

Nagrinėti legendas apie Vaidevutį ir Brutenį nėra šio rašinio tikslas, tačiau kelis dalykus palyginkime su mitu apie Palemoną. Vaidevutis ir Brutenis yra ateiviai, svetimi vietiniams. O Lietuvos metraščiuose apie vietinius gyventojus nekalbama. Antra, jie yra Prūsijos įkūrėjai, t. y. įveda tvarką valstybėje (tokių socialinių ir kultūrinių inovacijų nei Palemonas, nei jo vaikaičiai nesiima). Trečia, jie yra ir valdančiosios Prūsijos dinastijos protėviai. Tai paaiškina, kodėl valdovai skiriasi nuo kitų žmonių.

Prūsai nesukūrė savo valstybės, valdantysis jų elitas įsitraukė į vokišką orbitą. Prūsijos (etniniu požiūriu) tapatybės negalėjo įtvirtinti nei didikai, nei valdovai.

Tuo Prūsijos situacija skiriasi nuo Lietuvos, kuri turėjo valstybę, aiškią dinastiją, XVI a. jau buvo ir didikų luomas, kuriam rūpėjo įtvirtinti savo teises. Tokių uždavinių tikrai nesiekė svetimšaliai, aprašę Vaidevučio ir Brutenio legendas. Tai keltų mintį, kad egzistavo tradicija, aiškinanti Prūsijos kilmę. Erazmas Stella, Simonas Grunau ją ir bandė pritaikyti prie tuometinės žinomos Europos istorijos. Kyla logiškas klausimas: jei tokią legendą turėjo prūsai, kodėl jos negalėjo turėti lietuviai? Kitaip tariant, ar lietuvių kilmės iš Palemono šaltinis negalėjo būti ir vietinė tradicija, pakeista ir perkelta į šį pasakojimą? Stiprėjant kunigaikščiams, formuojantis valstybei, turėjo būti ir jų valdžios pagrindas, atskiriantis juos nuo pavaldinių, – originalus pagoniškas valdžios įteisinimo mitas.

Kada atsirado pasakojimas, kad Vilnių įkūrė Gediminas?

Lietuvos metraščių autorius rėmėsi žiniomis apie Antiką, puikiai suprato Romos reikšmę Europos istorijai, tačiau išmanė ir vietines tradicijas. Norint, kad pasakojimas būtų įtikinamas šalies viduje, reikėjo įpinti ir jas, tačiau išradingai „paslepiant“, padarant matomas tik tiems, kurie žino kontekstą. Metraštininkas turėjo pasakoti apie pagoniškus Lietuvos laikus, neatskleisdamas pernelyg daug pagonybės detalių, antraip pasakojimas, turėjęs šlovinti Lietuvą, jos valdovą ir didikus, menkins juos krikščionių akyse. Lietuvos metraščiuose mitologinių realių ne itin gausu – be Spėros virtimo dievybe, Kukovaičio ir Pajautos, yra Šventaragis, kuris įvedė kūnų deginimą, šalia paaiškinta, esą mirusiesiems uždėdavo lokio ar lūšies nagus, kad šie galėtų įkopti į aukštą kalną. Šiuos tikėjimus patvirtina ir tautosaka. Dar, aišku, Gedimino sapnas, kuriame mitologinių detalių irgi labai mažai. Pasak Ališausko, tai „politinis“ pasakojimas, sukurtas Gedimino aplinkoje.¹⁰ Vilniaus įkūrimo mitas iš tiesų labai racionalus: nieko nuostabaus, kad valdovai medžioja, kartais medžioklėje užtrunka, lieka nakvoti girioje. Vienintelis netikėtas įvykis, kad susapnuoja Geležinį Vilką (nors sapnuoti irgi įprasta). Išaiškinimas ne mažiau racionalus, Geležinio Vilko kauksmas – tai gar-

sas apie būsimą miestą, kurį turi pastatyti Gediminas. Šį mitą galima palyginti su Sovijaus mitu, kuris gerokai miglotesnis, nes jį užrašė rusėnų metraštininkas, aiškindamas svetimųjų – pagonių – papročius. O Vilniaus įkūrimo mitą pateikė lietuvis (politiniu atžvilgiu), pasakodamas savą istoriją. Jau būdamas krikščionis, jis turėjo šį mitą apgenėti. Štai kodėl dabartiniams mitologams labai sunku jį interpretuoti. Panašu, kad mitologinių dalykų Lietuvos metraščiuose liko tik tiek, kiek būtinai reikėjo. Apie pagonišką laikotarpį metraštininkas turėjo papasakoti taip, kad nesuteiktų preteksto Lietuvos diskreditacijai.

O kada legenda apie Gedimino sapną galėjo atsirasti? Ališauskas, kaip minėta, ją sieja su Gedimino dvaru. Tačiau ar tai nesietina ir su legendinės metraščių dalies rašymu XVI a. pirmojoje pusėje? Iš archeologinių tyrimų žinoma, kad Traidenis čia pradėjo kurti kunigaikščio kiemą, o XIII a. pabaigoje (tikriausiai valdant Pukuveriui, vėliau Vyteniui) jau pradėta statyti mūrinius įtvirtinimus.¹¹ To meto žmonės nebūtų patikėję, kad Vilnius įkurtas būtent Gedimino valia. Aišku, Gediminas galėjo Vilnių įtvirtinti kaip svarbiausią miestą, valstybės sostinę. Ir su tuo siejamas sapnas. Tačiau legendoje aiškiai pasakyta, kad miestas nuo jo *prasideda*. Norint susieti Vilniaus atsiradimą su konkrečiu istoriniu veikėju, reikėjo, kad praeitų nemažai laiko, kol užsimirš tikroji pradžia. Antra, Trumpajame (seniausiame) sąvade Gediminas kaip Vilniaus įkūrėjas neminimas, išvardijami tik jo sūnūs. Aišku, tai nėra stiprus argumentas – ši aplinkybė metraštininkui ir užsakovui galėjo atrodyti nereikšminga. Tačiau Janas Długoszas XV a. pabaigoje minėjo visai kitą įkūrėją – Vilių. Kodėl? Gal nežinojo lietuvių pasakojimo, kad Vilnių įkūrė Gediminas, karaliaus Jogailos senelis? Ar galėjo nežinoti tokio svarbaus dalyko? Be abejo, šie samprotavimai spekuliatyvūs, tačiau, jei XIV ir XV a. tokia legenda jau egzistavo, tada Długoszo versija, kad Vilnių įkūrė ne Gediminas, o Vilius, būtų tikra „informacinė bomba“, nukreipta prieš Jogailaičių dinastijos pradininką. Tokie argumentai verčia manyti, kad mitas apie Gedimino sapną turėjo būti sukurtas ne XV a. pabaigoje, bet vėliau. Logiška manyti, kad tai padarė Bychoveco kronikos autoriai, remdamie-

si kokiais nors ankstesniais Vilniaus įkūrimo mitais. Tačiau juos „užšifravo“, įtraukdami istorinį Gediminą. Kitaip tariant, mitologiją susiejo su istorija.

Lietuvių valdžios mitologinės ištakos

Palemono elgesys atrodys keistas, jei lyginsime su Vai-devučiu ir Bruteniu, Prūsijoje įvedusiais naują tvarką. O ką padarė romėnas? Atplaukęs prie Dubysos, užlipo ant Seredžiaus piliakalnio, kuris Palemono vardu vadintas dar ir XVIII a. pabaigoje, apsidairęs nusprendė, kad čia gera vieta apsigyventi. Antras darbas – susilaukė palikuonių. Bet neįkūrė jokių miestų, neįvedė tvarkos. Tik Stryjkovskis pabrėžia, kad atplaukę italai vietinius necivilizuotus žmones, aišku, pavertė savo tarnais, pakeitė jų papročius. Pagal šią versiją lietuvių kilmės iš romėnų teorija paaiškina, kaip atsirado socialiniai luomai. Miestus įkuria tik Barkus – Jurbarką, Kunas – Kauną. Dausprungas, o ne Spera, – Ukmergę. Taigi palikuonys irgi nėra labai kūrybingi, ypač prisiminus, kad XVI a. Jurbarkas nebuvo labai reikšmingas miestas. Reikšmingesnis Kaunas, tikriausiai todėl vienintelis Kunas ir susilaukia palikuonių. Tik antroji karta – Kernius – įsteigia pirmąją (pagal legendą) Lietuvos sostinę Kernavę, nuo tada ir atsiranda Lietuva. Taigi ją įsteigia ne Palemonas. Kaip protėviams įkūrėjams tikrai mažoka. Norint suprasti šią logiką, reikėtų istoriją skaityti nuo pabaigos, t. y. nuo Gedimino. Gediminas įkuria Vilnių (Šventaragis tam tik išpureną dirvą). Jei Vilnių būtų įkūręs Palemonas, ką liktų daryti Gediminui, prieš tai įkūrusiam Trakus? Čia galima įžvelgti labai aiškius politinius motyvus. Trakai ir Vilnius – svarbiausi centrai. Juos valdo didieji kunigaikščiai. Algirdas – Vilnių, Kęstutis – Trakus. Suprantama, šiuos miestus irgi turėjo įkurti Gediminas, kad visiems, ypač Kentaurams, būtų aišku – teisė valdyti priklauso Gediminaičiams. Kai šie darbai rezervuojami Gediminui, palemonaičiams belieka imtis periferinės veiklos, tą jie ir daro. Tikrasis kūrėjas yra Gediminas.

Lietuvos metraščiai liudija, kad Gedimino tėvą Vytenį, nuo kurio prasidėjo Stulpų valdžia, nutrenkė žaibas.¹² Tai labai įdomu mitologiniu požiūriu. Folklore dažnas motyvas, kad žmogus, nutrenktas žaibo, patenka tiesiai į

dangų – jį paženkliną Perkūno malonė. Nutrenkus tėvą, sūnus tampa našlaičiu. Kitaip tariant, nebeturi protėvių, tačiau yra paženklintas dievybės. Metaforiškai kalbant, mitologiniu jo tėvu tampa pats Perkūnas. Kas toliau? Našlaitį ima globoti karalius, o vėliau, sužinojęs, kad globotinį pasirinko pats Perkūnas, perleidžia valdžią jam. Tai atitinka Vytenio istoriją – Traidenis užaugina jį kaip sūnų. Tačiau visiškai nieko nežinome apie Vytenio tėvus, apie kuriuos metraštininkas užsispyręs tyli. Šį tylėjimą gal paaiškintų faktas, kad globotinis yra našlaitis.

Dabar grįžkime prie Vilniaus įkūrimo mito. Gediminui susapnavus Geležinį Vilką, sapną išaiškina Lizdeika, kadaise rastas lizde. Stryjkovskis aiškina, esą jį rado pats Vytenis ir išaugino kaip sūnų. Pasak Greimo, Lizdeika ir Gediminas parodomi kaip broliai, kurie vienas apie kitą nežinojo, tačiau juos išaugino tas pats tėvas.¹³ Vijūkas-Kojalavičius, aprašydamas Radvilų kilmę, pradžią nukelia į Kentaurų herbo viešpatavimo pabaigą. Kai Narimanto, savąjį Kentaurų herbą pakeitusio Vyčiu, vyresnį brolių Traidenį nužudė Daumantas (tai kitais vardais papasakota Mindaugo istorija), jam atkeršijo Lauras, padedamas Vytenio kariuomenės. Po šitų nelaimių mažametį Narimanto sūnų Lizdeiką išgelbsti žindyvė ir atiduoda kūdikį krivių krivaičiui. „Žynys, nenorėdamas tokios kilmės kūdikio palikti nežinomų naujojo valdovo jausmų valiai ir siekdamas jį saugiai išauklėti aukurų prieglobstyje, pamane, kad buvo dievų perspėtas, esą jam, jau sulaukusiam senyvo amžiaus, laikas pagalvoti apie įpėdinį, kurį nuo vaikystės mokyty pažinti dangaus šviesulius bei tikėjimo apeigas, bet reikia išrinkti tiktai tą, kurį paskirsią aukščiausieji ir kuris dievų valia būsiąs paslėptas miškuose.“ Ši istorija įtikina Vytenį, o tada žynys palieka kūdikį miške, kur, kaip ir tikėjosi, medžioklėn vyks kunigaikštis. „Taigi kūdikis paties Vytenio buvo rastas ir nuo gimtosios kalbos žodžio „lizdas“ pramintas Lizdeika.“ Žynys jį moko, auklėja, o pajutęs, kad atėjo mirties valanda, šią paslaptį patiki Vyteniui. „Vytenis, ją sužinojęs, Lizdeiką Narimantaitį, Traidenio (kurio geradarystėmis buvo pasiekęs aukštą vietą) brolėną, ėmė uoliai gerbti ir, norėdamas pasidalyti su juo padėtimi, kuri pagal kraujo ryšius turėjo priklausyti jam, bet dėl lemtingų aplinkybių atiteko pačiam, ištekinęs už jo savo dukterį, padarė žentū.“¹⁴

Anot šio varianto, Lizdeika yra teisėtas sosto paveldėtojas pagal kraują, tačiau Vytenis yra valdovas pagal valią. Lizdeika atkartoja paties Vytenio istoriją Traidenio dvare. O vedęs Vytenio dukterį, tampa kaip ir brolis Gediminui. Taigi šie variantai, jau pritaikyti konkrečioms politinėms didikų interesams, byloja tokią istoriją: du broliai, kurių tėvą nutrenkė Perkūnas, pagal žemišką planą padaromi našlaičiais, bet pagal dievišką planą sankcionuojami valdovais. Jie savo valandos dar turės sulaukti. Vienas yra randamas paliktas lizde, o kito istorija kol kas nežinoma, tačiau jį irgi išauklėja karalius, kuris, sužinojęs tikrąją istoriją, nusilenkia dievų valiai, broliams perleidžia valdžią, paneigdamas kraujo giminybę, paklusdamas dievų sankcijai. Vienam iš brolių tenka sakralinė funkcija, kitas yra miestų įkūrėjas. Sostinė atsiranda tik tada, kai abu broliai susivienija (Trakuose to nebuvo). Ši istorija primena Vaidevučio ir Brutenio legendą – pirmasis bendravo su dievais, o antrasis valdė šalį. Akivaizdu, kad Lietuvai tapus krikščioniška, brolio – žynio funkcija tapo neaktuali, be to, žalinga. Todėl jis pasirodo tik Lizdeikos vaidmenyje, per daug neaiškinant detalių. Jei Gedimino dinastija grindžiama šia mitologema, tada aišku, kodėl metraštininkas negalėjo parodyti išsamios jo genealogijos, – tai būtų kirtęsi su tuometiniu kontekstu ir atrodytų neįtikima. Tokia mitologema netiko vis stiprėjančiam europietiškam giminės supratimui. Lietuvos metraščiai pasiūlė šios problemos sprendimą. Juose akcentuojama brolių (dvynių) mitologema tikriausiai turėjo ir istorinį atitikmenį. Alvydas Nikžentaitis diarchijos požymių įžvelgė nuo XIII a. pabaigos (t. y. nuo tada, kai į valdžią ateina Gediminaičių dinastija).¹⁵ Vienas valdovas labiau siejamas su religine funkcija (ryškiausias pavyzdys – Kęstutis, prisiekdamas paaukojęs jautį). Ši diarchija galbūt galėtų paaiškinti ir Vilniaus miesto dvilypumą – šalia dabartinio Gedimino kalno ir pilies, tapusios pagrindine, stūkso ir Kreivasis kalnas. Argi tai neatspindi mitologinio mąstymo?

Prastos Gedimino kilmės priežastis

Lietuvos metraščiuose, kurie turėtų pagrįsti seną Gediminaičių giminę, atkakliai bandoma to išvengti. Ge-

diminas nesiejamas su Palemonu, negana to, nebijoma parodyti, kad Vytenis, Gedimino tėvas, nebuvo labai kilmingas, nors ir kildinamas iš Stulpų giminės. Visiškas nesusipratimas, ypač atsižvelgiant į vieną istorinę detalę. Čia reikėtų nusikelti į XV a. antrą dešimtmetį, kai Vokiečių ordinas ne tik karo lauke, bet ir ideologiškai kovojo prieš Lietuvą ir Lenkiją. Būtent tada vokiečiai parašė pamfletą „Trumpas pasakojimas apie Jogailą ir Vytautą“: „Kartą gyveno vienas galingas Lietuvos ir Žemaitijos karalius, vardu Vytenis [...] Kai jis mirė, karaliumi tapo jo arklaininkas (pferdemarschalck) Gediminas. Šis Gediminas yra dabartinio Lenkijos karaliaus Jogailos ir kunigaikščio Vytauto senelis.“ Ten teigiama, esą Lenkijos karalius ir jo giminaičiai kilę „iš prasto bajoro“.¹⁶ Petrauskas tai aiškina trumpa genealogine linija, kuria pasinaudojo tuometiniai priešininkai, siekdami diskredituoti Vytauto ir Jogailos kilmę. Tačiau ir patys lietuviai po daugiau kaip šimto metų iš esmės kartojo tą patį – tik šiuo atveju omenyje turimas Vytenis. Tiesa, jis ne arklaininkas, bet kambarinis. Kodėl lietuviai tą darė? Gudmantas rašo: „Gedimino brolis ar pusbrolis (anot metraštininkų – tėvas) Vytenis paverčiamas ankstesniojo kunigaikščio maršalu (kuris savo ruožtu kildinamas iš garbingos visoje Europoje žinomos Romos Kolonų (Colonnų) giminės). Turint omenyje, kad maršalo pareigybė genetiškai susijusi su arklaininku, metraštininkus galima pagirti už išradingumą.“¹⁷

Sutikčiau, kad Vytenis išradingai iš arklaininko padarytas maršalka, tačiau net ir šiuo atveju tai reiškia, kad priimamos svetimųjų primestos klišės. Kodėl to reikėjo? Juk jas galima paprasčiausiai ignoruoti. Tarkime, Maskvos metraščiai Lietuvos kunigaikščius kildino iš Rusios kunigaikščių, bet ši versija tiesiog atmetama. Arba galima elgtis priešingai – parodyti labai aukštą ir seną kilmę. Tai padaryti turėjo Palemono mitas, bet jame to nėra. Kodėl? Reikėtų daryti prielaidą, gal lietuvių visuomenė rėmėsi pasakojimu apie Gedimino ar Gediminaičių dinastijos kilmę, pabrėžiančiu giminės pirmapradiškumą, vertikalią kilimą iš „apačių“ į valdovus, be to, ši giminė kažkokių būdu susijusi su arkliais ir žirgais.

Hipotetiškai priėmus, kad toks pasakojimas egzistuoja, taptų suprantami Lietuvos metraščių nelogiškumai (kodėl Gediminas nesiejamas su Palemonu, kodėl pa-

neigiamas kraujo ryšys, iškeliant sutarties su „tauta“ sudarymą). Norint visa tai pagrįsti, reikėtų rasti daugiau užuominų, kurios padėtų tokį pasakojimą rekonstruoti. Čia vertėtų atkreipti dėmesį į Maskvos metraščius, kurių pasakojimai kaip ir Vokiečių ordino pamfletas bando sumenkinti lietuvių kunigaikščių kilmę. Aišku, galima teigti, kad visa tai akivaizdi fantazija, tačiau gal remiamasi tam tikrais lietuviškais pasakojimais, kurie visiškai priešingai (neigiamai) interpretuojami. Štai „O rodoslovije...“¹⁸ pasakojama, kad iš nelaisvės pabėgęs Vytenis apsigyveno Žemaitijoje pas bitininką. Vedė jo dukrą, gyveno su ja 30 metų, tačiau palikuonių nesusilaukė. Kai Vytenį nutrenkė perkūnas, jo vietą užėmė vergas arklaininkas Gigimenikas, net vedė o našlę. Vėliau tas Gigimenikas tampa Gediminu.

Šios istorijos akcentai trys: 1) vestuvės Žemaitijoje; 2) Perkūnas nutrenkia tėvą; 3) prasčiokas, prižiūrėjęs arklius, tampa valdovu.

Šis šaltinis yra papildomas argumentas Kęstučio ir Birutės vestuves traktuoti kaip mitologinį siužetą, susijusį su Gediminaičių gimine. Vytenį vienur pasiima ir išaugina Rimgaudas, kitur – Žemaitijos bitininkas. Pagal abi istorijas jį nutrenkia žaibas. Tačiau tai ne vienintelė Maskvos metraščių palikta užuomina.

Vilko pėdsakai

„Lietuvos kunigaikščių giminės kilmėje“ rašoma: iš pradžių uodega, paskui vilkas, iš vilko – Traidenis, iš Traidenio – Vytenis, iš Vytenio – Gediminas.

Čia iškart atkreipia dėmesį uodega, kuri yra vilko metonimija. Akivaizdu, kad tuo norėta sumenkinti Lietuvos kunigaikščius, tačiau kodėl pasirinktas vilkas? Galbūt čia nuoroda į stereotipines, XVI a. Rusios metraštininkams įprastas formuluotes? Tą išaiškinti turėtų šios srities specialistai. Kitame variante – „Predislovije o velikich kniaziaich i otkuda oni pošli“ – tai paaiškinta suprantamiau. Ten minimas Mindaugas ir jo sūnus Vide, vadinamas Vilku. Vide turėjo sūnų Proidenį, kuriam gimė Vytenis, likęs bevaikis.¹⁹

Taigi šalia žirgo / arkliaus iškyla vilkas. Kaip žinome, jis pasirodo ir Gedimino sapne. Svarbu, kad Maskvos

metraščiuose vilkas siejamas su Mindaugo gimine. Jo sūnus Vide vadinamas Vilku. „O rodoslovije...“ išvardijama: uodega – vilkas – Traidenis – Vytenis – Gediminas. Šie šaltiniai perša mintį, kad Mindaugo giminė siejama su vilku, o Gedimino – su žirgais / arkliais. Realu dinastijų kaita persakoma mitologiniais vaizdiniais: vilką keičia žirgas. Nagrinėdami Lietuvos metraščius, matome, kaip Kentaurų giminė (kurią galima sieti su Mindaugo broliu Dausprungu) parengia areną Gediminui. Be to, būtent jie Lietuvos herbu vietoj Kentauru padarė žirgą su raiteliu – Vytį. Gediminas susapnuoja Geležinį Vilką ne kur kitur, o mirusiųjų deginimo vietoje, kurią įsteigė Šventaragis, pirmasis Lietuvos valdovas, atstovaujantis Kentaurų herbui. Jeigu ankstesnės dinastijos ženklas yra Vilkas, vadinasi, ji ne tik atlieka parengiamuosius darbus šiame pasaulyje, bet perduoda ir dieviškąją valdžią – senosios dinastijos Vilkas, pasirodęs sapne, sankcionuoja būsimos sostinės vietą.

Aišku, čia kalbama ne apie tai, esą Mindaugas garbino vilkus, o Gediminas – žirgus. Vilkas ir žirgas yra nuorodos į tam tikras dievybes, mitologines tradicijas. Daiva Vaitkevičienė ir Vykintas Vaitkevičius²⁰ sieja Mindaugo dinastiją su Žvorūna, kurios palydovai yra vilkai.²¹ Tai papildomai rodytų, kad Maskvos metraščiuose nėra dėstomi visiški pramanai, esama nuorodų į lietuvių mitologiją. Beje, čia reikėtų prisiminti Jono Lasickio liudijimus – XVI a. jis rašė: „Yra taip pat senų kilmingųjų šeimų, kurios garbina ypatingus dievus, štai Mikučiai – Simonaitem, Michelovičiai – Sidziūm, Šemetos ir Kęsgailos – Ventis Rekicziouum, kitos šeimos turi kitus [dievus].“²² Tačiau laikyti juos ypatingais dievais vargu ar galima, greičiau tai buvo gerai žinomos lietuvių dievybės, vadintos vardais, visiškai nesuprantamais svetimšaliams. Tokią mintį paremtų tolesnis Lasickio aiškinimas: „Tam tikros apylinkės, kaip ir kilmingesnės šeimos, turi atskirus savo dievus. Pavyzdžiui, Pajūrio apylinkė – Deuoitis, Rietavo – Vetustis, Sarakų – Guboi ir Tvverticos, Platelių – Kirnis.“²³ Čia minimi dievai yra lengviau atpažįstami. Pasak Ališausko, Deuoitis – tai Dievaitis, reiškiantis jauną mėnulį, o Vetustis yra Vetušis – seno mėnulio įvardijimas: „susiduriame su kito tipo eponimijos reiš-

kiniu – kai vietovė gauna vardą nuo dievo, kuriam ji pašvęsta.“²⁴ Giminių atveju irgi galėtų būti tas pats.

Šis ekskursas atskleidžia, kaip išsaugomos ir perduodamos mitologinės tradicijos. Be abejo, pirmiausia tai daro bendruomenė, kuri jas palaiko. Tačiau pačios vietovės irgi turi mitologinį krūvį, perimamą iš kartos į kartą. Atskiros giminės gali saugoti skirtingas mitologines tradicijas. Lasickis pabrėžia, kad tai ne bet kokios, o kilmingos giminės. Vadinasi, ikikrikščioniškoji, rašto nepažįstanti lietuvių visuomenė giminės tapatybę siejo ne tiek su realiais protėviais, kiek su mitologiniais siužetais. Tai tinka ir didiesiems kunigaikščiams – vieni galėjo sietis su vienokiomis, kiti – su kitokiomis lietuvių dievybėmis. Panašiai Petras Dusburgietis rašo apie XIII a. prūsus: „vienai iš pagarbos saviesiems dievams nediršo jodinėti juodžiais, kiti – balčiais, treti – kitokio plauko žirgais.“²⁵ Tiek Mindaugo, tiek Gedimino giminė galėjo turėti savus dievus. Vilkas ir žirgas – tai nuorodos į mitologines tradicijas.

Kokiu pasakojimu rėmėsi metraščiai

Akivaizdu, kad lietuviai turėjo mitą, kurio negalėjo pasakoti, tačiau nenorėjo ir atsižadėti – tai mitologinis pasakojimas apie lietuvių dievus. Istoriniuose šaltiniuose panašus mitas, su kuriuo siejo save Gedimainaičių giminė, neužrašytas, belieka kliautis pasakomis, nes jau Greimas įrodė, kad jos yra degradavęs mitas.

Imkime populiarią pasaką „Jaunuolis, paverstas į arklį“. Užrašyta apie 150 jos variantų, taigi²⁶ čia tikrai ne kokia nors importinė ar XIX a. kūryba. Pirmiausia toje pasakoje pabrėžiama, kad gyveno pora, ilgai neturėjusi vaikų. Sūnus gimė, kai motina suvalgė pusę aukso obuolio ir žuvies galvą. Tėvas tuo metu buvo išvykęs arba jis tiesiog neminimas. Be to, dažnai nurodoma, kad vaikas gimsta ne vienas, o su kumeliuku, nes kitą to paties obuolio pusę suėdė kumelė. Taigi herojus ne tik neįprastu būdu gimsta, bet ir yra savotiškas arklio dvynys. Išskirtinę prigimtį išduoda spindintys plaukai, jo pirštas, o kartais net jis visas irgi spindi. Dažnai būna pažadėtas velniui, todėl užaugęs jam tarnauja. Velnias įvardijamas kaip „raganius“, burtininkas, pagonis ir pan. Tarnaudamas velniui, jaunuolis dažniausiai rūpinasi arkliais, juos myli, užuot

šerės mėsa ir žarijomis, duoda dobilų ir šieno. Išsivadavęs iš velnio nagų, tarnauja karaliui, paprastai prižiūri sodą. Šis darbas jam gerai sekasi. Taigi herojus yra arklininkas ir sodininkas. Tuose pasakos variantuose, kur velnias neminimas, herojus rūpinasi jam padovanotu kumeliuku. Tarnaudamas pas karalių, slepia savo neįprastą / dievišką kilmę, plaukus pridengia kepure, rankšluosčiu, kartais ant galvos užsimaukšlina karvės pilvą, avies skrandį ar kito gyvulio pūslę. Kai dieviška herojaus kilmė galiausiai atpažįstama, jis gauna į žmonas karalaitę ir tampa karaliumi.

Šios pasakos siužetas labai svarbus. Pirma, herojus neįprastai gimsta, antra, jis yra kumeliuko „brolis“. Tarnaudamas velniui, rūpinasi būtent arkliais. Tai atliepia istorinių šaltinių užuominas, kad Gediminas buvo prastos kilmės, be to, arklininkas. Pritarus šiai hipotezei, suprantama, kodėl negalima nurodyti ilgos Gedimino genealogijos – ji būtų prieštaravusi mitui, teigiančiam herojaus pirmapradiškumą ir dievišką kilmę. Tai būdinga mitologiniam mąstymui, yra gausybė tokių pavyzdžių iš indoeuropiečių mitologijos. Valdovo kilmė turi būti neįprasta, dieviška. Tačiau įsitvirtinus krikščionybei ir istoriniam mąstymui, tai tapo kliuviniu, pajuokos objektu. Vokiečiai, išgirdę tokį pasakojimą, panaudojo jį pamfletams, Lietuvos valdovų diskreditacijai, paėmę vos vieną elementą, kad herojus yra arklininkas, bet „užmiršę“ nenatūralią (dievišką) jo kilmę.

Antra, tarnystė karaliui puikiai dera su Vytenio, atsidūrusio pas Narimantą, istorija, jo kvalifikavimu iš maršalkos – garbingų, vis dėlto ne pirmaeilių pareigų – į valdovus. Trečia, ši pasaka, kaip ir Lietuvos metraščiai, pabrėžia brolių dvynių liniją, paslėpdama mitinį lietuvių kunigaikščių suverenumo turinį. Suprantama, tokios pirminės pastabos toli gražu nėra nuosekli analizė, tačiau tai galėtų tapti labai produktyviais tyrimais. Pradžia jau padaryta.

Aušrinės mitas, žmonijos pradžia ir lietuviška valdžios mitologija

Palikus nuošalyje aistringus svarstymus apie „karalių“ ar „kunigaikščių“ kilmę, galima konstatuoti, kad Lietuva turėjo suverenius valdovus. Aprašydami didžiųjų kuni-

gaikščių stiprėjimą, istorikai iškelia karinę jėgą, tačiau turėjo būti ir ideologija, įteisinanti jų valdžią. Kitos indoeuropiečių tautos rašytiniuose šaltiniuose paliko daug mitų apie valdžios sakralumą. Būtų neįtikėtina, jei tik vieni lietuviai neturėtų mitų apie savo valdovus. Tad kokia mitologija buvo grindžiama kunigaikščių valdžia? Rašytiniai šaltiniai nedaug ką apie tai sako, valstiečių puoselėta tautosaka ypač išryškina agrarinį pradą. Istorinės antropologijos požiūriu atsakymas į klausimą, kur galima įžvelgti lietuvišką valdovų mitologiją, labai svarbus, nes leistų geriau suprasti, kaip formavosi Lietuvos valstybė.

Mitologai jau yra nemažai padirbėję – šiomis temomis rašė Greimas, Ališauskas, Vaitkevičienė, Vaitkevičius ir kiti. Jų įžvalgų apibendrinimas, tikslinimas, akcentuojant iškylančias problemas, padėtų ieškoti ideologinės valdovų mitologijos. Greimas, remdamasis pasaka „Saulė ir Vėjų motina“, rekonstravo Aušrinės mitą. Herojus, pamatęs danguje antrą Saulę, leidžiasi jos ieškoti. Pasirodo, tai marių saloje gyvenanti mergelė, kurios plaukai šviečia kaip saulė. Jis ją pagrobia, perplukdo per marias. Tačiau kitas karalaitis, pamatęs auksaplaukę, kreipiasi į raganą, ši papjauna herojų, o mergelę nugabena karaliui. Herojus vėliau atgaivinamas, atjoja pas mylimąją, yra atpažįstamas ir ją veda. Tokiu būdu atsiranda žmonija. Nors ši pasaka unikali, tačiau jos lietuviškumas neabejotinas, nes tautosakoje panašūs siužetai gana dažni. Greimas mergelę tapatina su Aušrine, kurios zoomorfinis pavidalas yra kumelė. Identifikuoti kitus pasakos herojus gerokai sudėtingiau. Mergelės panorėjęs ir į raganą kreipęsis karalaitis galėtų būti Kalvelis, o Aušrinės brolis – Aušveitis. Šalia turėtų būti ir Mėnulis, nes iš tautosakos gerai žinomas dangiškos neištikimybės epizodas, kai Mėnulis, nors yra vedęs Saulę, įsimyli Aušrinę, todėl Perkūnas kardu perskelia neištikimąjį (tas pradeda dilti). Greimas šį mitą giliajame lygmenyje priskiria pirmajai (kontraktualinei) suverenumo sferai. Prūsų mitologijoje tai reprezentuoja Patrimpas, o lietuvių – Andojas, kurio dangiška manifestacija yra Mėnulis.²⁷ Į sakralinę Mėnulio / Andojo sferą Greimas bandė įrašyti ir Palemono legendą, tyrinėjęs ją mitologijos požiūriu, tačiau nespėjo užbaigti – straipsnis paskelbtas po semiotiko mirties. Apie tai yra

užsiminęs ir analizuodamas Vilniaus įkūrimo mitą. Nors kai kurie argumentai abejotini, antai Deltuva siejama su jaunu mėnuliu, tačiau Greimo įžvalgos yra geras atspirties taškas tolesniems tyrinėjimams.

Panašus ir anksčiau aptartos pasakos siužetas – herojus iš marių išgelbsti mergelę, po to tarnauja karaliui, o galiausiai atpažįstamas kaip legitimus valdovas. Šią ir dar dvi pasakas analizavęs Norbertas Vėlius padarė išvadą, kad čia „*degradavę archajiški mitiniai pasakojimai apie tai, kaip dangiškos kilmės veikėja, ištakomis susisiejanti su mitiniu Aušrinės personažu, yra pavagiama, pagrobiamą iš anos – velnio, raganos – karalystės ir pargabenama į šį pasaulį*“.²⁸ Savo studijoje Vėlius aptaria painius dievybių – Velnio / Velino, Perkūno, Aušrinės, Saulės, Mėnulio, Raganos – santykius. Tuos pačius ar su jais susijusius mitinius veikėjus analizavo ir Greimas. Pasitelkus Lietuvos metraščių užuominas, atrodo, būtent ši sudėtinga mitologinė, iki galo dar neišsiaiškinta istorija ir yra susijusi su ideologija, pagrindžiančia valdovų teisėtumą. Sudėtingi mitinių veikėjų santykiai, meilės ir išdavystės peripetijos lėmė, kad atsirado žmonija. O kartu čia slypi ir išskirtinių asmenų – valdovų – kilmės mitas, kurį išsiaiškinti reikės mitologams. Taigi tyrinėjant tautosaką, aptariančią, kaip atsirado pirmieji žmonės, analizuojančią painią dangišką meilę, santykius tarp Mėnulio, Saulės, Aušrinės, Perkūno, įsimašant chtoniškosios prigimties mitologiniams veikėjams (Velinas, Kalvelis, Ragana), galima daugiau sužinoti ir apie kunigaikščių kilmės mitologiją.

Vietoj išvadų

Panašu, kad dėmesys antikai, laikytai ne tik paklydimų epocha, bet ir sektinu pavyzdžiu, Lietuvoje atsirado jau XV a. pradžioje. Sigitas Narbutas atkreipė dėmesį į italo Pranciškaus laišką, 1429 m. parašytą Vytautui Didžiajam: „*Laiško pradžioje palyginęs Vytautą su garsiausiuoju Antikos karvedžiu Aleksandru Makedoniečiu ir pabrėžęs valdovo galimą vaidmenį, atremiant turkų puolimus, galbūt netgi organizuojant naują kryžiaus žygį Jeruzalėn, Akvaviva toliau pasitelkė pavyzdžių iš senameldžių lidų, persų, graikų ir romėnų valdovų gyvenimo, turėjusių Vytautui pa-*

rodyti, koks pavojingas aukštumų siekiančio asmens kelias, kaip dažnai likimas iš aukštybių žemėn nusviedžia prasisiekėlius ir pan.“²⁹ Šis laiškas rodo, kad pagonybės laikų herojai gali būti pavyzdys ir krikščioniškoje epochoje. Galbūt tada ir atsirado pasakojimai apie lietuvių valdovų kilmę iš senovės romėnų. Tikriausiai neapsieita ir be sąsajų su Julijumi Cezariu. Gudmantas rašo: „*Ostorogo tezė, pareikšta 1467 m. Romoje, kad Julia civitas – tai Lietuvos sostinė Vilnius (Julia > Vilna, Vilija) neabejotinai liudija apie to meto mokytose galvose egzistavusias sąsajas tarp lietuvių ir romėnų. Kazimiero pasiuntinys tiesiai Vilniaus įkūrėjo neįvardija, tačiau numanu, kad tai – pats Julijus Cezaris.*“³⁰

Długoszas irgi rašo apie lietuvių kilmę iš romėnų, tačiau tvirtina, kad Vilnių įkūrė Vilius. Tai galėjo būti dar vienas pasakojimas. Galbūt egzistavo ir kitos lietuvių kilmės iš romėnų versijos, apie kurias raštuose nelikę jokių užuominų. Todėl atsirado poreikis „išgryninti“ šį kilmės mitą, t. y. pateikti „teisingą“ ir „tikrą“ istoriją. Postūmį galėjo duoti Žygimanto Senojo ir Bona Sforzos vestuvės (beje, taip tvirtina ne vienas istorikas³¹). Kilmės iš romėnų istorija turėjo parodyti, kad susijungia senos artimos giminės – Bona Sforza išteka ne už kažkokio mažai žinomo šiaurės valdovo, bet už karaliaus, kurio šaknys siekia senovės Romą. Aišku, čia reikėtų detaliau išanalizuoti vestuvių simboliką, kuri galbūt atskleistų ceremonijos „romėniškumą“.

XVI a. pradžioje net ir krikščionių elitui dar tikrai turėjo būti žinomi senieji mitai, tiesa, jau aptrupėję, degradavę. Didikai galbūt prisimindavo savo protėvių mitus, tačiau suprasdami, kad jų ištakos pagoniškos, nesistengė užrašyti, vis dėlto sakytinė tradicija galėjo visa tai išlaikyti. Renesanso, kuris atsigręžė į Antiką ir jos mitologiją, įtaka irgi svarbi. Jei žavimasi graikų, romėnų dievais, tai kodėl negalėtume prisiminti savųjų? Beje, Bona Sforza Lietuvoje ėmėsi ne vien ūkinės veiklos, panašu, kad ji domėjosi lietuvių kultūros tradicijomis.³² Savo muzikantą Alessandrą Pesseti paskyrė vadinamojo Vytauto altariaus altarista, o kai 1530 m. katedra sudegė ir nebeliko Vytauto kapo žymės, būtent ji užsakė antkapinį paminklą, kuris į Vilnių atgabentas 1535 m. Ką tai rodo? Bona Sforza skyrė pinigų Lietuvos valdovo, kuris buvo ir pago-

nis, ir krikščionis, kapui sutvarkyti, nes puikiai suprato istorinės atminties reikšmę. Kita detalė – pritarimas tauro mitologijai. Imperatoriaus pasiuntinys Herberšteinas, 1526 m. apsilankęs Lietuvoje, rašė: „*Yra žinoma, kad labai vertinami diržai, padaryti iš tauro odos. O liaudis tiki, kad juo apsijuosus, palengvėja gimdymas. Kaip tik dėl to karalienė Bona, Žygimanto Augusto motina, man padovanojo du tokius diržus, kurių vieną, mano padovanoję, maloniai priėmė mano šviesiausia valdovė romėnų karalienė.*“³³ Pasakymas „*liaudis tiki*“ aiškiai rodytų, kad tai vietinis paprotys, o ne Renesanso laikais paplitęs gydymo būdas. Tai reikštų, kad visuomenė plačiai rėmėsi mitologiniais pasakojimais. Natūralu, kad Lietuvos metraščių kūrėjai aprašė ir šią tradiciją. Aišku, pateikė tik ženklus, nuorodas, kurios būtų suprantamos vietiniams žmonėms. Per daug papasakojus, lietuviai būtų apkaltinti, kad vis dar yra pagonys. Juk tuo metu kunigai atkakliai grūmėsi su pagonybės liekanomis Lietuvoje.

Metraštininkas įdėjo įvairių nuorodų, rodančių ir giliają „krikščionišką“ lietuvių tapatybę. Tos užuominos skirtos to meto išsilavinusiems asmenims, kad atpažintų krikščioniškus Lietuvos ženklus, Dievo valią. Metraštininkas gebėjo jam žinomą Lietuvos istoriją suderinti su svarbiausiais jos lūžiais. Lietuvos metraščiai – unikalūs ir svarbus XVI a. kūrinys, slepiantis daugybę mįslių. ■

¹ Jurij M. Lotman. O mifologičeskom kode sužetnych tekstov. Semiosfera. Sankt-Peterburg: *Iskusstvo*. Spb. 2004, s. 670–673.

² Rimvydas Petrauskas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais. Vilnius: *Lietuvos katalikų mokslo leidykla / Aidai-Naujas židinys*. 2017, p. 153.

³ Bychovco kronika. Vilnius: *Vaga*. 1971, p. 66.

⁴ Ten pat, p. 65–66.

⁵ Kęstutis Gudmantas. Valdovo ir dinastijos įvaizdžiai vėlyvuosiuose Lietuvos metraščiuose. In: *Acta Academia Artium Vilnensis*. Lietuvos kultūros karališkas dėmuo: įvaizdžiai, simboliai, relikvai. Vilnius. 2012, p. 59.

⁶ Sven Ekdahl. „Prūsų vėliavos“ – Žalgirio mūšio šaltinis. Vilnius: *Vilties spaustuvė*. 1992, p. 109–116. Šaltiniai pateikia keletą šio įvykio versijų. Ekdahlas jas išsamiai analizuoja.

⁷ Vygandas Marburgietis. Naujoji Prūsijos kronika. Vilnius: *Vaga*. 1999, p. 185–186.

⁸ Rimvydas Petrauskas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, p. 238–241.

⁹ Vytautas Ališauskas. Sakymas ir rašymas. Vilnius: *Aidai*. 2009, p. 73.

¹⁰ Vytautas Ališauskas. Mitologija ir politika: Vilniaus įkūrimo mitas kaip politinis pasakojimas. *Senoji Lietuvos literatūra*. 37 knyga. Vilnius. 2014, p. 37.

¹¹ Plačiau apie tai: Gediminas Vaitkevičius. Vilniaus įkūrimas. Vilnius: *Lietuvos nacionalinis muziejus*. 2010.

¹² Bychovco kronika, p. 66.

¹³ Algirdas Julius Greimas. Gedimino sapnas. Lietuvių mitas apie miesto įkūrimą: analizės bandymas. *Kultūros barai*. 1998, nr. 8–9, p. 68.

¹⁴ Albertas Vijūkas-Kojalavičius. Lietuvos istorijos įvairenybės. Vilnius: *Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas*. 2003, p. 227–232.

¹⁵ Alvydas Nikžentaitis Gediminas. Vilnius: *Vyriausioji enciklopedijų redakcija*. 1989, p. 12.

¹⁶ Rimvydas Petrauskas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, p. 59.

¹⁷ Kęstutis Gudmantas. Valdovo ir dinastijos įvaizdžiai vėlyvuosiuose Lietuvos metraščiuose, p. 56.

¹⁸ Polnoje sobranije russkich letopisej, t. 17, s. 254.

¹⁹ Ten pat, p. 602–603.

²⁰ Daiva Vaitkevičienė, Vykintas Vaitkevičius. XIII a. Lietuvos valstybinės religijos bruožai. *Lietuvos archeologija*. 2001, t. 21, p. 311–334.

²¹ Nauja Žvėrūnos-Medeinos perspektyva. *Lietuvos archeologija*. 2003, t. 24, p. 17–32.

²² Vytautas Ališauskas. Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus. Vilnius. *Aidai*. 2012, p. 111.

²³ Ten pat, p. 113.

²⁴ Ten pat, p. 62.

²⁵ Petras Dusburgietis. Prūsijos žemės kronika. Vilnius: *Vaga*. 1985, p. 89.

²⁶ Nuoširdžiai dėkoju Jūratei Šlekonytei, kuri maloniai pasidalijo elektroninėmis pasakos versijų kopijomis.

²⁷ Algirdas Julius Greimas. Apie dievus ir žmones. Vilnius: *Mokslas*. 1990, p. 113–184.

²⁸ Norbertas Vėlius. Velnias ir Aušrinė. *Lietuvos mokslas*, kn. 1(2). 1994, p. 128.

²⁹ Sigitas Narbutas. Lietuvių kilmės iš romėnų legenda kultūrinės integracijos šviesoje. *Senoji Lietuvos literatūra*. 17 knyga. 2004, p. 291.

³⁰ Kęstutis Gudmantas. Lietuvių kilmės iš romėnų teorijos genezė ir ankstyvosios Lietuvos vardo etimologijos. *Senoji Lietuvos literatūra*. 17 knyga. 2004, p. 247–248.

³¹ Sigitas Narbutas. Lietuvių kilmės iš romėnų legenda kultūrinės integracijos šviesoje, p. 291.

³² Giedrė Mickūnaitė. Vytautas Didysis. *Valdovo įvaizdis*. Vilnius: *Vilniaus dailės akademijos leidykla*. 2008, p. 200.

³³ Kraštas ir žmonės. Vilnius: *Mokslas*. 1983, p. 59.

Kazys SAJA

JUOS ŠIEK TIEK PAŽINOJAU*

Augustinas Gričius

Augustinas Gričius (prieš karą pasirašinėdavęs slapyvardžiu Pivoša) ir Viktoras Miliūnas buvo tarsi gero linkintys dėdės, kurie užtarė mane, kai pasirinkau rizikingą dramaturgijos žanrą. Po karo buvau skaitęs Griciaus ironiškų apsakymų rinkinį „Laiko dvasia“. Galėjau tik pasvajoti – gal ir aš kada nors taip... Kai Lietuvos teatrai parodė trejetą naivokų mano pjesių, Gričius ir Miliūnas rekomendavo, kad būčiau priimtas į Rašytojų sąjungą.

1956 m. rudenį parduotuvėse atsirado puikaus vengriško vyno ir stipresnių gėrimų, kuriuos žmonės vadino vengrų krauju, turėdami galvoje, kaip žiauriai Chruščiovas numalšino jų sukilimą.

Netrukus vengriško konjako „Budafok“ parduotuvėse neliko, buvo tik restoranuose, bufetuose su antikainiu. Kai Gričius, Miliūnas ir aš atvykome į Dubultų kūrybos namus, Augustinas pirmas nuskubėjo apžiūrėti, ar geležinkelio stotelės bufete esama „Budafoko“. Vieną vakarą ilgiau ten užsibuvęs, linksmai švapsėdamas, pasigyrė, visą „Budafoko“ butelį ištuštinęs su Valdžiu Luksu, trumpu drūtu, labai mielu ir talentingu latvių poetu.

– Kai mudu atsisveikinom, atsibučiavom, pamačiau, kad apsirikau – trumpas, drūtas, simpatiškas, bet visai ne Luksas...

* Tęsinys iš KB nr. 7 / 8

Miliūnas ta proga prisiminė incidentą, neseniai įvykusį Maskvos viešbutyje „Rosija“. Kamšatis, klegesys, eilės prie registratūros... Ir staiga kažkokie vyrai už parankių sodina į krėslą Valdį Luksą, atvykusį į sąjunginį rašytojų suvažiavimą. Tas užvertęs skustą galvą, nes iš nosies žliaugia kraujas. kažkas skambina gydytojui, kažkas – milicijai, sako, čia kažkoks susidorojimas... Valdis atkakliai purto galvą ir galiausiai paaiškina:

– Senas draugas Maksimas Tankas mano galvą taip stipriai priglaudė sau prie krūtinės, apseginėtos medaliais, kad auksinė didvyrio žvaigždė išplėšė šnervę.

– Negi neliko atpažįstamas randas? – ėmiau tardyti Gričių.

– Iš nosies tik mane kiekvienas gali neapsirikdamas pažinti, – nusijuokė Augustinas, mat jam ant nosies galo dygo keli barzdaplaukiai. – Bet aš, po galais, apsirikęs parsinešiau to žmogaus portfeli! Buvau nusipirkęs rūkytų strimelių, ir jis taip pat! Smagu sutikti tokį bendramintį. Aš įsidėjau „Budafoko“ ir šitame radau butelį...

– Tai iš ko supratai, kad portfelis ne tavo? – nusistebėjo Miliūnas.

– Palauk... Dar nematei, kas ten įdėta...

Ištraukęs parodė mums tikrai nepaprastą trofėjų – butelyje buvo įmontuotas kryžius, į jį atremtos kopėčios, ietis su užmauta kempine Kristaus lūpoms suvilgyti...

– Ką pamanytumėt, vyrai, žiūrėdami į tokį daiktą? – paklausė Augustinas.

– Gal čia parodyta, kas laukia to, kuris vienas tokį butelį išgers, – pasišaipiau.

Visiems pasidarė įdomu, kaip viską paaiškintų tariamasis Valdis Luksas, tą butelį praradęs.

– Aš jį dar sutiksiu, – prisiekinėjo Augustinas. – To betrukū, kad šventą daiktą pasisavinčiau.

Kasdien prieš vakarienę traukdavo į Dubultų stotelę. Ten neskubėdamas išlenkdavo vieną kitą taurelę, tačiau portfelio savininkas vis nesirodė. Vieną vakarą mudu su Viktoru, valgykloj kolegog nesulaukę, nusprendėm žvilgtelėti, apie ką ir su kuo jis ten taip ilgai diskutuoja.

Pavėlavom. Sutikom Gričių bėpareinanti.

– Na, kaip? – paklausė Miliūnas. – Viskas paaiškėjo?

– Paaiškėjo, – atsakė Augustinas. – Teisybė, kaip ir visada, per vidurį. Tas žmogus Valdis, bet ne Luksas... Nors ir galėtų juo būti.

– Tai kur mes dabar? Atgal į stotį? – nustebau.

– Matai, perkūnas... Atrodo, vėl pasiemiau ne savo portfelį.

– Gal šįkart jame nėra bent jau butelio su kryžium?

– Ne, bet žiūrėkit, kokie čia fokusai. Aš buvau nusi-pirkęs *Literaturnaja gazeta*, o čia... – ištraukęs parodė tualetinio popieriaus ruloną. – Ar gali laikraštis pavirst tokiu daiktu?

– Gali! – patvirtinom vienu balsu.

– O vietoj „Rygos balzamo“, kurį turėjau, įdėtas mineralinis vanduo „Boržomi“...

– Palauk, Augustinai, – dalykiškai svarstė Viktoras. – Gal ten be judviejų dar kas nors buvo?

– Žinoma, buvo! Girdėjot apie mano komediją „Buvo buvo, kaip nebuvo“?.. Parašiau, padėjau tašką, bet ši istorija vis tiek nesibaigia!

Julius Juzeliūnas

Apie muziką, prisipažinsiu, mažai nutuokiu. Mėgstu klasiką, bet srovės, atsiradusios po džiaz, man atrodo drumstos.

Panašiai atsitiko ir su teatru, nors jaunystėje buvau laikomas žiūrovų mėgstamu dramaturgu. 1958 m. baigdamas Vilniaus pedagoginį institutą, per valstybinį literatūros egzaminą galėjau ištraukti net bilietą „K. Sajos dramaturgija“.

Maždaug tuo laiku arčiau susipažinau su maestro Julium Juzeliūnu. Studentas būdamas, Operos ir baleto teatre mačiau jo baletą „Ant marių kranto“, o štai dabar kompozitorius, profesorius paprašė, kad sukurčiau libretą būsimam jo baletui apie žemės gyventojų susidūrimą su ateiviais iš Marso. (Jau tada drįsdavom pajuokauti: „O gal iš Markso?“)

Malonus, draugiškas tokio žinomo menininko elgesys, pasitikėjimas manimi įpareigojo, drąsino, bet ir baugino. Pažadėjau, kad pamėginsiu, ieškosiu mokslinių ir fantastinių knygų apie Marsą, kitas planetas. Dariau, ką galėjau. Skaičiau, nuėjau į baleto spektaklius „Gulbių ežeras“, „Kopelija“... Bet po mėnesio, vėl apsilankęs Juzeliūno bute, turėjau prisipažinti, kad man su marsiečiais nieko gero neišeis. Gal vertėtų pakeisti juos kokia nors egzotiška afrikiečių gentim su tatuiruotais medžiotojais, žyniais, stotingomis gražuolėmis, ant galvų nešančiomis vandens ąsočius?.. „Laukinę“ gentį galbūt nori kolonizuoti kokia nors civilizuota mūsų laikų kariauna...

Pavaišintas puikia aromatinga kava, tapau visai neprastu agitatorium. Maestro Juzeliūnas tokiam sumanymui pritarė. Šį tą konkrečiau man pasiūlęs, pats ketino pastudijuoti afrikiečių mėgstamus ritmus ir motyvus.

Praėjo ne daugiau kaip mėnuo, ir aš jau turėjau pirmąjį libreto variantą. O Maestro, atsisėdęs prie fortepijono, paskambino man kelis būsimąjo baleto fragmentus.

Bet čia viskas nutrūko. Už „Septynias ožkenas“, pastatytas Klaipėdos dramos teatre, patekau sovietų valdžios nemalonėn. Kiek žinau, Juzeliūnas beveik tuo pat metu buvo priverstas keisti savo sumanymus dėl ketinamos rašyti operos pagal Vinco Mykolaičio-Putinno romaną „Sukilėliai“.

Ačiū Dievi, vietoj marsiečių Lietuvoje atsirado Sąjūdis, o vietoj XIX a. sukilėlių – Baltijos kelias.

Nežinau, neieškau, kur dingio mano libretas apie laisvą „laukinę“ gentį, bet džiaugiuosi, kad išliko Juzeliūno kūrybai tarsi nebūdingi, tačiau ypač gerai vertinami „Afrikietiški eskizai“.

Niekad žmogus nežina, ką kur pamesi, o ką visiškai nesitikėdamas rasi.

Dalia Grinkevičiūtė

1941-ųjų tremtinė, iškentusi Sibiro pragarą, perpratusi bolševikinį rojų, Dalia Grinkevičiūtė mėgo teatrą, ypač jeigu scenoje šiek tiek atsispindėdavo sovietinė tikrovė. Gyrė kai kurias ir mano pjeses. Ji, anuomet Laukuvos miestelio gydytoja, aplankė mane, atrodo, 1965 m., kai Vilniuje vyko kažkoks gydytojų simpoziumas. Dalia tada papasakojo apie ištremtą savo šeimą, apie tėvo žūtį, apie motinos troškimą bent numirti Lietuvoje. 1950 m. joms pasisėkė pabėgti – iš tolimiausio šiaurės pakraščio pasiekė Kauną.

Bėglės slapstėsi tol, kol motina mirė. Duktė, išardžiusi spintą, sukėlė šiokį tokį karštą, iškirto rūšio grindis – ten ir palaidojo. Netrukus vėl pateko į saugumiečių nagus, bet jiems taip ir nepavyko sužinoti, kur Dalios motinos kapas.

Nuteisė Grinkevičiūtę trejiems metams lagerių, po to grąžino į tremties vietą. Omske baigusi du medicinos fakulteto kursus, studijas tęsė Kaune.

Tada gydytoją Dalią aš palyginau su Antigone, o ji papasakojo Vilniaus viešbutyje susipažinusi su maskviete gydytoja, išdrįsusia pasipriešinti valdžios terorui. Kai dėl Stalino mirties imta kaltinti kai kuriuos žydų tautybės profesorius, Jelena, tada paskutinio kurso studentė, pirmūnė, komjaunuolė, buvo įpareigota apkaltintiems profesoriams pareikalauti aukščiausios bausmės neva studentų vardu. Bet ji iš tribūnos pasakė: netikiu, kad tie žmonės yra nusikaltėliai. Tą patį vakarą susikrovė lagaminėlį ir išvažiavo į Šiaurę, nelaukdama, kol ją ištremt.

Tai buvo Jelena Bonner, būsimoji Andrejaus Sacharovo žmona ir bendražygė, dabar žinoma visam pasauliui. Gydytoja Dalia palaikė su ja ryšius, nors dėl to jos gyvenimas dar labiau apkarto. Šilalės kagėbistai 1974 m. nurodė, kad stropi, diplomuota Laukuvos gydytoja būtų išmesta iš darbo.

Upynos mokytojas Motiejus Martišius, kurį pažinojau ir kuris atvažiudavo į Vilnių, nes universitete studijavo jo duktė, papasakojo, kad Grinkevičiūtė kaltinama... veltėdžiavimu.

Dalia, kai iš jos buvo atimta teisė gydyti žmones, neberašydavo laišku net bičiuliams, kad ir jie nepakliūtų

į sovietų saugumo pinkles. Man buvo sugalvojusi slapyvardį Kazimieras Sapiega...

Mudu su žmona Gražina turėjome įsigiję Dzūkijoje sodybą, kur leisdavome vasaras, parvažiudavom į Vilnių tik nusipirkti maisto. 1987 m. rugpjūtį sugrižę į namus, sulaukėme netikėtos viešnios. Grinkevičiūtė sakė jau trečiąkart užlipusi į mūsų ketvirtąjį aukštą. Nenorėjusi skambinti, nes telefonų klausomasi.

Dalia mielai išgėrė kaimiško pieno su bandele, truputį pailsėjo, bet pasiguodė šiek tiek sunegalavusi. Mums ji norėjo palikti keturiasdešimt septynis tirštai ranka prirašytus savo prisiminimų lapus. Bijojo, kad saugumiečiai per galimą kratą jos užrašus ras, patarė ir mums nelaikyti jų namuose. Pažadėjom, kad Dalios rankraštį saugosime kaime, o prisiminimus kuo greičiau padauginsime.

Šį sykį ji atrodė gerokai suvargusi, palydėjęs ją šiaip taip įsiūliau truputį pinigų.

Neturėjom plonesnio popieriaus, todėl rašomąją mašinėlę galėjom spausdinti tik po penkis ryškius egzempliorius. Dalios prisiminimai buvo be pavadinimo, mudu su Gražina įvardijom juos paprastai: „Lietuviai prie Laptevų jūros“. Kai kas iš pirmųjų skaitytojų susijaudinę prašė, kad leistume jiems tą atspaudą ilgiau pasilaikyti – persirašys ranka.

Šiek tiek vėliau gavome trumputį Grinkevičiūtės laišką iš Kauno onkologijos dispanserio, rašė norinti su mumis pasimatyti. Pradžiuginom ją, atvežę kelis jos prisiminimų egzempliorius, perrašytus Gražinos. Dalia pritarė ir mūsų sugalvotam pavadinimui. Dar labiau apsidžiaugė, sužinojusi, kad kai kurie žmonės jau nebijo tų užrašų platinti.

Ketinau padovanoti jai savo prozos knygą „Pasakyčiau kaip draugui“, tačiau Dalia paprašė įteikti ją skyriaus vedėjui D., kurį dabar tikriausiai rasiu kabinete:

– Gal tau pavyks išsiaiškinti, ką jie numatę daryti. Pati esu gydytoja, žinau, kad operacijos tikrai neišstverčiau.

Skyriaus vedėjas pasakė, atseit operuoti beprasmiška, nes pašalinti visų onkologinių darinių jau nebeįmanoma. Tai išgirdęs, buvau sukrėstas, tačiau turėjau nutaisyti kuo linksmesnę veidą ir gudrauti, esą dar neaišku, ar Dalios auglys piktybinis, todėl apie operaciją

negali būti nė kalbos. Jai gyventi buvo likę vos keturi mėnesiai.

Praėjus keletui metų, kai knyga „Lietuviai prie Laptevų jūros“ jau buvo išspausdinta, man paskambino Lapteviečių brolijos pirmininkas Jonas Markauskas. Pranešė, kad naujieji Grinkevičių namo savininkai sode rado užkastą trijų litrų stiklainį su Dalios Grinkevičiūtės prisiminimais, rašytais tuo metu, kai slaugė savo mamą. Juose papasakojo ir apie pačią baisiausią žiemą, tremtinių išgyventą prie Laptevų jūros. Gydytojaudama Laukuvoje, mėginusi to stiklainio ieškoti, tačiau rasti nepavyko. Markauskas norėjo išgirsti mano nuomonę – gal iš rankraščio vertėtų išbraukti kai kurias pavardes, nes ne visi mirštantieji nuo šalčio ir bado elgėsi garbingai... Markauskui, gimusiam prie Laptevų jūros, patariau, kad nekeistų nė vieno žodžio.

Man regis, taip ir buvo padaryta.

Jonas Kronkaitis

Niekada nemaniau, kad man, netarnavusiam net sovietų armijoje, kada nors teks bendrauti su lietuvių ir švedų generolais. Anuomet Lietuvai pasisekė, kad tarp išeivijos patriotų pavyko rasti ne vieną prityrusį karišką, padėjusį atkurti šalies kariuomenę.

Dzūkijoje, savo klėtelėje, mudu su Gražina saugome vis dar kvepiantį ąžuolo lapų vainiką, kuriuo prieš keiliolika metų per Jonines pagerbėme kariuomenės vadą Joną Kronkaitį. Jis ne kartą čia lankėsi su žmona Rūta, beje, į anglų kalbą išvertusia tremtinės Dalios Grinkevičiūtės prisiminimus „Lietuviai prie Laptevų jūros“.

Kuriant, apginkluojant ir visokeriopai stiprinant Lietuvos ginkluotąsias pajėgas, Kronkaitis (dar pulkininkai Romas Kilikauskas ir Algimantas Vladas Garšys) pasitelkė savo ilgametę patirtį JAV armijoje.

Aš, kaip ta pasakėčios musė, tupėjusi ariančiam jaučiui ant rago, pasigirsiu, kaip šauniai tada arėme! Mūsų kariuomenės vadą supažindinau su Romu Kauniečiu, didžiąją gyvenimo dalį paskyrusiu tam, kad surinktų Aukštaitijos partizanų prisiminimus. Jau buvo išleistos kelios storos dokumentinės jo knygos. Kronkaitis pasiūlė sudaryti tų liudijimų rinktinę, kad būtų galima

išdalyti kariūnams. Taip atsirado knyga „Miškiniai“.

Kronkaičio pastangomis pavyko rasti mūsų valstybės ir kariuomenės rėmėjų, draugų, pagalbinių užsienyje. Vienas iš jų buvo įžymus švedų generolas Svenas Ake Jansonas. Tuo metu Švedija ypač rėmė Lietuvos kariuomenę.

Vienais metais, kai mūsų kariuomenės orkestras dalyvavo tarptautiniame pasirodyme Švedijoje, Ystado mieste, generolas Jansonas pakvietė ne tik Kronkaičius, bet ir mudu su žmona (vertėja iš švedų kalbos) pasisvečiuoti jo namuose.

Iki šiol stebiuosi tų dviejų generolų panašumu. Abu ne tik išmanantys, kaip reikia ginti savo tėvynę, mylintys jos žmones, bet ir puoselėjantys gamtą. Generolas Jansonas su svetinga ir miela savo žmona, mokytoja, išsigiję buvusią kleboniją ir didoką sklypą, įveisė ten išpūdingą botanikos sodą.

Vėliau tie du simpatiški generolai apsilankė ir pas mus Rudnelėje. Jansonas atvežė dovanų dviejų rūšių raganas, kurios žydėjo mėlynai ir geltonai, primindamos Švedijos vėliavos spalvas. (Liūdnoka simbolika – tos raganės nunyko maždaug tuo metu, kai švedai neteko generolo Jansono.)

Kai su Jonu ir Rūta Kronkaičiais apsiukeičiame elektroniniais laiškais, juokais vadinu save atsargos eiliniu savanoriu.

Kariuomenės vadas, kiek prisimenu iš mudviejų pokalbių, nepritarė tradiciniams mūsų šauktinių prisaikos žodžiams, kad gyvybę paaukos tėvynės labui. Pabrėždavo, kad kariams būtina mokytis visur ir visada ieškoti būdų, kaip apsiginti, laimėti ir išsaugoti savo gyvybę.

...Kartą, kai iš Dzūkijos su Kronkaičiu važiuojome į Vilnių, Varėnoje mus sustabdė jaunas kelių inspektorius.

– Jūs viršijote greitį.

– Negali būti... – nustebo Kronkaitis, abejodamas, kad galėjo šitaip nusikalsti.

Policininkas, žvilgtelėjęs į jo dokumentus, pridėjęs prie kepurės ranką atidavė pagarbą.

Norėčiau šitiek plepėjęs padaryti tą patį, tačiau tokie bekepuriai kaip aš išreikšti savo pagarbą gali, nebent pridėdami ranką prie širdies. ■

Astrida PETRAITYTĖ

VILKO VAIKAI: VOKIŠKOJI PRIZMĖ

Sonya Winterberg. Mes – vilko vaikai. Ritos Süssmuth įžanga, Claudios Heinermann nuotraukos. Iš vokiečių kalbos vertė Dalia Kižlienė. Vilnius: Briedis. 2019

Leidykla *Briedis*, regis, nesiorientuoja į masinį skoni, ne vienas pastarųjų metų jos leidinys nagrinėja svarbią ir skaudžią istorinę tematiką.

„Vilko vaikų“ tema buvo tabu ne tik sovietinėje Lietuvoje – iki istorinio lūžio XX a. pabaigoje apie tuos tautiečius iš Rytprūsių daug kas nebuvo girdėjęs ne tik Rytų, bet ir Vakarų Vokietijoje. Ko gero, ir dabar yra nieko apie juos nežinančių, gal net nenorinčių žinoti, šiaip ar taip, šią temą imasi gvildinti tiek menininkai (pas mus populiarį Alvydo Šlepiko knyga „Mano vardas Marytė“ jau išversta į vokiečių kalbą), tiek istorikai, žurnalistai, kuriems priklauso ir knygos autorė Sonya Winterberg, gimusi 1970 m., studijas baigusi Jungtinėje Karalystėje.

Karo traumų temomis besidominti žurnalistė atliko vadinamąjį sakinės istorijos tyrimą – lydima olandų fotografės, susitikinėjo su „vilko vaikais“ Lietuvoje (pavyzdžiui, Tauragėje su Hilde Horn – tai „atkurtas“ vardas) ir Vokietijoje (pavyzdžiui, su Gerhardu Gudoviusu, iš lietuvių šeimos „repatrijavusiu“ 1951 m.). Kalbėjosi su Rytų Prūsijoje prieškariniu ar karo metais gimusiais tais, kurie nuo bado šmėklos gelbėjosi, traukdami į jau sovietinę Lietuvą, būreliais, kartais ir pavieniui klaidžiodami nuo sodybos prie sodybos, ilgalaikį prieglobstį neretai rasdami miškuose... Taigi pokariu pas lietuvių valstiečius ateidavo apdriskę, purvini, utėlėti, išbadėję, nusilpę vokiečiai, ne tik paaugliai, bet ir mažamečiai.

Nežinia, kas juos pavadino „vilko vaikais“, bet apibūdinimas jau įsitvirtinęs. Finaliniai susitikimai, vainikuoti išvykos su keliais rytprūsiečiais į Kaliningrado sritį, įvyko 2011-aisiais, tais metais žurnalistė lydėjo ir „vilko vaikų“ grupę iš Lietuvos, atvykusią pavišėti Vokietijon. Galima sakyti, autorė išsoko į jau benuvažiuojantį traukinį, laimė, dar spėjo surinkti išties vertingus išmirštančios kankinių bendrijos liudijimus (knyga vokiečių kalba pasirodė 2016 m.).

Tiesa, skaitant autorės *Prologą* trikdė gana kategoriški (rūstūs) apibendrinimai: „*Dauguma atkeliavo į Lietuvą, kur buvo išnaudojami kaip pigi darbo jėga*“; „*Vis dėlto daugelis iš jų [įvaikintųjų – A. P.] niekada nelankė mokyklos, nesimokė nei skaityti, nei rašyti*“ (p. 18). Žinoma, būta ir išnaudojimo, ir neraštingumo, bet konkretūs atklydėlių likimai atskleidžia toli gražu ne tokį negatyvų lietuvių globėjų paveikslą (kaime nebuvo lepinami ir savi vaikai nei tarpukariu, nei juo labiau po karo).

Vienas iš pirmųjų skyrelių, skirtas prisiminimams apie mažamečių gyvenimą Kionigsberge, pradedamas idiliškais vaizdais... Įterpiama ir liudijimų, ko gero, iš publikuotų šaltinių, pavyzdžiui, Kathes Kollwitz ar Michaelio Wiecko... Jei nebūčiau skaičiusi knygos *Zeugnis vom Untergang Königsbergs* („Karaliaučiaus žlugimo liudijimas“), manyčiau, kad autorei asmeniškai paporinta apie „*vaikystės svajonių miestą, kurio centre stūksojo*

įspūdinga pilis“ (p. 30). Taip, knygos gale pateiktas literatūros sąrašas, Wieckas jame nurodytas (Kollwitz – ne), bet kai prie citatų nėra jokios nuorodos, tai jau primena nelabai korektišką savinimąsi.

Autorės užrašyti skaudūs pasakojimai apie „vilko vaikų“ likimus, žinoma, nėra „išplėšti“ iš bendresnio istorinio konteksto. Nuo pirmųjų idiliškų vaikystės vaizdinių Kionigsberge ar mažesniuose miesteliuose, kaimuose netrukus pereinama prie karo pabaigos, kai Rytų Prūsiją „išvadavo“ Raudonoji armija. 1945 m. balandžio 10 d. Kionigsbergas, skelbęs „tvirtovę“, pasidavė, apgultas rusų armijos. Prieš akis skleidžiasi dramatiški, net drastiški vaizdai. Deja, įsitikiname, kad sklandantys pasakojimai apie sovietų (nebūtinai rusų tautybės) kareivių žiaurumą nėra iš piršto laužti. Kone tradicinis motyvas – vaikų akyse prievartaujamos jų motinos... Desperatiškai bandyta kaip nors apsisaugoti nuo sužvėrėjusių kareivių: „*Merginos ir jaunos moterys visai darkosi: išsitempa plaukus purvinu vandeniu, veidą išsiterlioja suodžiais, – daro viską, kad atrodytu kuo bjauresnės ir atstumiančios*“ (p. 60). Tačiau tai negelbsti: „*kiekvieną vakarą vyksta dramatiškos scenos, kiaurą naktį kaimė aidai žaginanų moterų klyksmai ir maldavimai, taip pat rusų užstalės dainos ir apsvaigusių nuo pergalės kareivių šūkaliojimas*“ (p. 63).

Sužinome, kad galiausiai vokiečiai, bent jau pageidavusieji, buvo surinkti (net sugaudyti – našlaičių ieškota ir Lietuvoje), o tada traukiniais išsiųsti į Vokietijos „demokratinę“ zoną. Mažiau žinomas faktas, kad būta traukinių (ar tiesiog vilkstinių), gabenusių žmones priešinga kryptimi, t. y. vokiečiai, spėję pasitraukti nuo fronto ir pasiekę Vokietijos gilumą, kai karas baigėsi, nutarė grįžti namo, į Kionigsbergo sritį. „*Tikra yra tai, kad 1945 metų pavasarį ir vasarą labai daug pabėgėlių šeimų iš laikinų priebėgų Tiuringijoje, Saksonijoje, Berlyne ir kitur leidosi atgal į Rytprūsius, kur sprukdami buvo palikę namus ir turtą*“ (p. 64). Kad ir sėkmingai įveikusiems kelią, turbūt daugeliui teko išblavėti nuo „grįžimo namo“ iliuzijų. Štai paauglio Gerhardo šeima, grįžusi į Lenkijai priskirtą Rytprusių dalį, sužinojo, kad „*jų name jau gyvena lenkų šeima; ji užtrenkia sugrįžėliams duris*“ (p. 66). Iš kitų šaltinių žinome, kad analo-

giškų situacijų būta ir Klaipėdos krašte, o ką jau kalbėti apie būsimą Kaliningrado sritį. Kai kurie vaizdai tokie drastiški, kad žiūrėdamas filmą užsimerktum, deja, vidinio žvilgsnio nusukti šalin nepavyksta. Štai mažamėtė herojė su mama grįžta į Elernbruchą (iš knygos gale pateikiamo vietovardžių sąrašo sužinome, kad dabar tai Vatutinas). Jų sodyba užimta rusų. Įsikūrusios netoliese, ryžtasi užteiti, kad pasiimtų ten likusių močiutę. „*Tačiau namo, kur dar vakar gyventa, vaizdas atima žadą. Duryr ir langai plačiai atlapoti, visur šukės, galiausiai miegamajame jos randa tįsantį močiutės kūną, o šalia ant grindų mėtosi nukirsta galva*“ (p. 68–69).

Žudymus, prievartavimus galima aiškinti kerštu, žvėriškų instinktų proveržiu, tačiau kokia logika grindžiamas užkariauto krašto, kurį ketinama paversiti „savu“, materialusis niokojimas? O juk „*per kelias savaites Raudonoji armija Rytprūsiose sugriovė ne vienos kartos statytus namus, suardė infrastruktūrą ir inžinerinius įrenginius – taigi ir civilizuoto gyvenimo pamatus*“ (p. 72). Civiliniame sektoriuje ir prie griuvėsių valymo buvo įdarbinta maždaug 36 tūkstančiai Kionigsbergo gyventojų, už 12 val. darbo dieną jie gaudavo 400 g duonos ir dubenėlį buzos, tačiau „*74 tūkstančiams moterų, vaikų, senių ir karo invalidų maisto produktai buvo tiesiog nepasiekiami*“ (p. 73).

Išbadėjusius mažamečius, dar turinčius bent šiek tiek jėgų, motinos, močiutės ragindavo (kaip Gerhardą Gudoviusą): „*Pamėgink nusigauti į Lietuvą. Ten būsi išgelbėtas*“ (p. 82).

Į Lietuvos kaimus atklydusieji dažniausiai susidurdavo su tokia situacija: „*Dauguma valstiečių ir patys ne kažin ką turi. Tačiau dalijasi su vaikais viskuo, kuo tik gali, sušelpia dubenėliu sriubos, kriaukšle duonos, įduoda kokį kiaušinį ar kąsnelį dešros*“ (p. 86). „Vilkiūkščiai“ stengėsi ne tik patys pasistiprinti, bet ir įsidėti į terbelę kokį kąsnelį artimiesiems, badaujantiems nusiaubtoje Karaliaučiaus srityje. Antai Rutha Deskė, „*nuotykingai*“ atkeliavusi prekiniais traukiniais, paelgetavusi Lietuvoje, „*paskui taip pat nutrūktgalviškai grįžta į Rytprūsius su bulvėmis, duona ir miltais krepšyje*“ (p. 87). Rūščią pradinę autorės ištarmę apie našlaičių išnaudojimą Lietuvoje ne visai atitinka ir toks liudijimas: „*Į ūkį Heinzas atėjo alkanas ir utėlėtas.*

Pirmiausia valstiečiai sudegina jo drabužius ir dvi dienas leidžia miegoti. Jie neturtingi, tačiau netrukus Heinzą pamilsta ir mielai dalijasi su juo viskuo, ką turi“ (p. 105).

Ne vienas vokieťukas buvo įsivaikintas ar tiesiog priimtas kaip šeimos narys. Kai kurie, visai mažamečiai atklydę Lietuvon, vokišką tapatybę be didesnių problemų pakeitė lietuviškąja.

Žinoma, Lietuvos kaimo spalvos ne vien idiliškos – štai vieną iš „vilkiukų“ priglaudęs valstietis nusiuntė į „naktinę pamainą“. Berniukas turėjo prižiūrėti (ir ragauti) nelegaliai gaminamą degtinę, tad prie alkoholio įprato anksti.

Kai kurie likimai suspaudžia širdį. Tarkim, su Christel Scheffler, tapusia Aldona, pasak autorės, elgiamasi kaip su baudžiauninke (nors ji turėjo galimybę ketverius metus lankyti mokyklą). „*Moteris baltarusė, kiekviena proga iki sąmonės netekimo muša mergaitę, dažnai nė nesuprantančią, ko iš jos norima“* (p. 125).

Įdomi, nes netikėta, retai aptariama knygos potėmė „Vilko vaikai ir Miško broliai“ – taip įvardytas vienas skyrius (mūsų pokario partizanų pristatymas užsienio auditorijai jau savaiame reikšmingas). Tilžiškis Joachimas Pozė pasakojo, kaip „*jam už nugaros iš už krūmų išlenda keistai apsitaęs vyrai su automatais. Jų apdaras sudurstytas iš skirtingų uniformų – ir iš vokiškų, ir iš sovietinių; ant žasto mūvi geltonos, žalios ir raudonos spalvų raištį, o per pečius persijuosę šovinių apkabą“* (p. 104). Šiam vokieťukui net patikėjo slaptą užduotį – gretimo kaimo valstiečiui perduoti žinią: „Šiąnakt ateisime.“ O dar „*Joachimus nuolat sutinka vadinamuosius sribus, sovietų milicininkus, medžiojančius miško brolius“* (p. 104).

Paliečiama ir skaudi tremties tema. Štai Gerhardui valstiečiai pataria, kokiose tuščiose sodybose galėtų prisiglausti, nes šeimnininkai ištremti: „*Girdėjo, kad gana vien įtarimo, jog esi partizanas, ir su visa šeima būsi išvežtas į Sibirą“* (p. 99).

Vokiečiai masiškai buvo „transportuojami“ į Vokietijos Demokratinę Respubliką ne tik iš Rytprūsių, tapusių Kaliningrado sritimi, – keli traukinių ešelonai su vokieťukų vaikais išsiųsti ir iš Lietuvos (nors mūsų archyvuose tai liudijančių dokumentų, sakoma, beveik nėra). Beje, pažadais, kad pasieks Vokietiją, dalijamais tų, kurie sudarinėjo „repatriantų“ sąrašus, nepasitikėta – juk ešelonai

riedėjo ir Sibiro link. Beje, pavienės istorijos liudija, kad tokios „repatrijavimo“ akcijos nebūtinai džiugino „vilkiukas“, prisiglaudusius Lietuvoje. Antai Gerhardas, su kuriuo lietuvių šeima elgėsi kaip su sūnumi, pasakoja: kai 1950 m. pavasarį nuvežė pieną į Kalvarijos pieninę, ten jo laukė du rusų pareigūnai, įsakė rytoj būti susiruošusiam – išsiųs Vokietijon. Pažadas tesėtas (namiškiams verkiant). „*Tačiau lemtingųjų jaunystės metų Lietuvoje jis niekada nepamirš“* (p. 131).

Ne vienas rytprūsietis iš Vokietijos Demokratinės Respublikos, t. y. sovietų zonos, prasibrovė pro užkardą, tačiau „*kai kurie vaikai Vakarų Vokietijoje taip ir nepri-tampa. Daugelis jų iškeliauja – į Šveicariją, Angliją, Australiją arba JAV“* (p. 170). Gal svetimi jaučiasi ne tik dėl patirtų traumų, nutrūkusių ryšių su artimaisiais, bet ir todėl, kad Rytprūsių krašto civilių gyventojų – moterų, senių, vaikų – patirtos moralinės ir fizinės kančios buvo tabu Vokietijoje, bandančioje išpirkti Holokausto kaltę? Gerhardas jau šiomis dienomis kalba ne vien apie asmeninę nuoskaudą: „*Liūdna, kaip mažai Vokietijoje žinomas lietuvių tautos vaidmuo. Juk jie tikriausiai išgelbėjo gyvybę ne vienam tūkstančiui vilko vaikų“* (p. 170).

Nemažai atklydėlių iš badaujančios Kaliningrado srities taip ir liko Lietuvoje, dirbo, pavyzdžiui, kolūkyje, kūrė šeimas, slėpdami savo vokiškąją tapatybę. Vainkinams, jau tapusiems lietuviais su „tinkamais“ vardais ir pavardėmis, teko tarnauti sovietinėje armijoje.

Autorė skaitytojams paaiškina ir terminą *Gulag* – „*santrumpa iš tiesų įvardija administracinį valdymo aparatą, bet galiausiai tapo visos priverstinio darbo sistemos simboliu“* (p. 137), mat kai kuriuos „vilko vaikus“ prekiniai traukiniai išgabeno į Sibirą. Šie „priešiški elementai“ buvo gaudomi ne tik Lietuvoje. Būta ir „nuotykinio žanro“ istorijų: „*Vienuolikmetis Hansas Joachimus Peteraitas, 1946-ųjų pavasarį drauge su kitais vokiečiais Kionigsberge įgrūstas į nežinia kur važiuojančio traukinio gyvulinį vagoną, labai tikisi, kad jie siunčiami į Vokietiją“* (p. 138), bet atsiduria Krasnojarske. Vis dėlto jam pasiseka – mašinistas lietuvis vienišą persigandusį berniuką pasišaukia, ir „vilkiukas“ grįžta namo „zuikiu“...

Kai kurie vaikai sulaukia žinių apie artimuosius, atsidūrusius Sibire. Štai Liselottė ir Hannelorė Schulz,

„metų metus elgetavusios apie Tauragę“, ten ir įsikūrusios, apsidžiaugė, kad mama iš darbo lagerio Sibire išleista į VDR, deja, ši „po šešių mėnesių mirė nuo nelaisvės pasekmių“ (p. 144).

1991 m., istorinio virsmo valandą, Lietuvoje užsilikusieji „vilko vaikai“, įkūrė bendriją „Edelveisas“ (dažniausiai kaip pavadinimo dalis nurodoma ir *Wolfkinder*). Dedamos viltys atkurti savąją tapatybę ir pastangos, kad juos pagaliau išgirstų „motininė Tėvynė“, bet jos dažniausiai bergždžios, nes atsitrenkia gal į biurokratinčius barjerus, o gal į abejingumą. Knygos įžangoje prof. dr. Rita Süßmuth, buvusi Bundestago pirmininkė, atvirai atskleidžia apgailėtiną Vokietijos politikų neryžtingumą istorinių pokyčių akivaizdoje, taip elgtasi ir tada, kai Lietuva bandė išsilaisvinti iš Sovietų Sąjungos gniaužtų. Vis dėlto esama ir išimčių. Išties jautriai atsiliepė Bundestago parlamentinės ryšių su Baltijos valstybėmis pirmininkas baronas Wolfgangas von Stettenas. Šis politikas ėmėsi ir praktinės veiklos – organizavo finansinę paramą skurdžiai besiverčiantiems (o dauguma „vilko vaikų“, regis, taip ir neprasyveno). „Vokietijos ir Baltijos valstybių santykių dvidešimtmečio proga 2011-ųjų gegužę Wolfgangas von Stettenas pakviečia vilko vaikų delegaciją į Vokietiją“ (p. 244). Jaudinantis dalykas įvyko per priėmimą Stettenų pilyje Kiuncelsau – ten dalyvavo ir keletas oficialių Lietuvos asmenų, tarp jų Vytautas Landsbergis. Ursula Dorn, kadaise su motina elgetavusi Lietuvoje, perskaitė kiek anksčiau Landsbergiui rašytą laišką, pradedamą kreipiniu „Didžiai gerbiamas Pone Prezidente!“ O toliau – padėkos žodžiai „mieliems ir svetingiems“ lietuviams, išgelbėjusiems nuo bado mirties tūkstančius vokiečių.

Deja, senyvo amžiaus Lietuvos rytpūsiečiai nereitai tebekovoja „už būvį“. Knygos autorė cituoja istorikės Ruth Leiserowitz, tyrinėjusios „vilko vaikų“ temą, 1993 m. dienoraščio įrašą: „Negaliu atsikratyti įspūdžio, kad bendrija [„Edelveisas“] daugiau ar mažiau buvo įkurta tam, kad kai kas galėtų materialiai apsirūpinti“ (p. 238). Tačiau pati Winterberg po asmeninių susitikimų paliudija: „Esu sujaudinta ir kartu sukrėsta, matydama, kaip jie

padeda vieni kitiems. Uwė Fritzas Tauragėje, Ruth Deskė Šiauliuose, Luise Quitsch iš Vilniaus – jie visi stengiasi dėl skurdžiausiai gyvenančių savo kraštiečių“ (p. 239).

Beje, autorės geru žodžiu minimą Luisę Quitsch ir aš esu kalbinusi, žinoma, ne kaip Quitsch – 2008 m. ji dar buvo Luisė [Alfreda] Kažukauskienė, bendrijos „Vilko vaikai“ pirmininkė (regis, jai perėmus vadovavimą pirminis vokiškas šios bendrijos pavadinimas buvo sulietuvintas).^{*} Tekstą įvardijau „Gimimo vieta: Kaliningradskaja oblastj...“ – mat vienas iš pašnekovės skaudulių buvo niekaip neįveikiami teisiniai (ar biurokratiniai) barjerai, kad šis sovietinis įrašas pagaliau būtų pakeistas.

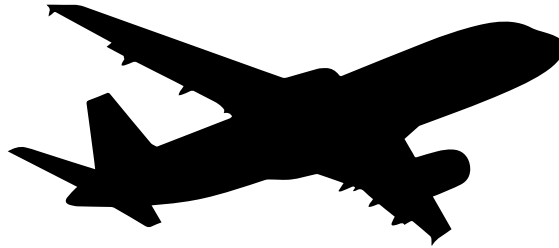
Tarsi periferinis, bet svarbus knygos motyvas – Lietuvos kelio į nepriklausomybę peripetijos, įterpiamos, pasakojant apie „vilko vaikų“ laikyseną tuo istorinio virsmo laikotarpiu – ir griuvus Berlyno sienai, ir pakilus Baltijos tautoms.

Lyg ir nėra pagrindo ginčyti vertėjos pasirinkto principo gyvenviečių vardus rašyti vokiška jų forma, kuri įprasta pasakotojams. Vis dėlto, nors Kionigsbergas skamba natūraliai, to nepasakysi apie Tilzitą (ir „Tilzito“ sūrį), Ragnitą (ir jau visai liapsusas pavardė Naujoksas)... Tiesa, knygos gale pateikta vietovardžių rodyklė, kur greta vokiško pavadinimo randame ir lietuvišką, ir dabartinį rusišką.

Įdėtas visas pluoštas nuotraukų, daugiausia tai autorės bendražygės fotografės daryti herojų portretai. Tiesą sakant, senyvų žmonių veidai nedaug ką pasako, tarp jų esama vargo paženklintų, esama orių, dėmesio vertos nuorodos apie gimimo metus ir vietą (Kionigsberge, Tilzite, Gerdauene ar iš tikrųjų trikdančiai skambančiame Štalupionene ir pan.). Labai vertingos istorinės fotografijos, deja, jų tik dvi – apiplyšusi paauglio, matyt, dar prieškarinė ar karo metų (Richardas Rudis Lindenau, gim. 1932 m. Kionigsberge) ir pokaarinė „šeimyninė“ (Uwė Fritzas su savąja lietuvių šeima apie 1947–1948 m.). Pastaroji išties liudija, kad paprasti lietuvių valstiečiai neužtrenkė savo namų durų vokietukams, tiems „vilko vaikams“.

* http://liuteronai.lt/video/kelias/2008_06.pdf

POLITINIS BALANSYRAS

Iškart po pirmojo Seimo rinkimų turo savo būrimo salone *Dura necéssitas*, atsižvelgdama į laimėtojų, dar neužsitikrinusių laimėjimo, nestabilią padėtį, įrengiau elitinį politinį sporto aikštyną su balansyru, svyruojančiu aplink nejudamą būsimos koalicijos ašį. Komandos mikliai pasiskirstė – mergaitės nuėjo į dešinę, berniukai – į kairę, tik Viktoras U. trainiojosi aplink centrą. Po apšilimo iš abiejų pusių pasigirdo žvalios skanduotės ir nepagarbios asmenuotės. *Skver-Kar-Pa-Uuuu*, – karingai skambėjo kairėje ir sklandžiai liejosi į galimą koalicinį derinuką, žaidėjams smūgiuojant į svetimus vartus. Jie azartiškai spardė priešininkus, visiškai pamiršę, kad turėtų tausoti jėgas, nes artėja antrasis turas, po kurio svajonės galimai išsisklaidys, o d(v)ejonės matomai sustiprės.

Dešinėje pusėje tvyrojo įtartina tylą, mat Viktorija mįslingai žaidė šachmatais, Ingrida rūpestingai rikiavo pulkus puolimui, nes, kliaudamasi šauniojo kareivio Šveiko išmintimi, puikiai žinojo: dar nėra taip buvę, kad kaip nors nebūtų. Aušrinė klastingai dėliojo politinį pasjansą, prisidegusi bene penktą kaniapių suktinę. Tik retsykiais trijulė sušukdavo skanduotę *Ar-Čmi-Ši*, patvirtindama politinę ir lytinę draugystę.

Darbo veteranas Viktoras bandė atsargiai flirtuoti su Viktorija, bet gėdingai pasišalino, gavęs žirgo spy-

rį, riebę šachą ir nenuginčijamą matą.

Tada demonstratyviai ignoruodamas Ingridą, meiliai prisigretino prie Aušrinės, patardamas, kad ši, Dieve gink, nepamestų galvos:

– Pirgaliaus nikada nivalima pirdėti. Nit Goga, kurį rinkėjai išreitingavo į ma-a-a-no partijos lyderius, puikiai supranta, koks keblus jo padėtis. Vot, blin, Tapkinas nuvertė patį koloradinį Voldemarkiną!

Blynų prisvilinta ir daugiau. Auksinio proto Arūnas V., buvęs vienas iš asmenų, priklausiusių 3 pirštų kombinacijai, ir tas praleido gerą proga patylėti, pareiškęs, kad nuvarytus arklius nušauna. Supratęs tai kaip grasinimą susidoroti, Voldemaras T. padavė grasintoją į teismą, nes ir arkliui aišku, kad bylinėtis geriau negu atsistatydinti, kaip kad buvo viešai pažadėjęs. Ne visiems viskas einasi taip, kaip iš pypkės, t. y. kaip Viktorui, kuris jau kelintą kartą lyg Feniksas pakyla iš pelenų. „Argi teisinga, kad Juodojo buhalterio Darbo partija vėl šovė į viršūnes, o socialdemokratiniai Kirkilo darbininkai nugrimzdo į dugną?“ – pasigirdo žiūrovų, stebinčių politines rungtynes, graudūs dūsavimai. „Štai aš, – pasiguodė kitas, – prieš 4 metus balsavau už žalstiečius todėl, kad ten buvo Veryga, o dabar nebalsavau dėl tos pačios priežasties, kad Veryga ten yra.“ „Mano sprendimas paprastas, tačiau tvirtas kaip uola: balsuoju už tuos, apie kuriuos nieko nežinau, ir garantuoju per ateinančius 4 metus

nieko nesužinosiu, kai juos išrinks. Armiją turi sudaryti eiliniai, o ne generolai, nes tie kaunasi ne su priešais, bet tarpusavyje,“ – pasigyrė romantikas. Pasigirdus skystiems plojimams, atsirado daugiau norinčių pasisakyti: „Kaip galima šitaip kvailai apgaudinėti rinkėjus?“ – retoriškai klausė apsnūdęs flegmatikas.“ „O ką? Gal žinote geresnių būdų?“ – ironiškai pasiteiravo cinikas.

– Kokie jūs siaurakakčiai, – išplūdo kolegas cholerikas. – Kalbate apie vietinės reikšmės juokdarius, o Kremliaus pajacas Volfovičius linksmina samodurą Putiną, ragindamas kalti geležį, kol karšta, t. y. kad griebtų Baltarusiją, su kuria prigriebs ir Lietuvą!

– Ar žinote, kur turėsime slėptis, jeigu sprogs Astravas? Pasirodo, Vilniaus metro, kurio net neleista Zuokui iškasti, o jis pats jau užkastas kartu su kitais muškietininkais!

– Aš niekur nesislėpsiu, skraidysiu lėktuvais, kurie tupia ten, iš kur pakilo – ir pasaulio pamatai, ir niekur neišskrendi, ir karantinuotis nereikia, – užsisvajoję buvusi stiuardėsė, nes Azijos ir Australijos oro linijos tokias keliones jau renigia, o bilietai graibstyte graibstomi, sumažėjus įprastinių linksmųjų.

– Nėra čia ko linksmintis, kai pačiam Donaldui Trumpui liūdna. Vargšas turtuolis sakė pažvelgęs į Dangų ir pamatęs, kad JAV prezidento rinkimuose dideliu atotrūkiu pirmauja Jėzus Kristus, – apsisverkė aiški respublikonė, matyt, nesupratusi, kad pretendentas čia suktai pasigyrė, panašiai kaip mūsų Naglis P., kuris išdidžiai pareiškė, kad jo vadovaujamas Centras, sumetęs klumpes su tautininkais, švenčia reliatyvią pergalę: „Net būdami visiškai nykštukai, sugebėjome būti pralaimėjusiųjų lygos lyderiai.“ „Viskas reliatyvu – 3 plaukai ant galvos yra mažai, bet 2 plaukai sriuboje – daug,“ – konsta-

tavo filosofas, įtartinais panašus į Arvydą J.

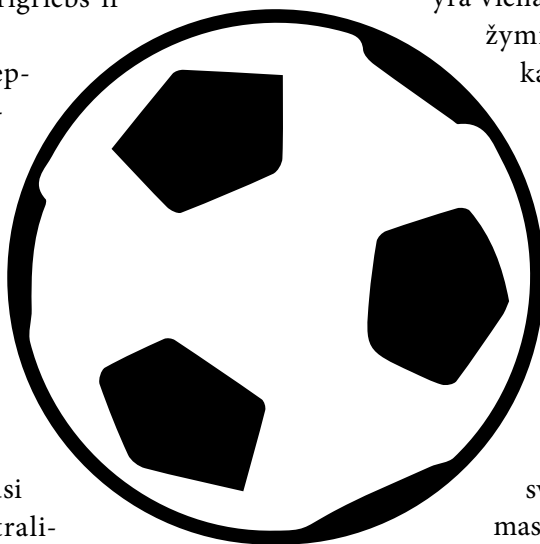
Kol žiūrovai diskutavo apie visokius niekus, būtus ir nebūtus dalykus, mergaitės iš dešinės, berniukai iš kairės suskubko į antrą turą, garsiai prisiekę, kad renkantis koalicijos partnerius, lytis neturės jokios reikšmės. Bet užsimaskavę antifeministai vis tiek ėmė kaišioti galvas iš visų pakampių. Svajonių karikatūristas Vytautas Jurkūnas net nupaišė nešvankų paveiksėlį kodiniu pavadinimu „Blogi namai, kur vištos užsimano gaidžiais giedoti.“ Susidomėjo tuo pats Viktoras U., visų sričių darbo veteranas, dabar jau ir mikologas, priminęs, kad sijonėlis ant koto yra vienas pagrindinių nuodingumo požymių, į ką Aušrinė iškart atšovė,

kad kepurėlė kartais būna ne ką geriau. Vėl kilus grybų karui, uždariau saloną ir išskridau į niekur – gal pamatysiu Trumpą, diskutuojantį su Kristum, o Ramūną – su Gabrielium...

Tačiau teko netikėtai nutūpti priverstiniu būdu – SKVERBAUSKIUI netekus valdžios, įvyko šiokia tokia atrakcija, t. y. svambalo nuokrypis dėl svariosios masės (šiuo atveju konservatorių) poveikio. Viktoras U., iškart sumojęs,

kas vyksta, pageidavo, kad įsilaužčiau į Lietuvii kalbos komisijos tinklalapį ir pakoreguočiau žodžio „amazonės“ reikšmę. Pagal senovės graikų mitologiją, tai karingos moterys, išsidegindavusios dešinę krūtį, kad būtų patogiau šaudyti iš lanko. Pagal šiuolaikinių liberalių koncepciją *amazonė* kildintina iš žodžio *amazing*. Šią paslaptį sužinojęs iš „Dviračio šou“ Viktoras U. tą lingvistinį brangakmenį tarsi politinių sutuoktūvių žiedą įteikė savo mūzai Aušrinei kaip galimos koalicijos užstatą... ■

Tiesiai iš padangių
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2020. 10 (669)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART
editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ
editorial address:
Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania
E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Vytautas LANDSBERGIS. *About Culture*. Speech delivered at Lithuanian Congress of Culture on September 18, 2020 (page 2).

Mindaugas PELECKIS. *What is Language Ecology and Why it is Important?* Conversation with linguist Stephen Michael Hewitt (page 3).

Ettore Maria MAZZOLA. *The Program of Regrouping Towns and Cities*. An excerpt from the book by Italian architect and academic Ettore Mazzola's book *Sustainable City is Possible*. The author analyzed how traditional architecture and town planning was marginalized in Italy. Instead of following modernist route of reviving cities, he suggests a program that is based on reconsidering centuries long traditions in architecture and urbanism and explain the benefits of this approach in order to make contemporary Italian cities and towns truly sustainable (page 7).

Goran SIMIĆ. *Poems*. One of the most prominent writers of the former Yugoslavia, Goran Simic was born in Bosnia in 1952 and has published eleven volumes of poetry, drama and short fiction; his work has been translated into nine languages and has been published and performed in several European countries (page 15).

"Art does not depend on time – the present is being shown through experience and insights into the future". *Kasparas POCIUS interviews theater director Oskaras KORŠUNOVAS*. The discuss how theater of Koršunovas came into being and how it managed to remain a separate phenomenon in Lithuanian theater (page 17).

"We Want Open Lithuania – Less Socially Distanced and More Integrated". Head of art agency *Artscape* Aistė ULUBEY is interviewed by Monika MEILUTYTĖ (page 25).

Kristupas ŠEPKUS. *Mystery of St, Stephan Street no 5*. An essay on Vilnius' basilisk (page 30).

Passion for the Perfect Simplicity. Jūratė Stauskaitė interviews designers Juozas BRUNDZA and Ingrida DIDIKA (page 32).

Literary Work is Not an Encyclopedia or Explanatory Dictionary. Translator Valdas V. PETRAUSKAS is interviewed by Gabija

LEONAVIČIŪTĖ (page 35).

Justė LITINSKAITĖ. *Territory of Kaunas / Street Photography*. An overview of an exhibition by Remis Ščerbauskas in Kaunas, former Drobė factory (page 40).

Kornelijus PELKYS. *Critics' Breakfast*. Ironical essay (page 42).

Gediminas JANKAUSKAS. *From Seredžius to Hollywood Fame*. Famous actor All Jolson (1886–1950) in America known as *The World's Greatest Entertainer* was born in Seredžius town in 1886. Monument to the Lithuanian Jewish actor was erected in Seredžius in 2015. The article overviews his career in Hollywood (page 44).

Neringa ŠARKAUSKAITĖ-ŠIMKUVIENĖ. *The Author is Forgotten, the Fate of the Work is Unknown. Restorer's essay on restoring a cinema building in the Lithuanian province*. Architect's talk on the panneau of Jonas Jukonis, discovered in Naglis cinema (page 49).

Vida GIRININKIENĖ. *Wreath to Participants of the uprising of 1941*. While following discussions about June 1941 one gets an impression that it goes on and on. Many participants of these discussions envelope it in the events until the end of WW II. The author supports political analyst dr. Kęstutis Girnius who thinks that notions of anti-Semitism and insurgents should be defined more clearly and put them into a more profound narrative without making them lose their individuality. There is a lot of work ahead (page 54).

Edita DEGUTIENĖ. *Where Did the Royal Box Disappear?* Czartorysky Museum is the first museum in the world established to reflect nation's history and is 30 years older than Versailles. It was started by Countess Isabel Czartoryska (page 62).

Vladas TERLECKAS. *Painful Management of Lithuania's Defense Funds* (page 66).

Virginijus SAVUKYNAS. *Code of Gediminas*. Dedicated to the 700 anniversary of Vilnius. The author discusses the origins of Gediminas myth and concludes that this is just a first step in attempting to reconstruct myths on which the sovereignty of Lithuanian rulers is founded (page 71).

Kazys SAJA. *I Knew them a Little*. Memoirs about Augustinas Gričius, composer Julius Juzeliūnas and Gulag prisoner and memoirist Dalia Grinkevičiūtė, author of *Lithuanians at Laptev's Sea*, and general Jonas Kronkaitis (page 85).

Astrida PETRAITYTĖ. *Wolf's Children*. Review of a book by Sonya Winterberg. *We – Children of Wolf* (page 89).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Political Balancier*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Skaidra TRILUPAITYTĖ

Can we track what makes humans happy? (En) (Lt)

Lithuanian scientists are working on a formula for happiness. Their biometric measurements of feelings and emotional states propose to improve lives. But smart governance linking efficiency with happiness might have repercussions, says Skaidra Trilupaitytė. In a pandemic-tainted world, tracking and advanced lie detector tests could have questionable political uses.

Karl SCHLÖGEL

This mess of troubled times (En) (Lt)

The processes set in motion by the disintegration of the socialist economy in eastern Europe eluded all analytical frameworks. It was a time of 'wild thinking', in which received ideas were reconsidered and values re-assessed. We are still living through this troubled era, writes the historian of the Soviet Union Karl Schlögel.

Joshua FARLEY, Almantas SAMALAVIČIUS

Where now for economics? A conversation with ecological economist Professor Joshua Farley (En) (Lt)

Maths-based economics seems to be stuck in something of a rut. Almantas Samalavičius, editor of Eurozine partner journal 'Kultūros barai', spoke to Professor Joshua Farley, an ecological economist at the University of Vermont (UVM), about the failure of mainstream economic thinking to explain economic reality, and why the dominant discourse nevertheless remains so powerful in academia.

Diana GEORGESCU

The Romanians are coming! Emerging divisions and enduring misperceptions in contemporary Europe (En) (Lt)

Following changes to UK immigration law in 2014, the documentary 'The Romanians are Coming' promised the truth behind the headlines. Diana Georgescu finds a more troubling picture of Romanians, tied up with longstanding prejudices applied to eastern Europeans generally and Romani people in particular.

Aleida ASSMANN

Go East! (En) (Lt)

Stephen Holmes and Ivan Krastev argue that illiberal politics in central and eastern Europe should be understood primarily as a reaction to the 'imperative to imitate' the West after 1989. But to downplay the ideological substance of the new authoritarianism is reckless in the current situation, responds Aleida Assmann. Recalling the contribution of eastern European dissidents to Europe's culture of human rights offers a corrective to the damaging myth of the 'victorious West'.

Håkan FORSELL

Cracks in the future. On 1989 and historical time (En) (Lt)

The anachronistic appearance of the post-communist world fascinated westerners visiting eastern Europe after '89. As Håkan Forsell puts it, the East offered the image of a 'future that would never happen'. Four decades of totalitarianism were rapidly forgotten by the seekers of 'true Europe'.

Samuel ABRAHÁM

Intellectual paths in central Europe. An idealistic Havel, a cynical Orbán, and a compassionate Walter (En) (Lt) (Cy)

How can intellectuals of central Europe maintain their moral principles and independence, yet support democracy, in an age when the region is again traversing a rocky road paved with nationalism and populism?

Richard SAKWA

Back to Cold War and beyond (En) (Lt)

Instead of overcoming the division of East and West after 1989, the West embarked on a programme of expansion and Russia began to create an alternative world order. Yet as economic power shifts from the Atlantic to the Pacific basin, this is just one aspect of the current clash of world orders.

SRTR fondas 2020 m. *Kultūros barų* projektui „Kultūros raidos kryptys ir komunikacijos slenksčiai“ skyrė 23 000 eurų, o projektui „Nepriklausomybė kultūros veidrodyje“ – 24 000 eurų

SRTR fondas remia rubrikas: Problemos ir idėjos, Rūpesčiai ir lūkesčiai, Kūryba ir kūrėjai, Paveldas ir paminklai, Praeities dabartis, Apie knygas

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektus. „Eseistika – kritinio mąstymo teritorija“ 7000 eurų. „Grįžtamojo ryšio paieškos teatre“ 7000 eurų. „Varžybos dėl simbolinio kapitalo ir / ar gyvenimas be meno“ 4 000 eurų

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

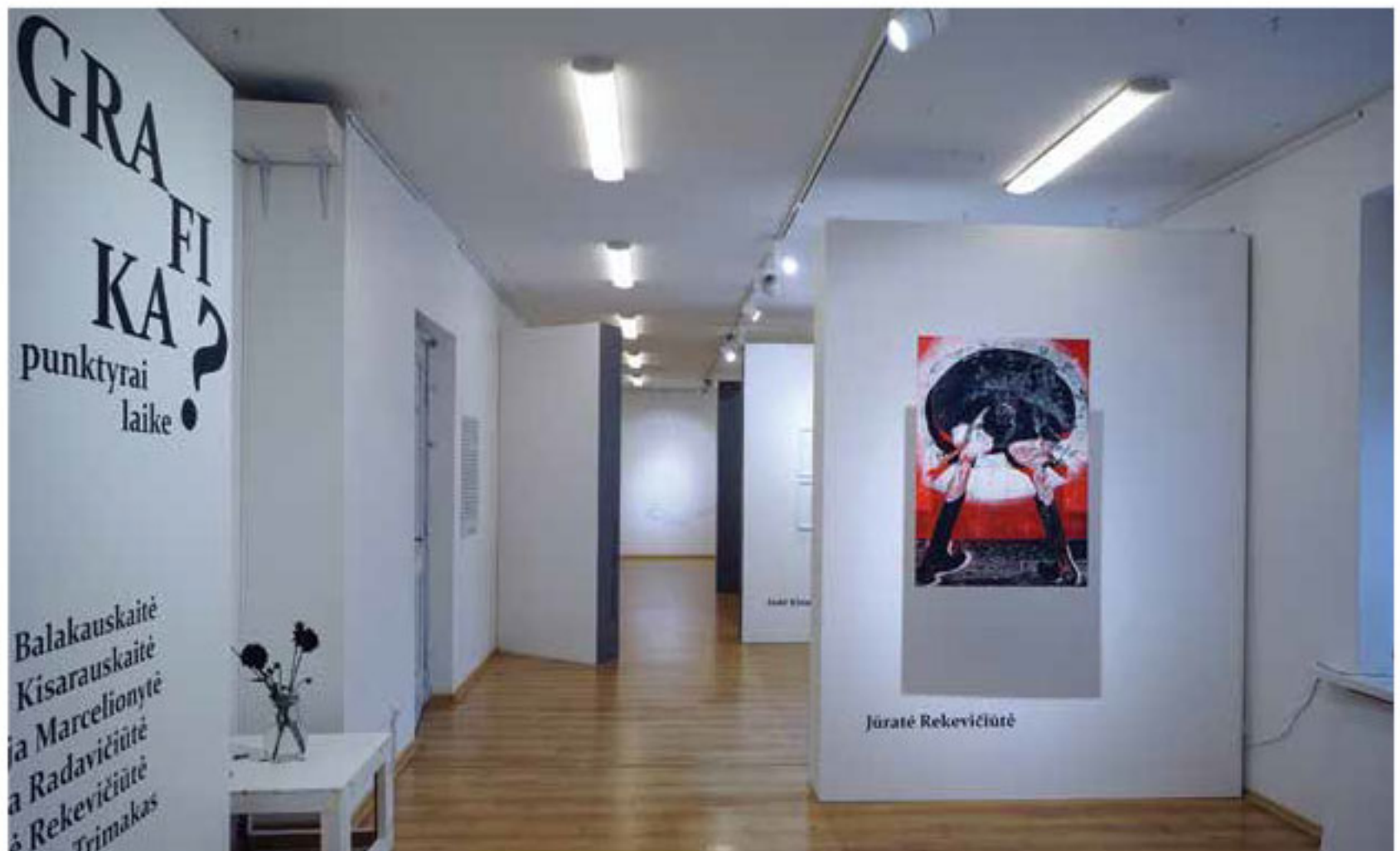

EUROZINE

Geriausi straipsniai iš visos Europos

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com
Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius
Tiražas 2400 egz.

Kaina – 1,45 Eur

Vilniaus vaikų ir jaunimo meno galerijoje atidaryta paroda „GRAFIKA (?) punktyrai laike“. Skirtingo amžiaus ir braižo „diplomuoti“ grafikai plėtoja šį žanrą iki konceptualių erdvinių–tūrinių sprendimų, net instaliacijų. Parodos kuratorė Jūratė Stauskaitė kviečia žiūrovus „tai pamatyti ir apie tai pamąstyti“

Vyto Nomado nuotraukose bendri ekspozicijos vaizdai

Kaina – 1,45 Eur
KULTŪROS BARAI 2020. Nr. 10 (669), (1–96)
Indeksas 5031

